FRANCESCO NITTI

BIVŠI MINISTAR PREDSEDNIK KRALJEVINE ITALIJE

MIR

PREVEO: LJUBOMIR ST. KOSIER

ČITAJTE
EKONOMSKA DJELA
LJUBOMIRA ST.
KOSIERA:

Problem štednje i depozitni kapitali u jugoslavenskom novčarstvu	Din	60.—
Prva Hrvatska Štedionica	„	10·—
Narodna Banka Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca	„	300·—
Prva Hrvatska Štedionica i Hrvatska Eskomptna Banka	„	25·—
Institucija Jadransko-Podunavske Banke .	„	25·—
Ristić-Kosier: Vodeće institucije u nacionalnom bankarstvu Bosne	„	25·—
Luzzatti-Kosier: L'Epargne, son Organisation, son Progrès, ses Institutions chez les Serbes, Croates et Slovènes . .	„	100·—
Kosier-Nitti: Mir (prevod Nittievog dela „La pace" sa predgovorom)	„	60·—
Ekonomski problemi Jugoslavenske Emigracije	„	80·—
Institucija Privrednog Savjeta	„	50·—
Jugoslavensko bankarstvo	„	100·—

NARUDŽBE IZVRŠUJE:

GLAVNA ADMINISTRACIJA „BANKARSTVA"

U ZAGREBU, 6.

MAROVSKA ULICA 30.

FRANCESCO NITTI

BIVŠI MINISTAR PREDSEDNIK KRALJEVINE ITALIJE

*

MIR

*

AUTORIZOVANI PREVOD MANUSKRIPTA DELA „LA PACE“,

SA PREDGOVOROM

LJUBOMIRA ST. KOSIERA

*

1925.

ZAGREB — BEOGRAD — LJUBLJANA

VI. Biblioteka „Bankarstva" VI.

Sva prava pridržana

23516/6

II 4329

SADRŽAJ.

Strana

Ljubomir St. Kosier: Francesco Nitti I

I. Francesco Nitti: Predgovor jugoslovenskom izdanju knjige »La Pace« 1

II. Zli pastiri. Posleratni vođe naroda 5

III. Neuspeh rata 21

IV. Neuspeh ratnog mira 37

V. Ratni mir 57

VI. Povreda ugovora pre, za vreme i posle rata 73

VII. Iluzije o miru: Sila i spretnost 83

VIII. Borba između principa reparacija i principa života . . . 95

IX. Putevi, koji vode k miru. — Povratak principu slobode i demokracije 107

X. Ujedinjene Države Evrope 125

Napomene 155

Francesco Nitti.

Istina krči put, makar i polagano. Sada lebde još gusti oblaci, ali će se doskora raspršiti. Kriza, koja ugrožava i duboko uzrujava Evropu, prestrašila je najegzaltiranije duhove. Evropa se još nalazi u fazi sumnje; ali posle poklika mržnje i srdžbe, sumnja je veliki napredak. Posle sumnje mora doći istina.

FRANCESCO NITTI.

Još za vreme rata i pogotovo iza rata našlo se ljudi sa jakim etičkim težištem, sa socijalnom kičmom, koji su prokleli rat, koji je razrovao život miliona u streljačkim jarcima, a život miliona pribio na križ još neiskušanih patnja u istoriji čovečanstva. Francuska je dala proteste: *Romain Rolland, Henri Barbusse*, dala ih je Nemačka: *Fritz v. Unruh, Leonhard Frank.*

Ali taj protest, i ako silan u svojim razmerima, bio je protest moralan, protest ljudi, koji su mrzeli rat uopšte: iz principa, uverenja, ljubavi prema čoveku. Ne može se tajiti da taj protest nije imao svoje efekte. Naprotiv, on je svojom čeličnom uverljivošću razbio betonirane ograde oko savesti hiljada ljudi. On je hiljade povratio, a hiljade utvrdio u veri, da je čovek i njegov život nešto sveto, da i onaj sitni živi deo rata u šinjelu, što gladuje i krvari na bojištu ima prava na svoje Ja i da ga nijedna sila ne može i ne sme, da prisili, da čini nešto, što se odupire njegovom duhu.

Ali tih par desetaka propovednika socijalnog idealizma, što je bilo i što je i danas rasejano po Evropi i ovih nekoliko hiljada njihovih pristaša, tek su neznatan odred

ljubavi prema silnim legijama, što ih je stvorila mržnja, fanatizam i netrpeljivost. I kod pobednika i kod pobeđenog. Jedni stoje protiv drugih, spremni na skok a besavesna politika potpiruje međusobnu mržnju do vrelišta.

Ko će, da minira taj blok mržnje? *Barbusse, Unruh?* Njihovo rezonovanje je subjektivno, lično, neposredno i teško pristupačno onim, koji nemaju duhovni organ za idejni protest.

Za te milione treba realna, posredna kritika, matematsko izvađanje formule mira, za te milione, koje je rat zaslepio mržnjom potreban je stvaran analitički metod, koji apeluje na mozag, a tek sekundarno na čuvstvo.

I taj apel za mir za te milione, dao je *Francesco Nitti* sa svojim delom *La Pace*. Ako su se njegova tri prijašnja dela obraćala na diplomate i političare, s ovim se delom *Nitti* obraća na one milione, koji su direktno stradali u ratu i posle u miru, — koji nije bio mir, — i njima on nastoji, da otkrije istinu i laž i da ih razuveri o fatalnoj zabludi u koju su pali pod težinom onog niza godina od 1914. — pa do danas.

Nitti sam veli za ovo svoje delo: »Napisao sam, pošto sam pustio vladu u Italiji, tri knjige za političare. Sada hoću, da napišem knjigu, koju će moći svako da čita, knjigu namenjenu puku, pučkim masama naroda pobednika i pobeđenih. Sada kad se srušila i sama u sebe stropoštala čitava zgrada laži, kada pomalo svi počinju shvaćati, da nema naroda, koji bi bili jedini krivci, ali da ima ljudi odgovornih i krivaca gotovo u svim narodima, koji su se tako ogorčeno borili međusobno, a sada osećaju potrebu mira, sad je eto došlo vreme, da se progovori jezikom istine«.

I doista *Nitti* je zamernom hrabrošću progovorio tim jezikom istine. I niko, ni po svom životu, ni po svojim delima nije bio više pozvan da pozove narode na mir.

Ime *Francesco Nitti* je poznato. Ono predstavlja jedan period italijanske istorije i to onaj najsudbonosniji, kad je politika Italije daleko prešla svoje granice. Ali i pre je *Nitti* u Italiji spadao među najistaknutije političare.

Nitti je rođen 19. jula 1868. u Melfiu (Basilicata), doktorirao je u pravnim naukama sa jedva 22 godine i to sa disertacijom o katoličkom socijalizmu, koje je delo pobudilo senzaciju i bilo prevedeno na više jezika. Kratko vreme je praktično radio kao advokat, ali se doskora habilitirao na univerzitetu u Napulju i već 1896. nalazimo

ga kao profesora finansijskih nauka. Iz toga područja napisano je i njegovo glavno delo o načelima finansijske nauke. Uz svoj akademski rad radio je *Nitti* i literarno i celi kupovi knjiga svedoče o njegovoj marljivosti i talentu.

God. 1904. izabran je *Nitti* u parlamenat, gde je odmah svratio na sebe pozornost. Od 1911. do 1914. bio je ministar poljoprivrede i trgovine; 1918. ministar finansija i 1919. predsednik ministarskog saveta. I kao što veli švicarski publicista *Berthold Fenigstein:* »Uvek je imao u vidu iste ciljeve: razvoj slobode i demokratije, socijalno unapređenje radništva, održanje mira i smirenje Evrope; uvek je nastojao da ublaži strasti, da ih skrene na vredniji put. Pre svega mu je bilo dobro zajednice«.

Nitti, koga fašistička vlada hoće da diskvalificira, je odličan patriot, odan svojoj domovini Italiji, — ali *Nitti* nije nikad zaboravio, da je i — *Evropejac.* Tesnogrudni, zaslepljeni i zastranjeni »patriotizam« mu je nepoznat; *smisao domovine i ideja nacionalizma* je kod njega razgrađena na moralnim osnovima i ti moralni osnovi daju mu podlogu za jednu, u našim danima, upravo klasičnu iskrenost i ljubav prema istini.

To lepo svedoči jedan dialog između njega i spomenutog *Fenigsteina.*

»Ekcelenco«, pitao ga je on, »ja ne razumem, a ne će Vam se lako oprostiti, da ste surađivali u ratnoj propagandi u Americi, a ipak ste rat smatrali kao nepravdu«.

»Što sam mogao učiniti?« odgovorio je *Nitti*, »tačno, ja sam bio protiv rata. Ali rat je već bio najavljen. *Moja zemlja morala* je pod svaku cenu pobediti. Vidite to je isto tako, kao da imate sina, koji s nekim zapadne u svađu. Da Vaš sin u nepravu započne svađu Vi bi ga odgovorili. Ali je li već u svađi i Vi opazite, da protivnik Vašeg sina hvata za vrat i da bi mogao podleći Vi ćete priteći u pomoć Vašem sinu i nastojati, da ga oslobodite od protivnika, i ako mu ne možete pripisati krivnju za svađu... Italija je već bila u ratu. Da sam se, u mom položaju, ustručavao, da zastupam svoju zemlju, u Italiji bi nastali nemiri. Oslabljena tim nemirima, Italija bi bila poražena. To se nije smelo ni pod kojim uslovom dogoditi. Italija je moja domovina«...

To su muževne reči, koje nismo naučeni čuti iz ustiju jednog političara.

U predvečerje, kad je Italija 24. maja 1915. stupila u rat pod vodstvom politike *Salandre i Sonnina, Nitti* je bio

povučen i šutio. Ali rat je bio proglašen i trebalo je raditi. I *Nitti* je posvetio svoje snage ratu, prvi je iz prošlog *Giolittievog* kabineta, počeo da radi u novo stvorenoj situaciji.

Sin *Nittia, Dr. Vincenzo Nitti* piše o prilikama pod kojima je Italija stupila u rat: »Dok su Francuska i Engleska govorile o velikim idealima čovečnosti i najavile, da se bore za pravednost i demokratiju, Italija se, po svojoj vladi, stavila u senu svetoga egoizma, što je bilo tim gluplje, što je samo potpuno zajedničko delovanje narodâ moglo dovesti do pobede. Italijansko obrazloženje rata bilo je žalosno, vrlo žalosno, jer je rat sve više primao karakter svetskog rata; i pozivanje na § 7. ugovora Trojnog Saveza nije pokazivao velikih duhovnih sposobnosti.

»Ali kako se još moglo diskutovati? Moralo se šuteti i trpeti, šuteti i služiti svojoj zemlji.

»Nijedan narod, moguće sem Sjedinjenih Država Amerike, nije nesebičnije stupio u rat od Italije. Za vreme rata bio je egoizam ograđen zajedničkom opasnošću. Pravi egoizam pojavio se tek onda, kada je Italija ubirala gorke plodove svoje diplomatski i politički neoprezne poverljivosti iz godine 1915.

»Nitti je trpeo pri pomisli, kako se lakoumno govorilo o pristupu u rat i o sigurnosti brze pobede. Neki političar, koji je u lakoumnosti sve ostale natkrilio, govorio je, da se oklevanjem dolazi u opasnost, da se pomogne konačnom pobedniku. Govorilo se o tome, da će se za mesec dana zauzeti Ljubljanu, a vodeći ljudi u senatu često su tvrdili, da će Beč biti za najkraće vreme osvojen.

»S druge strane pitali su se mnogi ljudi, da li ne bi bilo zgodnije, da se nekoliko godina kašnje stupi u rat; kad velike zaraćene vlasti dođu na rub iscrpenosti daće našoj zemlji, uz manje napora, pogodnije rezultate.

»Nitti je držao za dužnost discipline, da ne diskutuje pred gotovom činjenicom. Ali on je teško trpeo, kad je video, kako se širi vera u laku pobedu. Ta vera je posle dovela do gorkih razočaranja i mnogih nesreća. Nitti nije pred svojima nikada tajio, da će rat trajati mnoge godine i biti strašan. Ali ni pod kojim uslovom nije hteo da povredi disciplinu svoje zemlje«.

Nitti je odviše dobar poznavaoc istorije, a da ne bi uvideo, da se moderni rat ne može svršiti u dva, tri divlja

sukoba i juriša, već da će se voditi pod naporom svrstavanja sviju ekonomskih i narodnih faktora u službu rata.

Onaj poznati »sveti egoizam« o kome je *Salandra* govorio nije u prvi mah bio ništa drugo već onaj stari rivalitet i stara borba o Jadran. Drugih garancija Italija nije tražila, ni ekonomskih ni političkih.

U takvim prilikama je *Nitti*, kao privatnik, mogao samo da radi, savetuje i skuplja energije, kao »pokorni nepoznati vojnik, kao svi njegovi rođaci, koji su u razgaženim rovovima skromno žrtvovali svoj život i svoju sudbinu«. (V. Nitti).

Kabinet *Salandre* postao je vremenom neodrživ, izolovana pozicija italijanskog fronta iziskivala je ogromne žrtve, i nakon trientinske ofanzive u junu 1916. palo je ministarstvo.

Njegovo mesto zauzeo je neodlučni poslanik *Boselli*, čija je zadaća bila, da skupi ljude raznih stranaka. Ovakva akcija mogla je samo štetovati, jer joj je nedostajala jedinstvena snaga. I doista Italija se pod tim ministarstvom vukla do Caporetta.

Izgleda, da *Nitti* nije bio pozvan, da surađuje u tom ministarstvu, ali je sigurno, da se obzirom na svoje držanje ne bi nikad odazvao tom pozivu. Ali ipak ga je pod tim ministarstvom dočekala važna misija. U proleće 1917. pozvao ga je *Boselli*, da se priključi italijanskoj misiji za Ameriku. Nakon oklevanja konačno je *Nitti* prihvatio poziv.

Stvarna svrha ovog putovanja sadržavala se u tome, da se za Italiju stvore povoljni dobavni uslovi za ugljen, žito i novac. I u tom je misija uspela.

Na povratku iz Amerike našao je *Nitti* još teži, što više opasan, položaj u Italiji. Na samom frontu postalo je raspoloženje među vojnicima napeto i nesigurno. I nutarnji položaj je postao sve zamršeniji. Nijedno važno pitanje nije bilo rešeno, o svemu se diskutovalo ukočeno, akademski. Izgledalo je kao da provala suzdržanog nezadovoljstva nije daleko.

Tom stanju se *Nitti* hteo odupreti u svom poznatom govoru 20. oktobra 1917. Za prosuđivanje *Nittievog* karaktera je govor od velike vrednosti. »On pokazuje muževni smisao za stvarnost i ujedno njegovu nutarnju veru, koja ne preže ni pred kakvom okrutnom, teškom pojavom ni pred kakvom opasnošću«. (V. Nitti).

Završetak tog značajnog govora glasi:

»Ako sam odlučio, da vladi izrazim nepoverenje, onda to nisam učinio da slomijem disciplinu, već zato što ne verujem, da ovo ministarstvo predstavlja onaj veliki organizam, koji će biti u stanju, da nas iz opasne pustolovine privede životnom idealu, za kojim svi težimo... Ali rado ću svakoj vladi služiti, koja je vredna poverenja i ja bi se osećao počašćen, da i protivniku služim, kad bi bio siguran, da će nešto učiniti, kad bi imao veru u njegovu energiju i idealno nastojanje.

»Pre svega mora Italija biti svesna svoje snage i organizovati se za otpor i pobedu. Oni su ljudi zločinci, koji u ovim danima više cene svoju osobu i stranku od domovine, dok bleda smrt kroči preko glava naših sinova«.

Kako je ispravno bilo gledanje *Nittia* na događaje, svedoči — Caporetto, koji je nekoliko dana kašnje uzdrmao vojnički organizam Italije.

Kabinet *Boselli* je pao; na vladu dolazi *Orlando-Nitti-Sonnino*. Najzapušteniji resor — finansije — preuzima *Nitti*. I ovo ministarstvo vodi Italiju do — Vittorio Veneto.

Početkom novembra 1917. rade finansije sa deficitom od 278 miliona lira. Za dalnje ratovanje, pogotovo iza poraza na Caporettu, trebalo je novaca, novih rezervoara, koji bi omogućili, da se Italija održi u ratu. I uistinu *Nitti* je, gotovo nadčovečnim naporom, stvorio taj rezervoar pomoću zajma od 6 milijardi lira, u koji, u prvi mah, nije niko u Italiji verovao.

U onim teškim danima izgledao je takav pokušaj gotovo kao vratolomna pustolovina. Ali *Nitti* nije popustio. »Šest milijardi je potrebno; mi ih moramo dobiti. Ne dobijemo li ih od puka, dobićemo ih na drugi način. Naša zemlja, naš život mora pod svaku cenu biti spašen«.

Nitti je prošao celu Italiju. Držao govore, organizirao, dokazivao potrebu zajma. I uspeh nije izostao. Zajam je iznosio 6245 miliona i time je bio Italiji omogućen dalnji otpor.

Značajan je izvadak iz jednog govora, koji je *Nitti* 17. februara 1918. držao u Fiorenci.

»Govori se, da je jedan deo Toskane bio protiv rata. Radi li se danas o tome...? Pre rata se moglo imati mišlenje i posle rata moći će se govoriti o granicama naših zahteva; ali sada kad tuđinac stoji u našoj zemlji, ne govori se o budućim granicama, o budućoj veličini Italije,

već samo o tome, da li će Italija još postojati i da li smo vredni naših sinova, koji su toliko trpeli i svoj život žrtvovali. Sada se odlučuje naša budućnost, naša egzistenca. Ko nije s nama, protiv nas je i ko nije s nama nema morala ni poštenja«.

Nitti je reorganizirao i brigu za vojnike, uveo osiguranja za borce, poboljšao hranu i pripomoć familijama; ukratko nastojao da što uže poveže narod sa vojskom, da vojnike uveri o solidarnosti cele nacije.

U samoj zemlji imao je *Nitti* težak položaj, pogotovo kad je izbila, često skandalozna, borba između dva najjača novčana zavoda Italije: *Banca Italiana di Sconto i Banca Commerciale Italiana* za prvenstvo u privrednom životu. *Nitti* se svim snagama borio protiv monopolisanja kredita i produkcije sa strane jedne novčane grupe i to mu je pribavilo masu protivnika, koji su iskorištavali svaku priliku, da odapnu svoje strelice na njega. Taj jaz se još povećao kad je *Nitti* dao poapsiti neke poznate veleindustrijalce, radi njihove veze sa neprijateljem.

»Kroz neko vreme stajao je *Nitti* sam protiv sviju: protiv državnih liferanata, koji su se bojali njegove strogosti, protiv ljudi, koji su trgovali sa neprijateljem, protiv velikih novčanih zavoda, koji se nisu hteli pokoriti disciplini, protiv spekulanata, kojima su bila nesnosna ograničenja, koja je ministar finansija postavio«. (V. Nitti).

Nakon dovršenog rata imao je *Nitti* druge poglede o poratnoj politici nego *Orlando i Sonnino* i razmimoilaženje u načelnim pitanjima dovelo je do *Nittieve* demisije. 15. januara 1919. predao je *Nitti* svoje ministarstvo *Bonaldu Stringheru*, generalnom direktoru *Banca d'Italia.*

Nittievo delo za vreme rata bilo je od presudnog značenja za Italiju. To mu priznaju i protivnici. Ali njegova posleratna politika pribavila mu je protivnike. Ko pročita samo ovo delo, što ga donosim u prevodu, razumeće to ogorčenje pobedom fanatizovanih nacionalista, koji su izgubili merilo objektivnog razmatranja činjenica i potreba Evrope.

Od svog odstupa povukao se *Nitti* i iz pozadine promatrao vijoglavo odigravanje političkih događaja, koji su bili koncentrisani u mirovnim ugovorima, koji su toliku nesreću bacili na Evropu.

Nesređene prilike, neuspela akcija *Wilsona*, poteškoće u stvaranju mirovnih odnošaja i obnove u Italiji prisilili su vladu *Orlanda* na demisiju.

Gotovo jednodušno označen je *Nitti* za novog premijera i kao takav rekao je 14. jula 1919.:

»Protiv moje volje i protiv moje želje nasledio sam situaciju, koju držim vrlo teškom.

»Nikad mi nije nedostajalo ambicije i volje za borbu, ali nikad nisam tražio taj strašni teret, koji i za jače ljude nego što sam ja znači opasnost, da izgube celu budućnost i svoje ime...

»Ni protiv koga se nisam zaverio, nikad nisam nikome pravio smetnje... Ja osećam svu težinu baštine, kojoj se nisam nadao, jak i kao muž preuzeo sam položaj i pošteno ću ga održati. Ali kako ni dosad nisam vodio računa o spletkama, tako ću ih se i »buduće kloniti«.

Kao da je *Nitti* slutio s kojim će žrtvama za njega biti skopčano ovo predsedništvo vlade. Pred njim je ležao celi poratni problem u celoj svojoj zamašnosti i ispreplетenosti. Položaj u zemlji bio je napet a naročito je jadransko pitanje uzbunjivalo duhove. I tačno primećuje *Vincenzo Nitti:* »Poklik: Rijeka ili smrt! sadržavao je u sebi očajno razočaranje jednog naroda, koji je konačno počeo da uvida, da plodovi rata nisu ni u kojem razmeru prema pridonešenim žrtvama«.

Cela italijanska nacija nalazila se u groznici. Nezadovoljni i razočarani su bili svi: nacionalisti i socijalisti. U takvim prilikama provesti delo nutarnje obnove, značilo je raspolagati ogromnim moralnim snagama i nesavladivom energijom. *Nitti* je pristupio izgradnji svog programa: »brza demobilizacija; uspostava poretka; svršavanje sviju međunarodnih pustolovina;* sprovađanje opsežnog plana za obustavu velikog broja vojničkih procesa i oslobođenje zemlje od begunaca, koji su se smatrali, da stoje van zakona; likvidacija ratnih troškova; preuređenje državnog gazdinstva pomoću štednje i spremanje zajma od dvadeset milijardi; ponovno uspostavljanje srdačnih odnosa sa drugim zemljama; rešenje jadranskog pitanja, koje se zaoštrilo«. (V. Nitti.)

Sav ovaj zamašni rad u nutarnjoj politici, sproveo je *Nitti* uz velike poteškoće, uz neprestane spletke svojih protivnika. Naročito njegov rad za amnestiju neznatnih vojničkih delikata, pribavio mu je ceo niz kleveta. Njegova

* Nitti je zaprečio odašiljanje jedne vojničke ekspedicije u Georgiju, o čijem su petroleju izvesni krugovi sanjali, pozvao natrag čete iz Albanije, Makedonije i Rusije. Na Rajnu Italijani nisu ni poslali posade. (Lj. St. K.)

poratna politika pribavila mu je još više protivnika. One finansijske grupe, koje su još iz vremena rata osećale njegovu šaku pustile su maha svojim intrigama. Njima su se pridružili i oni, koji su pokazali svoje imperijalističko nastrojenje za pljačkom, koje je *Nitti* pobijao.

Iza rata je *Nitti* vidio samo jedan izlaz iz evropske krize, a to je zajednički rad na obnovi. U priču o reparacijama nije *Nitti* nikad verovao i događaji su pokazali, da je imao pravo. Kao predsednik italijanske vlade suprotstavio se neopravdanim traženjima francuske siderurgije, čiji je imperijalizam pretio uništenjem cele Evrope i koji je u tri osvajalačke etape: Saar, Šlezija i Ruhr hteo da monopol ugljene i željezne produkcije koncentriše u svojim rukama. Italija, koja gotovo i nema surovina, naročito ugljena, morala se odupreti takovom monopolu, koji bi evropsku produkciju stegao kao mòra. Ova akcija uperena protiv francuskih imperijalista, naročito *Poincaréa*, uvetovala je još žešću kampanju protiv *Nittia*, koju je izdašno podupirala francuska žuta štampa.

Principi demokratije i pravednosti kojima služi *Nitti* pribavili su mu neprijateljstvo one internacionalne političke struje koja utiče u francusku metalnu industriju. Kada je *Nitti* odstupio, pokušao je svojim publicističkim radom, da uveri svet o opravdanosti svojih ideja i o potrebi stvaranja novih pravednih odnošaja među evropskim narodima. Sa mnogo prava označuje *Lloyd George*, da su njegova dela izjave evanđelja moralne iskrenosti.

U jednom svom govoru u Melfiu (u martu 1922.) rekao je *Nitti* među ostalim: »Ja ne pripadam onima, koji su proklamirali rat, prepustio sam vladi odgovornost; ali čim je bio rat navešten, pridružio sam mu se iz patriotske dužnosti, i tražio da svi napori moraju imati jedan cilj: pobedu. Tako sam iza Caporetta, kad više nije ničega bilo, kao ministar finansija našao sredstva i oružje i probudio sve snage. Ali iza rata izbilo je ludilo. Bilo je ljudi, koji su hteli nastaviti ratno stanje, pokušati sa novim preduzećima. U masi je vladala gorčina, koju je hranila revolucionarna spekulacija; postojala je iluzija bogatstva koju je stvorila inflacija papirnatog novca«.

I *Nitti* je u svojim delima nastojao, da pobija posleratno ludilo, da utre puteve slobodi, demokratiji i gospodarskoj obnovi, bez koje Evropa mora neizostavno da propadne i bez koje nema — *Mira*. Bez sumnje ima *Nitti* u vidu i svoju domovinu *Italiju*, koja bez uravnotežene

Evrope mora da strada, koja bez pobede demokratije u evropskim narodima gubi svoj najjači životni uslov. Ako su ta nastojanja pribavila *Nittiu* protivnike, on se može tim ponositi. A njegovo će delo pre ili kašnje svrstati u jedan red sve demokratske duhove Evrope u radu za zajednički ideal Slobode.

Konačno da zaključim lepim rečima njegovog sina *Vincenza Nittia:* »Dok se je nepravednim ocenjivanjem njegovog imena i njegove osobe, bacio protiv njega ljut čopor napadača i klevetnika, Francesko Nitti radio je u miru svoje svesti, bacio se intenzivnije za ostvarenje svog velikog ideala o jakoj, radinoj, demokratskoj Italiji u slobodnoj Evropi«.

*

Nitti je nesumnjivo jedan od najmarkantnijih pobornika svetskog mira među narodima i ne ću pogrešiti, ako ga uvrstim neposredno do *Woodrowa Wilsona. — Njegove ideje i njegova akcija su u tome pravcu, za nas Jugoslovene, tim važnije, što one dolaze iz redova italijanskih političara, od predstavnika inteligencije našeg zapadnog suseda, koji je do sada pokazao veoma malo razumevanja i volje, da posluži velikoj ideji evropskog i opšteg mira.*

Ovo delo javlja se u jugoslovenskoj literaturi, blagodareći mojim ličnim vezama sa njegovim autorom. — Akoprem imade mesta, sa kojima se moguće po neki od naših čitaoca i ne će moći da saglase, ja opet *cenim Francesca Nitti, za dobrog prijatelja našeg Naroda,* i posmatrajući sa tog stanovišta i ovaj njegov odličan rad, želim, da ovim prevodom učinim uslugu ne samo autoru, već pre svega našoj opštoj nacionalnoj stvari, upoznavajući Srbe, Hrvate i Slovence, sa stranicama, koje sleduju.

ABBAZIA, krajem maja 1925.

Ljubomir St. Kosier

NAPOMENA ČITAOCU. Ovo je delo prevedeno po Nittievom rukopisu. Ovih dana je izašao italijanski original u kome je Nitti za ovaj prevod nadodao još neke pasuse, koje donosimo pod oznakom ograda [ ]. Prema tome ovo delo sadržava dodatke, koje italijanski original nema. (Lj. St. K.)

I.

Predgovor

prvom jugoslovenskom izdanju.

Veoma sam zahvalan direktoru Ljubomiru St. Kosieru, što je bio toliko ljubezan, da preuzme brigu oko jugoslovenskog izdanja ove knjige. Njegov će joj izvrsni prevod omogućiti proširenje u čitavoj Jugoslaviji.

A baš za tim proširenjem ja u prvom redu i idem.

Jugoslovensko pučanstvo zdrave je političke intuicije i toplog patriotizma, pa će biti velika sreća, ako i ono bude htelo da sarađuje na miru.

Posle rata izgubio se duševni mir i nepomućenost horizonata u svih naroda. Susedi se bore sa susedima, borbe se vode unutar svake države: nismo zadovoljni sa drugima, pa ni sami sa sobom.

Svi osećaju potrebu mira; ali ga svi tvrdoglavo traže u politici unutarnje centralizacije ili u vanjskoj politici saveza: to jest u dve stvari, koje su pripravile i dale povod evropskom ratu.

A mir je upravo tamo, gde ga mi ni ne tražimo, on je ponajpre u nama samima, u našim delima, u našem držanju. Prema tome svaki od nas može da u izvesnoj meri poradi za mir.

Ja sam jugoslovenskom narodu dao dokaza svoje simpatije, moja politika kao šefa italijanske Vlade bila je uvek inspirisana najvećom kordijalnošću. Nema nijednoga spora, nijedne divergencije interesa između naroda talijanskog i jugoslovenskog, koja se ne bi mogla rešiti prijateljskim načinom.

U vreme, kada su u Italiji vladale najveće zablude (imali su ih svi narodi, koji su prošli rat), ja sam se trudio, da sve raspre između naših dviju zemalja rešim prijateljskim duhom. Nikada nisam hteo da ijednu reč kažem protiv predsednika Wilsona, čiju sam iskrenu idealnost uvek cenio. I zato mi talijanski nacionalisti i glupi bukači nisu uštedili nijedne klevete. U svojoj beskrajnoj vulgarnosti pošli su što više tako daleko, te su govorili, da sam se ja sporazumeo sa Wilsonom i s američkim bankarima, da Rijeku prepustim Americi!

Ja ne volim talijanskog fašizma i nisam ga nikada priznao; i ne želim da ga priznam. Otkada fašizam postoji kao vlada, mene nije bilo u Parlamentu. No ima nešto, što volem još manje nego fašizam, a to je nacionalizam: to je najnaduvenija i najignorantnija doktrina, još više nego doktrina, to je bedni izraz stanja duševne inferiornosti i moralne intolerancije. Da se raširi, Evropa bi se ubrzo nakon nekoliko unutarnjih revolta i izvanjih ratova vratila primitivnom barbarstvu.

Italija i Jugoslavija moći će da dobar deo puta idu zajedno, pa kad opet zadobiju unutarnji mir i sigurnost prema vani, moći će da prinesu svoj deo novim izrazima života, što ih sprema evropska civilizacija.

Evropa nije više centar svetskog aktiviteta: ona je ubogi kontinenat, rastrovan neslogom, osiromašen ratom, mirovnim ugovorima i nesigurnošću. Beskrajna bol, neprestana strepnja pritišću poput móre staru Evropu. A mi treba da proklamiramo prava života, da uzvisimo sve plemenite ideje, koje su sada popljuvane, slobodu, domovinu, pravdu, da se vratimo idealima, koji su bili veličina devetnaestog stoleća, a preti im opasnost, da se potope u ovom mutnom dvadesetom veku.

Nema ništa vulgarnijega nego što je politički skepticizam i ništa bednijega, nego što je moralna indiferentnost.

Danas, kada sve preti rasapom, ja više nego ikada verujem u velike federacije, u ekonomsku slobodu, u poštivanje narodnosti: verujem u prvom redu, da će neizostavno doći do stvaranja Sjedinjenih Država Evrope.

Doći će do toga i protiv naše volje, pa i nakon tolikih pogrešaka, pogotovo posle tolikih nasilja. Što smo više grešili, što smo dublje zapali u bludnju, to će dublja biti idealistička reakcija.

Više sam voleo, da u ovom životnom periodu Italije boravim izvan svoje domovine. Ali sada, kada sam daleko

od nje, još više volem Italiju. Volem ju ponajviše, jer ju osećam, jer ju shvaćam i znam da će se doskora vratiti svojim idealima demokratije i mira, znajući da je njezin najveći ponos, što je domovinom jednog Mazzinija, Garibaldija, Cavoura. Zastoji, stanke u životu naroda služe zato, da se posle njih nastavi put još većom snagom i pregnućem.

Italija će i Jugoslavija pre ili kašnje stupati uporedo istim putem. Njihovi su narodi odviše fini, obdareni umetničkim duhom, odviše su živi, a da ne bi osetili svu odvratnost vulgarnosti i mržnju na brutalnost.

Zürich, 16. marta 1925.

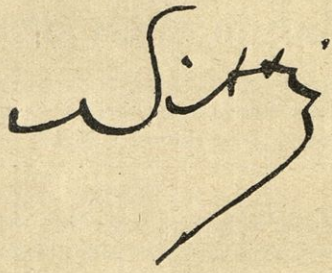

II.

Zli pastiri. Posleratni vođe naroda.

Narod, — to stavlja Goethe u usta vojvodi Albi u svojoj poznatoj tragediji — narod nikada ne sazreva do kraja; nikada ne stari. Narod uvek ostaje detetom.

Što se razumeva pod imenom narod?

Ovaj se izraz upotrebljava obično i općenito sa dva različita značaja. Kad se govori o narodnim osebinama, hrabrosti, duševnim sposobnostima, o umetničkim nastojanjima, onda izraz narod obuhvata sve društvene razrede. Kad se, naprotiv, govori — rekao bih — za domaću upotrebu ili općenito u političkom smislu, smatraju se narodom samo radne klase: radnici, seljaci, najsiromašniji deo građanstva, onaj koji živi od svoga rada. Klase, koje same sebe nazivaju »vodećom klasom« misle često kao i vojvoda Alba: da narod uvek ostaje detetom; a mnogi misle, da takvim i mora da ostane.

Ja nameravam reč narod upotrebljavati u onom prvom značenju, da njome označim jednu nacionalnu zajednicu.

Kad bih je morao upotrebiti u drugom značenju, morao bih doći do žalosne konstatacije: ako su mase puka malo naučile iz iskustva, da su još manje naučili »vodeće klase«. Evropski su rat, ako i ne u svemu odredile i upriličile, a ono svakako ubrzale malene oligarhijske skupine, koje su u Rusiji, Austro-Ugarskoj i Nemačkoj, pa i u samoj Franceskoj imale u rukama političku vlast. Evropski je rat, koji se kasnije prometnuo u svetski, bio strašna stvar: nigde ni tračka svetla kakvog načela, bez misli vodilje, bez ikakvih velikih ideja.

Nijedan rat nije bio tako strašan i štetan, ne samo ništenjem tolikih ljudskih života, nego još više radi posvemašnjega razaranja i uništavanja svakog moralnog blaga i načela. Kad se jednoć bude mogla pisati prava i istinita istorija ovih događaja, onda će se tek videti, kako malo ljudi, s jedne i druge strane, nosi odgovornost pravih krivaca toga rata.

Ali ubojstva, nasilja, otimačine posleratnog vremena, što su još opasnije od onih za vreme rata i koje — možda još dugo vremena — ne će dati svetu, da se oporavi — također su delo raznih manjina; raznih velikih finansijskih grupa i vojničkih oligarhija.

Radničke mase sviju zemalja, koje su preživele rat, kao i mase neutralnih prožete su istom željom za mirom i ako se daju koji put zavesti na stranputicu i počinjaju pogreške, sledeći loše političare, to je samo zato, jer ih vara štampa, koja sistematski iskrivljuje činjenice. U Evropi, kao i u Americi ima velik deo štampe, kojoj je svakodnevni posao: iskrivljavanje istine i činjenica. Pa i u Engleskoj, čija se štampa diči najstarijim tradicijama, ima mnogo novina, za koje se ne bi moglo tvrditi, da rade u korist bilo kojeg interesa Velike Britanije. U političkoj borbi izlaze koji put na videlo nečista vrela tih novina. Prije nekoliko godina izneo je Austen Chamberlain, kasniji ministar financija i ministar vanjskih poslova Velike Britanije, u Donjoj kući infamno delovanje izvesne štampe, koja je ujedno i najraširenija i, često, i najmoćnija. Ja ne ću da ponovim njegove reči, baš radi njihove težine, samo spominjem, da je retko jedan sud bio tako žestok i oštar.

Gotovo iza svih listova, koji su pre rata pisali za rat, posle rata tražili njegov nastavak u raznim oblicima, braneći politiku najnemogućnijih reparacija i goneći političare na nove pogreške, gotovo iza svih takovih listova, rekoh, stoje uopšte u svakoj zemlji skoro bez iznimke finansijske grupe, koje su veoma zamogle trgovinom oružja i municije: veliki vojni dobavljači i moćne novčane spekulacione organizacije.

Ja sam video i nacionalističkih listova, koji su svoje glavne prihode primali ili imali finansijalnih veza sa stranim grupama: nacionalizam bio je u mnogim zemljama samo jedan oblik avanturističke politike, jedan nesuvisli, neizgrađeni i rastvorni princip, koji je oko sebe okupio najmutnije i najnemirnije elemente.

Radi svoje naročite jednostavnosti prikladan je za svako tumačenje, kao i za svaku pustolovinu, a pristupačan je i neukim duhovima.

[Mnogi nacionalisti bili su pre toga revolucionarni socijalisti. U njih je isti simplicizam, isto pouzdanje u Državu, gotovo uvek ista antipatija spram demokratskih formi. Uzvisuju narod: ali kad govore o narodu, misle pri tom više na izvesnu političku grupu, nego na etničku celinu. Općenito pristaju uz nacionalizam u svim zemljama najparazitskiji elementi. Doktrina je veoma lagana i daje takvim elementima mogućnost, da ispolje najniže tendencije ljudskog uma; pokriva udobno sve poslove i otimačine ratnih profitlija].

Treba veoma dobro poznavati socijalne pojave, da čovek uzmogne razumeti i shvatiti celokupnost moderne države, političke i pravne sisteme, kojima se u modernoj demokraciji manifestiraju i naglo razvijaju velike socijalne sile. Slobodu kao svrhu samoj sebi, kao ishodište svakog socijalnog napretka može razumeti i do kraja upoznati samo onaj, ko za to ima dovoljno istorijske i političke spreme. Nacionalizam stoji prema narodu kao bigotnost prema veri. Bigotan čovek ne raspravlja: on za sve ima jednostavno i lagano tumanje. Ima što više često jedan praktički kvietizam, koji mu dopušta, da u seni točnog izvršivanja religioznih propisa počinja najgora moralna nedela. Molièreov Tartuffe ne izumire.

U nijednoj zemlji, u kojoj sam posle rata boravio, nisam u radnika našao nikakove mržnje na dojučerašnje neprijatelje, što stoji u najvećoj opreci sa pisanjem najraširenije štampe. Svi seljaci i radnici, koje sam o tome ispitivao, pokazivali su uvek najveću nesklonost i odvratnost prema svakoj ponovnoj ratnoj pustolovini.

Kad bi radničke mase mogle uistinu sudelovati i odlučivati u životu države, znatno bi se ublažile pogibli novih ratova. Pa i sama anarhijska reakcija, koja se zbila u mnogim duhovima nije ništa drugo, nego silna averzija protiv okrutnog i sterilnog rata i posleratnog vremena, još okrutnijeg i još sterilnijega, nego što je bio sam rat.

Moje je uverenje, da će samo intenzivnim učestvovanjem radnika u državnom životu započeti era prave, istinske politike miroljubivosti.

Političke i finansijalne oligarhije menjaju se već po samoj svojoj naravi, prema svojim interesima, koji su sad ovakovi, sad onakovi, uvek nepostojane i promenljive.

Koliko sam stvari video, gde se menjaju, koliko ideja, koliko prijateljstava — i skoro uvek u ime patriotizma!

Sećam se dobro upravo delirijskog oduševljenja za Nemačku i odvratnosti prema Francuskoj iz vremena Crispijevih u Italiji. Vilim II. bio je sasvim banalan čovek, a njegovi su govori često bili nešto najluđega, što je čovek mogao da očekuje od glavara jedne države. Kao da opet gledam Vilima II. na njegovom crnom konju, posred gomile dvorjanika: Sećam se govora jednog lakovernog i dosetljivog ministra u slavu *plavokosom imperatoru*. Da taj ministar nije umro, bio bi postao nacionalista i fašist, pa bi trideset godina kasnije govorio protiv Nemaca, novih Huna i protiv njihovog imperatora, novog Atile. Baš oni, koji su prije služili Nemačkoj, postali su kašnje njenim najogorčenijim rušiteljima.

Sećam se, kako se za vreme izložbe godine 1900. počeo u Franceskoj javljati val simpatije prema Nemcima, zajedno sa dubokim nepoverenjem i odvratnošću prema Engleskoj.

Video sam, kako je godine 1918. Wilson došao u Evropu, pozdravljen kao apostol nove civilizacije i oslobodilac narodâ; a vidio sam i to, kako se godine 1919. vratio natrag u Ameriku praćen neprijateljstvom onih, koji su mu — pošto im je uspelo da od njega izmame, te se odrekao najvećeg dela svoga programa, a da toga možda ni sam nije bio potpuno svestan — zamerali, što nije hteo da pristane na još veće nepravde.

Radnici sviju zemalja ne treba nego da promotre, kakovu su politiku evropske države vodile za vreme rata i posle rata prema Rusiji. Ako boljševizam, koji nije nego jedna sasvim kriva i veoma opasna ekonomska doktrina, još uvek privlači pučke mase, onda je to samo posledica instinktivne reakcije na nedostojnu politiku, što ju gotovo sve evropske vlade vode prema Rusiji. To je jedna od najsramotnijih stranica savremene istorije.

Sve do godine 1914. značila je Rusija veliku nepoznanicu svetske politike. Velika gotovo kao osamdeset

i četiri Italije stajala je pod vladom jednoga samodršca, čiju su dobrotu hvalili mnogi, dok su mu glupost priznavali svi bez razlike. Možda je voleo pravdu, ali oko njega je bilo samo nasilje. Bez sumnje je iskreno želio mir; ali je bio toliko slab, da je za volju autokracije pristao na rat s Japanom, u kome je Rusija mogla samo da sve izgubi, dok dobiti nije imala što. Ruska je mobilizacija požurila, ako i nije uzrokovala svetski rat, a do te je mobilizacije, prema svim dokumentima, koji su nam danas pristupačni, došlo možda i bez znanja Nikole II., [ili je barem, kad je on za nju doznao, bila fait accompli].

Za vreme njegovoga preko tridesetgodišnjega vladanja stenjala je Rusija pod najokrutnijom tiranijom; cvet ruske inteligencije, istaknuti učenjaci, znameniti umetnici bili su osuđivani na tamnicu ili na progonstvo: ruske su tamnice i sibirske zemunice videle među svojim zidovima sve, što je najboljega mogla da dade slavenska inteligencija. Ja nisam mogao da čitam Kennanovu knjigu o Sibiriji, a da se ne stresem od užasa.

Kao svi ljudi slabih duševnih kvaliteta bio je i Nikola II. uveren, da je potrebno držati puk u ekonomskom i verskom ropstvu, pa je voleo da se okružuje mediokritetima i ljudima bez skrupula; a ovima nije nikada padalo na pamet ili bilo stalo, da mu dadu kakovu ideju, kakvu misao: naprotiv su nastojali uvek da pogode njegovu, koja je često bila i odsutna i neprisebna. Veliki krugovi i najviši dvorski funkcionari bili su općenito ljudi opaka života, rasipnici i pokvarenjaci.

Car je bio možda najmoćniji čovek na svetu, ako moć sastoji u tome, da čovek raspolaže najkolosalnijim sredstvima uništavanja i smrti. Progoni liberala, gušivanje svakog pokreta opozicije, divlja nasilja nad Židovima karakterizovala su jednu od najautokratskijih i najnemoralnijih vladavina, što ih je imalo čovečanstvo.

Pre kojih dvadesetak godina doživio sam nešto, što mi je bolje nego ikakav krvavi čin pokazalo veličinu sramote carskoga režima. Bio sam članom višeg poverenstva za javnu nastavu. Poverenstvo je jednom imalo da odluči o ispravama stranih studenata. Mene je zapalo, da referišem o ispravama ruskih stu-

denata. Ispitujući isprave, uz koje su bili priloženi i legalizovani prevodi njihovi, nemalo sam se iznenadio, kad sam u sveučilišnim svedodžbama dviju ruskih studentkinja našao kao zanimanje označeno: prostitutka. U originalu je izraz bio još brutalniji. Zatražio sam obaveštenja, pa sam saznao, da su Židovi konfinirani u izvesnim teritorijama i da ne mogu polaziti najviše škole, jer im je zabranjeno stanovati u najvećim gradovima. Židovskim je ženama bilo dopušteno stanovati u najvećim gradovima samo onda, ako su se bavile niskim zanimanjima. Tako su židovske žene, da bi mogle studirati na univerzitetu, prihvaćale i infamnu kvalifikaciju, koja je često stajala u najvećem kontrastu s njihovim čestitim životom.

Ma da je već tada caristički režim bio za mene strašan, ovi su jednostavni administrativni dokumenti pobudili u meni veće moralno gnušanje nego smrtne osude i deportacije u Sibir.

Analfabetizam, beda i poniženje, u kojima je živio ruski proletarijat pre rata, bili su svima dobro poznati; to je stanje bilo u velikom kontrastu sa često upravo ludom rasipnošću plemića i bogataša. No iz političkih razloga ili iz nužde tražile su i najveće demokracije savezništvo Rusije i prijateljstvo njezinoga Cara.

Nijednom evropskom političaru prije godine 1914. ne bi bilo došlo ni na kraj pameti, da se meša u unutarnje stvari Rusije.

Kad je 1914. Rusija išla u rat, htela je da za sebe osigura najveće probitke: silan položaj u Aziji, apsolutno gospodstvo na Crnome Moru, suverenitet nad Carigradom. Ovaj program, što su ga talijanski ministri besavesno prihvatili 1915. godine, bio je pojačan još jednim tajnim sporazumom između Rusije i Francuske u godini 1917.: Rusija se obvezala, da će podupirati Francesku u njezinim zahtevima na levoj obali Rajne; Francuska se obvezala, da će podupirati zahtev ruske vlade na Poljsku. Ovo drugo nije rečeno izričito, ali proizlazi jasno iz ugovora, koji se pomno držao u tajnosti, te se za nj saznalo istom onda, kad su ga obelodanili boljševici.

U slučaju pobede i da nije pala, imala je Rusija da dobije silne teritorijalne koncesije i da znatno proširi svoju vlast!

Rusija nije mogla da izdrži rat, nego je pala: imala je najveći broj mrtvih, ranjenih i osakaćenih; pretrpela je više, nego ikoja druga zemlja u ratu. Ali je posrnula od velikih napora. Posle slabe vlade Kerjenskoga došlo se nakon mnogih tužnih i žalosnih obrata do boljševičke vlade.

Karakteristika je sviju velikih nesreća i neuspeha, da gotovo uvek dovode do revolucije. A glupa i okrutna vlada Nikole II. dala je Rusiji u kratkom razmaku dve silne nesreće: rat rusko-japanski i svetski. Prvi put proširio se Rusijom val revolucije, no Carstvo se, i ako s velikim poteškoćama, spasilo. Vojnička je kasta celo vreme od onda držala, da se mora rehabilitirati u Evropi; ako se svetski rat uzme u svojoj bitnosti, izlazi, da je to pre svega bio rat Rusije, kako su ga hteli Izvoljskij i Sazonov.

Dva su rata uništila najaktivnije elemente građanstva; u njima je poginulo mnogo miliona seljaka. S druge strane čeznuli su i tražili seljaci, koji su se nalazili u stanju nedostojnoga ropstva i bede, slobodu i zemlju. Boljševizam, koji je obećavao jedno i drugo, nalazio je već predisponiran ambijenat, koji je bio spreman da prihvati svaku revolucionarnu tezu. Tako je zapravo Nikola II. pravi uzročnik i začetnik boljševizma. Ako njegov tragični svršetak pobuđuje u nama užas i samilost, osećamo ne manji užas i samilost kad pomislimo na milione ljudi, koji su kroz trideset godina bili poubijani u tumultima, što ih je organizovala carska policija, kad se setimo velikih duhova, koji su izginuli u tamnicama i u sibirskim zatvorima i bezbrojnih mladih ljudi, koji su pali na bojnim poljima, kamo su ih vodili često nenaoružane ili sa pokvarenim oružjem, pod zapovedništvom vođa, koji su to postali ne po svojim studijama niti po odličnom duhu, nego po milosti i sklonosti raznih dvorskih koterija.

Ali svejedno, nikada se ne će smeti zaboraviti, da Rusija nije nikada bila pobeđeni neprijatelj: bila je samo pali prijatelj.

Saveznici su joj priznali, da treba da se još više poveća, pa su joj bili obećali celu Poljsku, Carigrad i veliku slobodu akcije u Aziji. Moglo se učiniti da joj se ne da ništa od svega toga: ali je trebalo da se poštuje barem njezin vlastiti teritorij.

Saveznci naprotiv, nastojeći da iskoriste njezin pad postaviše sebi dvostruki cilj: da pošalju vlastite vojske ili ako ih ne budu mogli poslati, da naoružaju razne ustaške čete protiv boljševizma, pa da iskoriste priliku i otmu Rusiji njezine najbolje pokrajine: dakle ne samo da joj se ne da ono, što joj se obećalo, nego da joj se otme i ono, što je bilo njezino.

Svako zna, što je značilo osnivanje baltijskih država, na štetu Nemačke i Rusije. Poljskoj su dodijeljeni, bez ikakove potrebe, sasvim ruski krajevi, isto kao i sasvim nemački. Slobodna i autonomna Finska je potreba, koju potpunoma priznaje i sovjetska Rusija. Slobodna i nezavisna Poljska bila je još više: ne samo potreba, nego i dužnost, te su i Rusi sami priznavali, da treba da ustane jedna Poljska, sa 18 do 20 miliona žitelja, pravih Poljaka. Ali je kod toga učinjena i kapitalna pogreška, da je od Rusije osim Istočne Galicije otcepljen i velik broj sasvim ruskih pokrajina, da je iskorišćena prilika, pa je ocepljena Besarabija, da se pokušalo ocepiti od Rusije čak i kavkaske republike. Rusija ne će nikada priznati aneksiju Besarabije Rumunjskoj, kao što ni Mađarska ne će nikada priznati Rumunjskoj pripojenje sasvim mađarskih krajeva. Ne će li sve ovo biti i te kakovim uzrokom budućih ratova? Kako se Rumunjska može osećati sigurnom, kad vidi, da protiv sebe ima Rusiju i Mađarsku? Kao god što Nemci ne će nikada priznati pripojenje Gdanskoga i Gornje Šlezije Poljskoj, tako joj ni Rusija ne će priznati svojih teritorija. Što nam dakle nosi budućnost? Hoće li Poljska, pa naprezala se ne znam koliko, moći da odoli Rusiji i Nemačkoj, to jest dvema najvećim etničkim grupama u Evropi?

Saveznici su u prvi mah hteli da protiv revolucionarne Rusije pošalju vlastite vojske. Zašto? Govorilo se o nemoralnosti i strahotama boljševičkog sistema. Čudnovato, kako su se ljudi najednom stali skandalizovati, a onamo, nikada nikome nije bilo ni na kraj pameti, da pošalje vojsku protiv nemoralne vlade Nikole II. Koliko je ljudi i uništio boljševizam, uništio ih je još uvek mnogo manje nego Nikola II., a crveni teror ako je i bio strašniji od beloga, bio je i njegovom neizbežívom posledicom, kao što je bio i posledicom dvaju nesretnih ratova, u koje su Rusiju bacili ne-

savesnost i ludost njezinoga glavara i cinizam njegovih ministara.

Učinjeni su svi mogući pokušaji, da se uništi boljševička Rusija. Kad nije bilo moguće, da se protiv nje pošalju vlastite vojske, stalo se plaćati novcem bijele čete Kolčakove, Denjikinove, Judenićeve, Wrangelove, t. j. ljude staroga režima, koji su se borili da opet uspostave carizam. Francuska, zemlja demokracije, pošla je što više tako daleko, da je generala Wrangela priznala zakonitim predstavnikom Rusije. Ako su se uza svu snažnu pomoć Saveznika ove vojske rasplinule, kao što se rasplinjuje sneg na suncu, dogodilo se to stoga, što velike mase ruskoga puka i kraj sviju strahota boljševizma nemaju nikakve volje, da se vrate k starom režimu.

Posle vojnih nasrtaja na Rusiju pokušalo se, da joj se gladu dođe glave: Sećam se još, kako je 1919. godine Clemenceau govorio o ogradi od bodljikave žice, kojom bi valjalo opkoliti i zatvoriti Rusiju. I taj je deo programa propao, kako redom propadaju jedna za drugom reakcionarne egzaltacije posleratnog vremena.

Kad se konačno Rusija nakon beskonačnih patnja svemu odrvala, nastojali su, da ju privuku k sebi, pa da zadobiju nad njom, kako je na konferenciji u Genovi predložio Barthou, pravu finansijalnu kontrolu. trolu.

Boljševici su veoma dobro parirali sve ove udarce i u ničemu nisu popustili ni za jedan pedalj. I tada su se, ma da su pre na sva usta vikali, da ne će nikada priznati sovetske Rusije, sve evropske države, pa i one, u kojima besni najcrnja reakcija požurile, da ju redom jedna za drugom priznaju.

Ja ni najmanje ne simpatišem sa boljševizmom, a komunistički ideal činio mi se uvek ili utopijom, koja se ne može realizovati u naprednom društvu, ili degradacijom, korakom unatrag. Jedini oblici komunizma, što ih danas znademo, t. j. komunizam primitivnih naroda i današnji komunizam Eskima podudaraju se uvek sa stanjem velikog opšteg siromaštva odnosnoga naroda. Dalji razvoj današnjega društva nije moguć bez dva glavna stupa, koji ga podržavaju: bez slobode i bez vlasništva. Žestoka propaganda sovjetske vlade

i njezino nepoštivanje međunarodnih obzira kao i brojni njezini pokušaji, da revoluciju prenese i preko granica Rusije, — sve su to svakako stvari za požaliti, prem su samo nužna reakcija na udarce sa strane Saveznika.

Ali ruski problem ostaje uvek jedan isti: zašto su Saveznici iskoristili njezin pad, da ju izmuče i okradu?

O događajima u Rusiji može se suditi, kako ko hoće, ali Lenjin ostaje velikim i plemenitim likom, a njegovu iskrenu ljubav prema Rusiji, njegovu strast za slobodom i njegovu veru u budućnost ruskoga naroda moraju priznati i poštovati i njegovi protivnici. Bez sumnje ostaje on uza sve to glavnim krivcem za jedan strahovit sistem nasilja. Ali ta su nasilja počinjena u idealnom nastojanju, da se podigne čitav narod; dok su nasilja, što ih je po svojim pokvarenim i ciničkim ministrima počinio Nikola II. služila samo u svrhu, da se održe izvesne kaste, koje su rusko seljaštvo, to jest gotovo čitavi narod dovele u pravom smislu reči u ropstvo.

Sećam se, bilo je za vreme londonske konference, prvih dana 1920. godine. Lloyd George i ja naglašivali smo potrebu, da se uspostave diplomatski odnosi sa Rusijom, dok se Millerand, tada predsednik ministarskog saveta u Franceskoj tome žestoko opirao.

Ja nisam nikada bio socijalista, niti sam se ikada, ma i najmanje zanosio za marksizam; uvek sam s nepoverenjem susretao Marxove katastrofalne nazore, koje pobija istorija i njegove teorije, u kojima ima nešto, što podseća na talmudovsku mistiku. Ali upravo zato mogao sam uvideti u blizini zla, koliko je dobra učinio socijalizam modernome društvu i koliko je doprineo podizanju radničke klase nastupajući kao jedan jedinstveni veliki sindikat u obranu rada. Ne usvajajući socijalističku doktrinu morao sam jednako, kako sam priznao pogreške socijalističke akcije priznati i silna dobra, koja su iz nje potekla.

Međutim, stari socijalisti, koji su se nakon mnogih prilagođivanja na kraju preselili u konzervativne stranke imaju jednu sličnost s onim katoličkim svećenicima, koji su ostavili svoju vjeru i prešli na protestantizam: i jedni i drugi osećaju nesavladivu antipatiju prema svome prijašnjem uverenju i nekadanji

socijalisti boje se svakog revolucionarnog akta, što više i svake manifestacije socijalizma.

Millerand, koji je sve do ministarstva Waldeck-Rousseau bio jedan od najvatrenijih socijalista, pun je danas u shvatanju vanjske i unutarnje politike predrasuda najreakcionarnijega nacionalizma; taj se nacionalizam, razume se, prikazuje uvek u ime slobode i demokracije i uvek se nalazi u seni francuske revolucije.

Na konferenci zastupao je Millerand uvek mišljenje, da je potrebno, da se ne ulazi u nikakve veze s Rusijom. Na jednoj prepodnevnoj sednici, na kojoj su se raspravljali problemi Istoka, ne samo da je o boljševizmu govorio s najdubljom averzijom, nego je između ostaloga rekao, da su vođe Sovjeta negacija svakog socijalnog principa, da su prava uvreda civilizacije; dodao je, da su to ljudi nepošteni i bez svake vere. Ja sam sedio do njega. Radoznalo sam pratio njegov govor, pa budući mi je na pameti bila povest socijalističkih kongresa u Franceskoj, sećao sam se dela i reči od prije dvadeset godina.

Lloyd George je šutio, nemiran i nervozan.

Na poslepodnevnoj sednici stajala je pred Lloyd Georgeovim mestom velika rpa knjiga. On poče da iz njih redom čita izvesne odlomke, koji su govorili o davnim stvarima. To su bili sudovi političara i najistaknutijih engleskih pisaca o franceskoj revoluciji pod kraj osamnaestog i na početku devetnaestog stoleća. Ti su sudovi govorili ono isto, što je rekao i Millerand o Lenjinu i njegovim pomagačima: da su to ljudi bez uverenja, neprijatelji vere i domovine, rušitelji svakog oblika društvenog poretka i života, pače i istih principa civilizacije. Svršavali su, upravo kao Millerand: da s Francuskom ne sme biti nikakovih veza i da ju treba potpuno izolovati od ostaloga sveta.

Ujutro je, na poziv konferencije bio na sednici prisutan i Venizelos, koji je bio razvio neka svoja geografska razmatranja o Maloj Aziji i grčkim pravima.

Poslanik P. Cambon, koji je pomagao Millerandu, reče tiho i smešeći se: jutros smo imali predavanje iz geografije, a sad eto imamo i lekciju iz istorije.

Sadanji je položaj Turske upravo jedan od najjačih dokaza ciničkog egoizma velikih evropskih država. Bilo je učinjeno sve moguće, da se uništi Turska, da se

upropasti, da joj se otme što više zemalja i da se potera natrag u Aziju. A kad je Turska našla u Aziji svoju nekadanju snagu, kad je potukla Grke i bacila ih opet natrag na more, niti jedan od savetnika, koji su nagnali grčki narod na imperialističke ludorije nije imao toliko odvažnosti, da na se preuzme težinu poraza.

Sećam se, koliko su puta u Parizu i Londonu samo povlađivali Venizelosovim nazorima; ja sam imao smelosti, da se tome oprem, pa sam savetovao Venizelosu, da se okane svake azijske politike, nego radije da gleda postići istinski sporazum između Grka i Turaka. Ovaj program, koji je danas vanredno težak, nije bio toliko težak pre nekoliko godina, a da je bio proveden, bio bi Grčkoj garantovao političku sigurnost i komercijalni razvoj.

Po versajskom ugovoru, u konvencionalnoj frazeologiji najraširenije štampe za sve su krivi i za sve su odgovorni samo pobeđeni. Tako su i Turci, dok im nije uspelo da se afirmiraju, bili samo krivi: a danas se već ide za tim, da se predobije njihovo prijateljstvo.

Možda u nijednom periodu novije istorije nije vladala tako slepa sila, niti su se najvišim idejama morala toliko ismehavali i ružili ih upravo oni, koji su ih, dok im je pretila pogibao, na sva usta izvikivali kao svoje dezive i parole, pozivajući sve civilizovane narode u pomoć za spasavanje tih ideja.

Nije istina, da se ide ususret miru. Nikad u Evropi nije bilo toliko uzroka za rat kao danas; nikada još nisu nepravde i pogreške posleratnog vremena rasplamtele među narodima toliku mržnju. Pa ako se još ne vode novi ratovi, onda je to zato, što još posvuda vlada ekonomska depresija, a financijalne poteškoće ne dopuštaju, da se zasada organizuju novi pothvati i nove pustolovine.

No mira ne će biti, dok duše pobeđenih ne prožme uverenje, da je mir za njih ne samo jedna nužda, nego i dobitak, prednost. Razoružanje, koje je u zloj nameri nametnuto pobeđenima, a opravdano je samo kao mera, koja bi omogućila i pobediteljima, da i oni razoružaju — dok su oni naprotiv povređujući ugovor podvostručili svoje naoružanje — razoružanje, rekoh, može na neko vreme i stvoriti stanje, koje naliči miru, a nije

nego nasilje, ali ne može stvoriti atmosferu, u kojoj bi se lagodno moglo odahnuti.

Ja sam se uverio, da današnji političari mogu veoma malo: oni su većim delom odgovorni za mnoge stvari; previše su toga obećali, što sada ne mogu da izvrše. Mnogo najvažnijih položaja u Evropi drže još uvek ljudi rata, koji ni po svome načinu izražavanja, a još manje po svojim koncepcijama nisu sposobni da shvate nove probleme života.

Treba govoriti izravno i neposredno narodima; treba im pokazati, kolike pogibli prete našoj civilizaciji i našem blagostanju, treba progovoriti duši i srcu. Treba stvoriti velike struje protiv svakog pokušaja novih ratova: a da nestane pogibli takvih pokušaja, treba pre svega spremiti i prirediti preduvete pravoga mira.

Ja sam odlučio, da napišem knjigu, određenu u prvom redu za velike mase radnika, za one, koji su vodili rat protiv svoje volje; za one, koji od rata nisu imali nikakove koristi, ali na čija su se leđa strovalili svi troškovi i sve nepogode; za one, koji su, bilo pobednici, bilo pobeđeni, bez obzira na zemlje, bili skromni anonimni heroji najveće evropske tragedije.

Napisao sam, pošto sam pustio vladu u Italiji, tri knjige za političare. Sada hoću da napišem knjigu, koju će moći svako da čita, knjigu namenjenu puku, pučkim masama naroda pobednika kao i pobeđenih. Sada, kad se srušila i sama u sebe stropoštala čitava zgrada laži, kada malo pomalo svi počinju shvaćati, da nema naroda, koji bi bili jedini krivci, ali da ima ljudi, odgovornih i krivaca gotovo u svim narodima, koji su se tako ogorčeno borili međusobno, a sada osećaju potrebu mira, sad je eto došlo vreme, da se progovori jezikom istine.

Ali taj je jezik veoma težak, jer patriotizam niskoga kova, kako ga propoveda najveći deo štampe, koja služi velikim interesima, prikazuje svako delo istine kao opasno. Jaurès, koji je bio prorok svoje smrti, rekao je, da reakcija ima uvek dva podmukla oružja: klevetu i umorstvo.

Svaki od nas, koji se borimo za istinu, upoznao je izbliza i klevetnike i ubojice.

Kad sam ja svojoj zemlji savetovao umerenost i razboritost, nastojeći da se složim sa Wilsonom, našlo

se niskih duša i pustolova, koji su se usudili pisati, da ja želim Rijeku (Fiumu) prodati američkim bankarima i da sam predložio tajne sporazume sa Wilsonom. Kad sam hteo da obranim slobodu svoje zemlje, koju je ugrožavala pogibao jedne slepe, brutalne tiranije starih komunista, koji su preko noći postali vesnicima i nosiocima beloga boljševizma, nalazio se moj život u neprestanoj pogibli, a moju su kuću opustošile i opljačkale kriminalne bande, koje su predvodili javni službenici.

Teško je reći kakvu istinu, koja ne bi vređala.

Kad je Crispi, bez ikakove potrebe, Trojnom Savezu, koji je trebao da ima samo defenzivni, podao oštar i agresivni karakter, te opet bez i najmanje nužde, poveo talijanskoga kralja u Strassburg, vređajući time sasvim beskorisno Francesku, ja sam pobijao takvu opasnu i škodljivu politiku; tada su svi osuđivali takvo moje držanje.

Pa vi ste prijatelj Francuske!

To je bio najobičniji prekor, koji sam morao da slušam.

Ja sam voleo Francesku, kako ju volem danas, pa sam trpeo gledajući Crispija, kako u prvom redu s razloga unutarnje politike stvara neraspoloženje prema jednom latinskom narodu uzdižući u isto vreme jednu od najnezgrapnijih manifestacija carske Nemačke.

Ma da nisam hteo rata i prem sam uvek istupao za mir, ipak sam, kad je moja zemlja ušla u rat, do kraja ispunio svoju dužnost kao Talijan i rodoljub. Uvek je bilo moje uverenje, da se u času pogibli za domovinu ne može ostati izvan borbe. Moja je obitelj za vreme rata dala velik broj kombatenata i dobrovoljaca, mrtvih, ranjenih, osakaćenih i zarobljenih. Niko nije pobegao sa svoga mesta. Posle Caporetta, to jest posle najvećeg vojničkog poraza, što ga je Italija doživela, mogu reći, da su u prvom redu moji napori spasili Italiju od propasti, jer sam ja našao i sabrao sve, što je omogućilo otpor.

No kad je zaključen nesretni mir, koji je Evropu razdvojio u dva tabora, kad se pokazalo, da lepe reči demokracija, civilizacija i samoodređenje naroda nisu ništa nego prosta laž, kad je struja ponela Evropu putem, koji ju mora dovesti pre ili kašnje do propasti, osetio sam potrebu, da kažem istinu, da odgrnem

zavesu sa laži ugovorâ, koji ne znače drugo do pogibao novih i još većih ratova, da prstom uprem u nedostojni rad reakcije, koja se sakrila u senu zvučnih reči, koje više ništa ne znače.

Hteo sam reći, da mir nije načinjen onako, kako je bilo obećano i kako su mu se nadali toliki duhovi, koji su se žrtvovali za jedan izdani ideal.

Sada mi često govore: »Vi ste prijatelj Nemačke!«

Ja nisam danas veći prijatelj Nemačke, nego što sam jučer bio prijatelj Franceske. Ja sam pre svega Talijan i Evropejac i držim, da moja zemlja može da bude velika samo u mirnoj i sređenoj Evropi.

Jer više nego iko u Evropi, Italija treba mira i slobode.

Malenog teritorija, a brojnog stanovništva, oskudevajući na najvažnijim sirovinama Italija treba da u radu i izmeni dobara traži pravi izvor svoga blagostanja i napretka. Svako ograničavanje slobode u izmeni, svako skučavanje slobode rada znači za Italiju pogibao i neizmernu štetu. Italija mora da traži bogatstvo izvan svoga teritorija, treba da zamenjuje svoje produkte, treba da ima priliku i mogućnost emigracije. Ako su imperijalistički programi i razvoj nacionalizma pogibao za svaki narod, za Italiju je to izravna i prava šteta.

Italija ne može želeti — a da time ne želi svoju vlastitu propast — da u Evropi bilo koja država zadobije prevlast; ne može hteti ni želeti nijednoj grupi pobedu nad drugom. Italiji treba mira, on je za nju životna potreba.

Ako je nacionalizam u drugim državama greh, u Italiji je sem toga upravo i glupost; a u životu narodâ glupost je štetnija i od pogrešaka.

Radeći iskreno za mir i ujedinjenje Evrope, ja znam da radim u prvom redu za veličinu svoje zemlje.

Italija je jedina zemlja na svetu, koja je proživela tri velike civilizacije i na čijem tlu nije nikada prestao rad za veličinu. Usprkos svojih pogrešaka i zabluda ima veliku i neiscrpivu životnu snagu. Ja se uzdajem, da je ta njezina snaga upućena prema pravoj veličini, a ne prema iluzijama, koje su plod neznanja ili rezultat nesređenih strasti.

Ovu je dakle knjigu napisao Talijan, koji snažno i postojano ljubi svoju zemlju i koji hoće da reagira na

pogreške i ludosti jedne politike, koja je po Italiju najfatalnija, a po Evropu najškodljivija.

Ova je knjiga upravljena mladima, radnicima, u prvom redu onima između njih, koji nisu sudelovali u ratu.

Pravi ratni borci, ne oni, koji su ratovali u raznim uredima i po redakcijama listova, nego svi oni, koji su upoznali užase streljačkih jaraka, koji su izbliza gledali smrti u oči ujedno su i najiskreniji radnici, koji najviše žele raditi za mir.

Poradimo zajedno za to veliko delo istine.

III.

Neuspeh rata.

Rat je inferiorni izražaj primitivnih zajednicâ; a uvek je od najveće štete po celo ljudstvo. Ljudi su od pamtiveka nalazili, da je daleko lakše prisvojiti tuđe bogatstvo, što ga je neko drugi stekao, nego sam raditi i sabirati. Retko je povest zabeležila ratove (i tih ima najmanji broj) za nezavisnost, ratove za političku ili versku slobodu, pa nacionalne ratove, čije bi koristi nadmašivale njihovu štetnost. Općenito uzevši svi su ratovi imali za cilj otmicu, krađu ili proširenje vlasti. Oni, koji brane rat, govore, da je on jedno neizbeživo zlo: jest, ali ne više, nego što je u individualnom životu ubistvo. Pa je ipak civilizacija uspela da veoma mnogo smanji broj ubojstava, kojih se u nekim državama Severa događa upravo neznatan broj. I ratova je brojem manje, ali su zato postali daleko većih razmera i strašniji.

Radnici sviju narodnosti susreću rat s velikim nepouzdanjem: u stvari, u ratu baš oni učestvuju najviše i najviše osećaju njegove zle posledice. Oni u ratu umiru bez slave, a posle rata moraju da žive u najgoroj bedi.

Rat, koji se u Evropi vodio od 1914. do 1918. bio je za radništvo prava katastrofa. Nije tu samo silna ekonomska šteta, što ju oni moraju da snose, nije samo neizmerni broj mrtvih i još veći broj ranjenih, bolesnih, sakatih; nego je pre svega atmosfera, u kojoj su se najednom posle rata našli. Sve i sva se obećavalo radnicima za vreme rata, a posle rata, u mnogim zemljama, radilo se sve, samo da se radnicima spreči razvijanje.

Svi fenomeni, koji su sledili posle rata, pomanjkanje kapitala, podizanje kamatne stope, smanjivanje produk-

cije i trgovine, zabrane useljavanja, sve je to radilo samo u pravcu, da pogorša uvete rada.

Kad se jednoć rat navesti, nema druge, nego da se čovek pomiri sa sudbinom, pa da se bori. Uveti, što ih je Sporazum stavio pobeđenima, infamni su i nečasni: oni su negacija svake predašnje obveze, kao i negacija logike. Pobednici su pobedili sve zakone civilizacije, zlorabili su pobedu na najružniji način. No svakako ne smemo misliti, da Centralne vlasti, da su pobedile, pa da su uvete mira imali po svojoj volji diktirati neodgovorni i neozbiljni ljudi kao što je Vilim II., ne bi bile uradile još i gore.

To je najjači argumenat, kojim sam se ja služio za vreme rata. Ma da sam se uvek protivio svakom ratu, ma da sam težio samo za mirom, ipak sam talijanske vojnike uvek bodrio, da podnose napore i ustraju do pobede. Ako su posledice pobede i bile loše za pobednike, koji su izgubili mir kod kuće, sigurnost glede budućnosti i velik deo svoga materijalnog blagostanja, a ono su posledice poraza kud i kamo strašnije za pobeđene, koji su izgubili gotovo i nezavisnost svoju, a morali su gledati i to, kako im, često iz puke zlobe ili iz želje, da se pokaže moć, bivaju uništavana i sama vrela njihovog prosperiteta.

Ako se ne mogu sasvim ukloniti, a ono treba barem što je moguće više umanjiti i prorediti uzroke ratova i sva nastojanja povesti za tim, da više ne dođe do rata: jer kad jednom bukne, onda je sve uzalud i prvi zločin vuče za sobom besprekidan niz drugih, kao u staroj grčkoj tragediji o Atrejevcima. I što je kod toga još najstrašnije, za zlodela, koja slede nema ni krivice, sve postaje neizbežno, kao neka nepobediva sudbina.

Uzroci ratova leže često veoma duboko, u životnim prilikama pojedinih naroda, ovisni su o stupnju njihove civilizacije; no spekulacija s ratom moći će se dobrim delom onemogućiti kad snažna propaganda otvori oči širokim masama. Previše je danas u Evropi ljudi i čitavih slojeva društva, kojima ide u račun današnje nesređeno stanje, koji imaju interesa, da to stanje, jer naročito pogoduje njihovim poslovima, što dulje potraje.

Ni socijalizam ni vera nisu bili dosta jake kočnice. Svaka je zemlja držala, da vodi samo obrambeni rat, i u nijednoj se od tih zemalja nije socijalizam — kao aktivni elemenat u Nemačkoj i Francuskoj, kao pasivni u Engleskoj i Italiji — tome suprotstavio. Bilo je osamljenih

glasova i delimičnih pokušaja, da se požuri mir; no socijalizam nije u nikoliko promenio općeniti tok događaja.

Što se tiče vere — videli smo sveštenike jedne iste religije, kako blagoslivlju zastave protivničkih vojska, koje su se borile: nastala je i neka vrst militarizovanoga kršćanstva. Svako je zazivao i molio se istom Bogu za uništenje ljudi iste vere. Izuzevši velike, ali neposlušane reči pape Benedikta XV., plemenitog i neshvaćenog pontifeksa, koji se usudio da za vreme najjačeg vrenja borbe govori o beskorisnim pokoljima, definirajući sa zamernom točnošću silnu tragediju i naslućujući ispravno budućnost, nikakav osećaj, nikakva verska manifestacija nije ni za cigli jedan sat skratila strahote rata.

Sve do danas ostala je jedna prazna, ratna frazeologija, koja guši iskrenu reč; nakrcano je toliko laži, izgovoreno toliko krivih svedočanstava, nagomilana tolika mržnja u rečima, svaki od boraca pripisuje svome protivniku toliko greha i pogrešaka, da je zapravo cela Evropa obružena.

Nije, da rat možda ne bi bio dao primera moralne lepote i veličine: dao ih je, pa i koliko. Skromni, jednostavni ljudi pokazali su divan duh odricanja, požrtvovnosti počinivši zamerna dela ne samo heroizma, nego i dobrote. Ali u celosti rat je samo razrovao čitavi život Evrope, oborio je duboko moral masâ, a još dublje moral najviših društvenih razreda.

Pre rata bila je Evropa jedna živa zajednica: bogatstvo se naglo gomilalo, cvala je proizvodnja i trgovina, svuda se javljalo nastojanje, da se podigne kultura naroda. Nikada Evropa nije postigla toliki napredak, kao u devetnaestom stoleću, to jest u stoleću, u kome se za čitave njezine duge istorije vodilo najmanje ratova. Pa i oni ratovi, koji su se tu vodili, imali su često za uzrok afirmaciju narodnosti ili obranu slobode, pa ih je neretko pratila i opća simpatija. A rat, koji se vodio od 1914. godine bio je neplemenit rat, pa kogod je i u kolikoj god meri za nj odgovoran, nije učinio ništa drugo nego je razorio veličanstveno delo vekovnih nastojanja za dobrostanjem i plemenitošću.

I doista, niko se ne usuđuje da na sebe primi odgovornost za ovaj zločin, nego nastoji da ju natovari drugome: niko, pa ni među pobednicima ne usuđuje se da se pokaže zadovoljnim. Možda je bio zajednički zločin.

Sada možemo mirno da načinimo bilansu rata.

Koliki su i koji su gubici?

Prije svega veliki gubici ljudi i demografsko pogoršanje cijele Evrope, koja je danas u svojoj cjelini slabija i labavija nego što je bila 1914. godine.

Mnogo ima statistikâ o palima u ratu, no skoro sve su one manjkave i netočne, naročito što se tiče Rusije. Društvo Narodâ publiciralo je anketu o produkciji, u kojoj su sakupljeni mnogi statistički elementi, koji zaslužuju da se njima pozabavimo. Po tim podacima umrlo je u ratu i nestalo u svemu 9,001.838 ljudi. Od toga otpada najviše na Nemačku: oko dva miliona; onda dolazi Austro-Ugarska sa 1,542.017; pa Rusija sa 1,700.000; zatim slede Francuska sa 1,400.000, Italija sa 750.000, Velika Britanija sa 743.702, Srbija sa 365.154, Bugarska sa 250.000, Belgija sa 40.935, Rumunjska sa 32.772 i Crna Gora sa 13.325, što je nerazmerno visok broj prema veoma malobrojnom stanovništvu te zemlje. Izvanevropske zemlje imale su u svemu malen broj mrtvih i nestalih. Sjedinjene Države Američke 67.813. No u razmjeru prema stanovništvu, znatni su gubici Kanade: 51.674 i Australije: 50.337 ljudi. Gubici Japana ograničuju se na 4.661 čovjeka.

No ovi su računi netočni. Gubici su Rusije barem dva puta veći od naznačenog broja i niko ne može da, ma i približno, odredi točan broj.

Sve u svemu broj u ratu pogubljenih i nestalih ljudi Evrope za mnogo prelazi deset miliona: gotovo je još veći broj osakaćenih, invalida i ljudi, koji su, ako i ne sasvim, a ono većim delom izgubili radnu sposobnost, bilo radi fizičkog upropaštenja, bilo radi moralne depresije. Bolesti, protiv kojih se godine i godine vodila žilava borba, kao tuberkuloza i sifilis, naglo su se raširile Evropom; južnom Evropom razmahale su se dve stare, podmukle bolesti: malaria i trahom. Kolike reke krvi i smrti! Materijalno uzeto proliveno je u svemu možda kojih pedeset miliona litara krvi, to jest množina, kojom bi se najveći hidroelektrični pogon sveta mogao terati puna dvadeset četiri sata. Izraz »reke krvi«, koji se nekada za prijašnjih ratova upotrebljavao u retorskom smislu, ovaj put se može uzeti doslovno u pravom smislu.

A sem toga oni, koji su pali u ratu, oni, koji su se iz njega vratili za uvek nemoćni, bili su gotovo bez iznimke baš najbolji deo društva: ljudi osećaja, dužnosti,

ljudi rada, koji za rat nisu ni najmanje krivi, tek u času pogibli nisu tražili, da izmaknu teškoj dužnosti. Naprotiv su gomile lažnih patriota, paraziti građanstva, spekulanti i kukavice već našli načina, kako da se ugnu najvećoj opasnosti rata, ili da u njemu uopće ne sudjeluju. Dogodila se dakle selekcija, ali naopako, prevladali su socijalno najgori elementi. Tako smo videli, kako su u mnogim zemljama lukavi i besavesni ljudi, koji rata nisu ni primirisali, iz njega načinili predmet najogavnije spekulacije, nastojeći, da iz njega izvuku sve moguće koristi i beneficije.

Poznam u Italiji jednoga bankara, koji je lukavo bio posakrivao sve svoje sinove, koristeći se svakakovim podlostima i najnižim sredstvima korupcije; poslije rata postao je najžarčim patriotom, fašistom i slaviteljem pobede. Ovakvih je slučajeva upravo bezbroj. Mogao bih nabrojiti i navesti, i to ne samo iz jedne zemlje, ljude, koji su trgovali s neprijateljem, koji su se preko noći obogatili dobavama za državu, koji su stekli desetke i stotine miliona, koji su posle rata pokazivali najnetolerantniji patriotizam, da su izazivali na najgore ludosti: to su često isti ljudi, koji izdržavaju i podupiru najgoru štampu. Ovakovih je pojava bilo i još ih ima skoro u istoj meri u svim zemljama. To su bili i jesu glavni uzročnici moralne nesređenosti. Pošto je mobilizovala skoro šezdeset miliona ljudi, pošto je imala preko deset miliona mrtvih i barem toliko, ako ne još mnogo više osakaćenih i trajnih ili povremenih invalida, Evropa, koja je prema novim kontinentima i onako imala veći broj žena i dece oslabila je još i više: čitava Evropa demografski je uvelike nazadovala, gotovo celo pučanstvo Evrope oslabilo je i opalo u svakom pogledu.

Zajedno s uništenjem tolikih ljudskih života, s umanjenjem radne sposobnosti kod tolikog broja individua dogodilo se i srozavanje čitave evropske ekonomije. Za vreme rata i posle njega bilo je nužno, da se razore i unište ogromne množine vrednih stvari: lađe, industrijski uređaji, kuće, agrarni pogoni uništavali su se često bez svake potrebe. Bilo je potrebito, da se na okupu drže i uzdržavaju silne vojske, a pretežni deo pučanstva morao se baviti proizvodnjom ratnog materijala i dobara, koja su služila za konzum vojske. Mnogo je računa postavljeno, kojima se pokušalo odrediti sveukupni trošak rata: svi se približuju manje ili više iznosu od 1.200 miliona

zlatnih franaka. Posledica je toga, da je svaka od država, koje su vodile rat povećala svoj unutarnji dug deset do petnaest puta, a u nekim je zemljama taj razmer još i viši. Sve su evropske države sklopile zajmove u inostranstvu, naročito u Engleskoj i u Americi. No ratni su gubici daleko veći, nego što ljudi obično misle. Ima gubitaka vidljivih i nevidljivih, a ovi su poslednji daleko veći od onih prvih. Obično se gubitkom smatraju materijalna uništavanja i pustošenja u krajevima, koji su bili vojnički zaposednuti. No ti su gubici jedna malenkost, koja iščezava u poredbi s onima, koji izviru iz mirovnih ugovora i iz toga, što se cela Evropa razdrobila, razdelila u niz država, koje svoje sile troše u unutarnjim narodnosnim borbama te radi toga zanemaruju i prekidaju veze solidarnosti. Proizvodnja velikih imperija, kao što su bile Rusija, Nemačka, Austro-Ugarska bila je određena u prvom redu za domaće tržište. Rasap Austro-Ugarske posle rata u osam država naslednica sasvim je poremetio ravnotežu proizvodnje. Velike industrije i tvornice u Beču, Budimpešti i Pragu, koje su pre imale veliko interno tržište, rade danas za mala tržišta i velikim delom stoje neiskorišćene. Za jednu je industrijsku tvornicu gotovo isto, ako joj bude razorena trećina njezinih uređaja ili ako izgubi trećinu svoga tržišta. Svojevoljna razdeoba i često sasvim slučajno odelenje mnogih teritorija pobeđenih država ne samo da je nepravda, nego znači i ekonomsko uništavanje. Šteta, koju su pretrpeli nekada zaposednuti krajevi Francuske i Italije nije nimalo veća od štete, što ju je pretrpela i još ju uvek trpi engleska trgovina kao posledicu rata. Teško je nabrajati cifre međunarodne trgovine, a da čovek ne zapadne u pogreške. No, pogledom na kvantitet može se reći, da je trgovina glavnih država Evrope spala za trideset do pedeset postotaka; ako se oslonimo na brojeve najboljih statističara, možemo ustvrditi, da je celokupna produkcija u Evropi spala za četrdeset, a konzum za trideset postotaka.

Sve u svemu, Evropa je od kontinenta verovnika postala kontinentom dužnikom.

To znači, da je izgubila glavni oslon i uvet svoga superioriteta. Uvek je za jedan narod značilo veliku slabost imati dugova u inostranstvu: sada je ta slabost opće-

nita i zajednička celoj Evropi. Nemačka je dužnik država pobednica na osnovu tako zvane politike reparacija: zemlje, koje su sačinjavale sporazum dužnice su za iznose, koje su posudile za vreme rata, i za sume, koje su za rata i poslije njega uzajmile od privatnika.

U Evropi danas jedino Rusija ima više od osamdeset miliona stanovnika, ali se nalazi u velikom neredu. U Americi i u Aziji pripravljaju Sjedinjene Države i Japan sa svojim enormnim brojem pučanstva, položaj pravih imperija, u koliko već i nisu u takvom položaju. U prvom redu dolaze ovamo Sjedinjene Države, koje su se posle rata toliko uzdigle, da na život Evrope mogu uticati tako intenzivno, kako to na početku dvadesetog stoljeća ne bi bio niko misleo.

Kao posljedica rata razvio se pravi oblik parazitskoga kapitalizma, koji ne bazira više na normalnom razvitku ekonomskih preduzeća, nego na dopuštenim ili nedopuštenim ratnim spekulacijama. Velike vojne dobave, spekulacije sa tečajevima, koji dugi niz godina žestoko osciliraju, sve je to u svim zemljama stvorilo posebnu, strahovitu klasu ratnih dobitnika, sa golemim imecima. kojih niko ne može točno da kontroliše. U svim zemljama, morali su da se pod pritiskom javnoga mišlenja udare visoki porezi na ratne dobitke; no ovi su porezi, koje je veoma teško aplicirati, učinili više zla nego dobra, jer pogađaju ljude nasumce, a najlukaviji i najnepošteniji uvek nalaze način, kako da im se uklone.

Pre rata nije u Evropi bilo više od petnaest do dvadeset ljudi, čiji bi imetak bio iznosio više od pet stotina miliona zlatnih franaka. A koliko ih ima danas? Ja sam dugo istraživao, pa sam konačno došao do rezultata, da ih ima barem trideset puta više nego pre rata. A sve to na život Evrope vrši nesretan upliv: ne samo što ima velik broj silnih bogataša, koji svoga položaja ni najmanje ne zaslužuju, nego poglavito stoga, što ovi bogataši, koji nemaju nikakve tradicije, a često ni nikakvoga odgoja, rado na zlo upotrebljavaju svoj novac. Zarobljenje velikog dela štampe u državama, koje su izišle iz rata, bilo je posledicom formiranja ovog novog društvenog razreda ljudi, čije se bogatstvo temelji na krvi. Često oni pokazuju lažni, preuveličani patriotizam i gotovo uvek netrpeljivi nacionalizam, koji ih čini još odvratnijima.

Prije rata razni su faktori, kao: dizanje nadnica i plaća, smanjivanje kamatnjaka, ispravnost i osnovanost

dobitaka radili u smeru, da se narodno bogatstvo repartira na što šire slojeve. Ekonomisti klasične škole, u prvom redu oni najkonzervativniji od njih, označivali su ovu tendencu kao najblagotvorniju i kao činjenicu, koja najbolje odaje duboku otpornost i snagu kapitalističkog režima.

Sve se ovo preokrenulo, a nerazmer i nejednakost pojedinih socijalnih klasa daleko se produbila. Osećaj nemira i neke neugode koji je poslije 1919. zahvatio radničku klasu nije sasvim neopravdan. Nema sumnje, mnogo toga, što mi sada žalimo, s vremenom će se popraviti i vratiti u ravnotežu: ali tomu će trebati mnogo vremena i mnogo će još teških kriza trebati da se prebrodi.

Kolosalni unutarnji dugovi, koji se radi pada kontinentalnih valuta i ne mogu više izraziti zlatnim tečajem, ali koji dosižu iznose od nekoliko stotina milijardi, razdelili su građane pojedinih naroda u verovnike i dužnike: izuzevši nekoliko retkih iznimaka gotovo u svim zemljama većina građana radi za jednu malu manjinu. Rat je posvuda pogoršao odnose između socijalnih klasa i pojačao uzroke socijalnih razlika i razdora.

Za vreme rata jedna je velika iluzija oduševljavala narode Sporazuma i one, koji su s njime simpatizovali. Širile su se mnoge fraze, koje su lako prodrle u duh puka: rat, koji se vodi, poslednji je rat: konac svakog apsolutizma; narod će jedini imati od njega najveće koristi; biće to svršetak vojničkih kasta, oholih aristokracija, oligarhija, koje vladaju. Istina, sporazum je uza se imao carističku Rusiju, koja u stvari slobode nije nikome mogla biti učiteljem. Ali je vladalo općenito uverenje, da se Centralne Vlasti bore za autokraciju i protiv slobode. Da se opravda rat, tvrdilo se, da se jedna polovica Evrope bori s drugom u obrani slobode. A kakav je bio rezultat? U borbi su obe polovice izgubile slobodu, a izgubile su ju i neke neutralne zemlje, koje su se okužile ratnim moralom.

Gde je sada sloboda u Evropi? Triumf boljševizma u Rusiji, gde je sve organizovano po principima komunističkog morala i gde se ne dopušta nikakva slobodna manifestacija doveo je veliki deo Evrope u apsolutnu ovisnost o državnim organima. U Italiji je moglo doći do pojave fašizma, to jest do jedne vrste beloga boljševizma. Šef talijanske vlade mogao je da sa prezirom govori o

istruloj lešini slobode: u stvari, u Italiji nema više ni ustava, jer nema više ni slobode sastajanja, udruživanja, nema slobode štampe, a parlamenat je samo slika, sena. Posebna milicija, koju plaća država, osigurava održanje na vlasti jednoj stranci, koja, imajući protiv sebe sve ostale stranke, sama sebe naziva nacionalnom vladom. U Španiji jedan general jednim potezom pera abolira parlamenat i ustav i uzima svu vlast u svoje ruke, deleći ju samo sa svojim vojničkim komitetima. U Mađarskoj je položaj već odavna neizvestan i nema sigurnog ustava; u Bugarskoj dolazi jedno nasilje za drugim. U Franceskoj i Nemačkoj nije bilo diktatorskih vladâ, ali zato u ovim zemljama rovare nacionalističke grupe, koje sasvim otvoreno rade za ostvarenjem monarhističkih oblika vladavine; ove bi grupe htele najžešću reakciju, prikrivajući to zvučnim imenom narodnog ujedinjenja protiv opasnosti revolucije. Unutarnje borbe među narodnostima u Rumunjskoj, Češkoslovačkoj, Poljskoj, Jugoslaviji i t. d. sile ove države na čine, koji su često nasilnički. Baltičke su republike široko polje nereda; a u Portugalu i Grčkoj nije također mnogo drukčije. Veoma je malo evropskih zemalja, u kojima ljudi uživaju pravu slobodu, a ovaj p e a c e w a r, kako kažu Englezi, ovaj ratni mir sa svojim neizvesnostima samo povećava nered, nesigurnost i nepouzdanje.

Ovaj je rat bio u prvom redu evropski građanski rat, rat svih proti svima i najviše proti svemu, kao celini.

Posejao je mržnju, nepouzdanje, osvetu. A iz ovih se osećaja nikada ni do veka ne će roditi sloboda. Nacionalizam, antisemitizam, nasilja unutar vlastitih država, sve to proizlazi iz istih niskih osećaja. Mirovni su ugovori samo povećali nesređenost, pripravili su, ne mir, nego općenito neprijateljstvo u svim zemljama, kod kuće i na strani. Nepostojanost i promenljivost stupila je na mesto velikih ekonomskih zajednica iz vremena pre rata, duh revolucije sledio je za svršetkom rata; a duh reakcije prati poratno vreme. A sve je to pretilo i preti još i danas i ugrožava i sami opstanak demokracije u Evropi. R a t j e d u b o k o u z d r m a o s v i m z e m l j a m a i u g r o ž a v a ž i v o t s l o b o d e.

Lloyd George rekao je u jednom od svojih najboljih govora ovu veliku istinu: »Ja se ne bojim revolucije, ni boljševizma; ali se bojim reakcije«.

Uistinu, nisu se dogodili samo reakcionarni fakti; nego što je daleko važnije, došlo je do reakcije duhova. Ima zemalja, u kojima se u ime nacionalnih interesa posve ozbiljno diskutira o pravu Države, da određuje direktive svakoj akciji: što bi bila zaista jedna mrska reakcija i jedan veliki korak unatrag. U reakcionarnim zemljama baš nekadanji revolucionarci najžešće brane ovu tezu, koja je sramotna za celu civilizaciju.

Vera i znanost u zaraćenim državama govorile su, pa i posle rata, jezikom, koji nimalo ne odgovara uzvišenoj naravi vere, ni ljudskoj, univerzalnoj naravi znanosti. Svaka plemenita religija suponira ljubav prema ljudima bez razlike narodnosti ili plemena i traži da se radi najvišeg cilja ličnoga života pridonese svaka žrtva. U borbama, što su ih ljudi međusobno vodili, ostajala je vera uvek kao poslednji, neraskidani vez, koji je ujedinjavao duše, dok je znanost najsuperiornija snaga inteligencije i duha. Govorilo se o nekakvom svetom ratu i još se i danas govori o »Bogu vojskâ«. Jedan nazor, koji se u Vilima II. mogao smatrati i činiti nepravednim i vulgarnim, ali je upravo mrzak u zemljama demokracije i slobode. U nekim se zemljama došlo do pojava moralne vulgarnosti, kakvih se inače nalazi samo u najcrnjim periodama srednjega veka. U Italiji su fašisti za vreme svojih najvećih nasilja običavali napadati svoje goloruke protivnike i batinali ih velikim štapovima, koje su zvali »manganelli«. I našlo se prljavih svećenika južne Italije koji su, da bi opravdali ova infamna nasilja, pronašli i na svetlo izvukli neke stare slike; rekoše, da je na njima prikazana Madonna sa štapom, pa iznađoše pače »Madonnu sa štapom«. Ni divlji poganski narodi, koji bi netom primili kršćanstvo, ali bi sačuvali svoju divlju narav, ne bi mogli zamisliti tako strašnu stvar: blaga mati Hristova, najnežniji i najsvetiji lik tolikih kršćanskih crkava, pa da bude zaštitnicom brutalnosti i zločina!

I znanost, ili bolje reći ljudi od znanosti dali su se upotrebiti za pokušaje da se opravdaju najveće nepravde. Za vreme rata davali su u tome loš primer nemački naučenjaci, kad su hteli da opravdaju nepravednu okupaciju Belgije i ostale nekorektnosti, što ih je počinjala Nemačka: posle rata naučenjaci Sporazuma radili su i gore stvari: branili su čine, koje je trebalo i te kako osuditi. Pa se tako moglo videti pravnikâ, koji su u ime pravde opravdavali okupaciju Ruhra i diobu Gornje Šlezije.

Prvi je uvet, napisao je Einstein, za naučno istraživanje, da u tom istraživanju sudeluju ljudi svih narodnosti. Vera i znanost nemaju ni domovine, ni narodnosti, pa je svaki pokušaj, da ih se strpa u uske granice jednoga naroda direktni zločin protiv ovih dviju najgrandioznijih formi ljudskog uzvišenja. Opet je jedan od efekata rata bio u tome, da je posvuda oslabio moć znanosti i vere.

Za vreme rata bila su upotrebljena sva sredstva za uništavanje i razor: no kako su se upotrebljavali zagušljivi plinovi, da se njima truju telesa, tako su se uvelike upotrebile sve moguće laži, da se njima otruju duhovi. Svaki narod ne samo da je svojim neprijateljima pripisivao najveće zločine i nedela, nego ih je i obeđivao s najpodlijeg načina ratovanja. Velik je deo Nemaca u dobroj veri još i danas mišlenja, da su rat htele Francuska i Rusija, pa da je celi rat bio samo jedna paklenska makinacija, kako da se uništi germanska moć, koja se približavala kulminaciji svoga razvoja. Ti Nemci veruju, da je Sporazum, koristeći se svojom pomorskom nadmoći proglasio blokadu protiv sviju zakona međunarodnoga prava i konačno da je rat dobio na nelojalan način izgladnevši Nemačku, uništivši joj kod toga ili upropastivši milione nevine dece. Narodi su opet Sporazuma govorili o Nemcima kao o modernim Hunima, častili su ih pogrdnim epitetom, koji se ne može prevesti, nazivajući ih »b o c h e s-i m a«; proglasili su Nemce odgovornima za rat spočitavali im napadaj na Belgiju, podmornički rat i čitav niz drugih okrutnosti. Uvek su, rekao je Hume, narodi u ratu smatrali sebe i svoje saveznike braniocima prava i pravedne stvari, a svoje neprijatelje i njihove saveznike nazivali izdajicama, barbarima i oskvrniteljima pravde.

Sećam se, da je za vreme rata Nemcima između ostalih optužaba, koje su bile manje ili više općenite i često veoma neodređene, kod svetskog javnog mišlenja najviše škodila jedna optužba, iznimno jasna i precizirana. Za trajanja okupacije Belgije tvrdilo se sasvim pouzdano, da Nemci, kako bi jače zastrašili pučanstvo, seku ruke maloj deci. Niko nije o tome sumnjao: posvuda se moglo naći ljudi, koji su tvrdili, da su na svoje oči videli tako osakaćenu decu. Koliko je vatrenih govora održano, koliko je ljutih invektiva, pa i romantičnih stihova napisano o mučeništvu malih Belgijanaca. Kad sam 1917., dakle za trajanja rata došao u Ameriku, posvuda je ozvanjala ova

strahovita optužba. Na skupštinama, kojima sam sâm prisustvovao, bilo je dosta spomenuti siromašnu osakaćenu belgijsku dečicu, pa da se odmah raspali gomila.

Meni se još onda stvar činila apsurdnom; a čim se rat dovršio, poverio sam ovu svoju sumnju mnogim političarima Sporazuma, među njima i Lloyd Georgeu. Budući predsednikom ministarskog saveta u Italiji i sudelujući na međunarodnim mirovnim konferencama mislio sam ovako: ako je ova optužba istinita, treba za krivce tražiti najteže kazne, bez ikakovih obzira ili smilovanja.

Lloyd George poveo je istragu na svoju ruku; ja sam međutim poslao u Belgiju jednog emisara, da mi pribavi sasvim tačne podatke. Pokazalo se, da se nije moglo naći ni jedno jedino dete, koje bi Nemci hotice i promišljeno bili osakatili.

U ono je doba neki veoma bogat Američanin, ganut vestima o tolikom martiriju bio odlučio, da toj deci pomogne i osigura im budućnost, pa pošalje u Belgiju svoga čoveka s velikim iznosom novaca. No ni nakon pomne potrage nije se moglo naći nijedno dete, kojemu bi bilo trebalo takve pomoći.

Radilo se dakle o jednoj lažnoj legendi, koja je bila raširena u potpunoma zloj veri i nameri; ali ujedno i o legendi, kojoj je pravi početak veoma neobičan. Uistinu su Englezi i Američani bili optužili baš same Belgijance, da su za svoje okupacije Konga kažnjavali urođenike time, što su njihovoj deci rezali ruke i noge. Na tu se optužbu osvrnula čak i Donja Kuća, pa je radi nje izdana i jedna diplomatska knjiga.

Rat je okrutnost i u ratu su počinjali okrutnosti i oni narodi, koji inače nisu nasilnički; no te su se okrutnosti u svrhe propagande preuveličavale u zloj veri, često su pače bile i sasvim izmišljene. Mnoge se bajke još i sada drže; ja sam čak u jednoj knjizi, koja u obilnoj meri cirkulira talijanskim školama našao jednu pesmicu o mučeništvu belgijanske dece.

Jedina je posledica svega toga ta, da je rat pojačao međusobnu mržnju među narodima i njihovo međusobno nepoverenje.

Celih pet ili šest godina stajalo je oko šezdeset miliona ljudi pod oružjem, najveći je deo njih gledao iz bliza smrti u oči, osetio je na sebi posledice oskudnog, neurednog i napornog života, ubijao je i stavljao se na nišan, da i sam bude ubijen. U svim su zemljama aktivni čas-

nici redovne, stajaće vojske jedva deseti, u nekima i petnaesti deo svih časnika, koji su učestvovali u ratu. Mladići građanskih porodica u mnogo su slučajeva navikli, da se hladnokrvno izlažu pogiblima i da se žrtvuju, no u daleko više slučajeva zaboravili su na red, urednost i rad. Odmah posle rata pokazala se, a traje još i sada, osim snažnije želje za pustolovinama, općenita lenost i želja za naglim obogaćenjem; simpatija za iluziju života bez rada. Radi takvog duševnog nastroja porasao je u svim državama broj parasitskih žitelja, koji žive od Države ili od političkih stranaka ili od agitacija; a u nekim državama poprimaju upravo preteći karakter. Ratom stečeni veliki imeci, javni dugovi, koji čitave staleže prepuštaju na brigu Državi, lakoća, kojom se u nekim preduzećima zaslužuje, sve to samo podbada duh nerada.

U pobeđenim zemljama, koje mir nisu primile dobre volje, nego im je nametnut, teški i tvrdi ratni mir, upravo kipi čežnja za osvetom i odmazdom. Ova se čežnja vešto prikriva, ali zato ne gasne.

U pobedničkim državama, koje i pred razoružanim neprijateljem ostaju naoružane, a u prvom redu u takvim državama, gde ima narodnosnih opreka i jedna narodnost tlači drugu, razvila se imperijalistička ideja, kojoj je na bazi nacionalistički osećaj. A nacionalizam jednoga naroda ne može ostati izolovan. Osećaj čovečnosti i velikodušja, kao i osećaji mržnje i egoizma kao da su prilepčivi. Svaka je zemlja htela da ima svoj nacionalizam i svoj imperijalizam; danas imamo imperijalizam velikih država i imperijalizam malih; ovaj poslednji je često mnogo gori od onoga prvoga. Danas imamo ne samo francuski, nemački, talijanski nacionalizam, nego i jugoslavenski, češki, rumunski, belgijski, poljski, grčki itd. Ovi su nacionalistički pokreti u svim zemljama izazvali velike pokrete u znaku ksenofobije. Ako čak u Sjedinjenim Državama dolazi do pokreta kao što je Klu Klux Khan, onda je to stoga, što se je prenosom raširio duh netolerancije i nepoverenja. Ako u isto doba proklamiramo imperijalizam i nacionalizam, dve stvari, koje se uistinu isključuju, svi će postati nepoverljivi. Amerika je Evropi uzimala nekada velik broj ljudi, a slala joj je velike količine robe. Ako osiromašena Evropa ne može da prima robu, nego u mnogo manjoj meri, ne treba ni Amerika ljudi. Sve mere za restrikciju useljavanja, koje su toliko naškodile Italiji, posledica su ratnoga

duha. Ksenofobija nalazi uvek dobru hranu kad su ekonomske prilike nepovoljne za zamenu dobara. Izbeglice religioznih progona, koloni, koji su činili prvu jezgru kasnijeg silnog američkog pučanstva nisu ni časa oklevali, da iz Afrike dovedu crnačke robove, kad je to za produkciju bilo potrebito; tako ima danas u Sjedinjenim Državama 10 miliona Crnaca i Mulata, ali samo 111.000 Japanaca, koji predstavljaju superiorniju rasu, podobnu za svaki napredak. Ako Amerika ne će Japanaca, onda je to radi toga, jer ih ne treba, pa je stegnula gotovo na nulu useljavanje Talijana, Slavenâ i Istočnjakâ. Ksenofobiji je temeljem jedno ekonomsko stanje, koje je prouzročio ratni duh. Ljudi i roba ne će se moći tako dugo slobodno kretati, doklegod se ne učini kraj raznim nacionalizmima i imperijalizmima, koji muče Evropu i čine ju iz dana u dan manjom, dok se ona podavala i podaje iluziji, da postaje sve većom. Rat je svuda znatno smanjio uvete i mogućnost unutarnjeg mira u državama Evrope, izazvao je velike reakcionarne pokrete, a u narodima je posejao revolucionarni duh.

Posledicom rata 1914.—1918. bilo je ne samo padanje morala čitave Evrope i porast nasilja i raspojasanih prekršaja u svim zemljama, nego je ratom duboko pao i nivo znanosti i umetnosti. Ratovi devetnajstog stoleća bili su većim delom narodnosni i oslobodilački ratovi: pratili su ih ili su se direktno za njima rađali grandiozni razmasi ljudske misli, idealistički pokreti. Evropski rat nije dao ni jedne jedine umetničke manifestacije: jedine su one, kao što je Barbussova u Francuskoj i Fritza von Unruh u Nemačkoj: manifestacije užasa i odvratnosti prema ratu. Znanstvena je produktivnost svuda pošla natrag i nazaduje još i danas. Gotovo u polovici Evrope sveučilišta uopće ne rade, kao na pr. u Rusiji, ili rade boreći se s velikim poteškoćama, kao u većem delu Srednje Evrope. Prekinute su veze intelektualne saradnje, a uspostava i nadovezivanje tih veza ide sporo i teško. Novoj generaciji ne fali energije, samo što se ta energija vrlo često upotrebljava za službu nečasnom idealu. Previše se raširila zavodljiva ljubav za život bez rada, a tu su primer dale vlade, koje su na piedestal uzvisile otmicu, grabež i nasilje. Mnogi od najodličnijih mislilaca Evrope žive ili kao begunci izvan svoje domovine, ili se osećaju strancima u svojoj vlastitoj zemlji.

Rat je u čitavoj Evropi duboko snizio razinu civilizacije.

I pobednici i pobeditelji stoje posle ovog nečuvenog pokolja ne znajući, što da misle o sadašnjosti, nesigurni za budućnost; mogu jedino da sa melankolijom konstatuju, da je veliki evropski rat bio evropski građanski rat, na štetu sviju njih.

Slepoća još uvek gospodari međunarodnim odnosima.

Čiji je greh?

Edip je misleo, da je u pravu i nije mogao da shvati, zašto se na tebanski narod ruše tolike nevolje.

No jednoga je dana doznao za svoju strahovitu pogrešku, iskopao si oči i od toga dana progledao. Hoće li biti potrebno, da si i odgovorni upravljači evropskog života iskopaju oči, da bi progledali i spoznali svu strahotu istine?

IV.

Neuspeh ratnoga mira.

Šteta, što ju je rat prouzročio golema je i Evropa će ju osećati barem još pedeset godina: šteta od mira, shvaćenoga kao war peace daleko je veća. Mirovne je ugovore Clemenceau, kao što sâm reče, shvaćao kao neke vrste nastavak rata. I doista, njihov je rezultat, da se Evropa podelila u dva tabora: ratno stanje traje i dalje. Budućnost evropskoga kontinenta nalazi se u velikoj opasnosti.

Izneverivši se svim obvezama iz 1919. zaboraviše pobeditelji čak i ciljeve, koje su bili svečano proklamirali, pa si uzeše za zadaću, da pobeđene što više potlače i ponize, da razore iste temelje germanske moći. Izjavljivali su bili uvek, da ne vode rata protiv nemačkog naroda, nego protiv nemačkog Hohenzollernskog imperija; obećali su, da u slučaju pobede ne će tražiti nego restituciju Elzasa i Lotaringije iz godine 1870., za narode Austro-Ugarske da slobodno odluče sami o svojoj sudbini, da se uspostavi etnička Poljska, da se isprave talijanske granice prema Austriji vodeći računa o narodnim tražnjama i potrebama. Hteli su, da pobednici i pobeđeni uživaju ista prava u Evropi i u kolonijama i da svi, pošto budu popravljene najteže nepravde, zajednički i u međusobnom sporazumu pristupe razoružanju i da stvore jedno društvo naroda, koje bi svima garantovalo uzdržanje mira.

Kada čovek danas uščita velike poruke Wilsonove i svečane proklamacije Briandove, što ih je ovaj izdao u ime Sporazuma, oseća neko nemo začuđenje. Jer se radilo upravo protivno od onoga, što se obećavalo. Istina

je, da su se i za vreme rata sklapali tajni ugovori, pa se dobro pazilo, da za njih ne doznaju ni oni, s kojima se zajedno vojevalo. Italija je u aprilu 1915. sklopila londonski pakt, koji znači jednu neuporedivu glupost i nije ga nikada saopćila Americi, što više ni onda, kad je Amerika ušla u rat: to je bilo razlogom, za što ga Wilson nije nikada priznao, nego mu se uvek protivio. Zaista se nije mogao zamisliti lošiji i siromašniji ugovor za jednu plemenitu i veliku žrtvu, kao što je ova, koju je velikodušno prineo talijanski narod. Francuska je učinila još i gore, kad je u najodsudnijem času rata sklopila u januaru 1917. tajni ugovor sa Rusijom: po tome je ugovoru bila napuštena ideja o uspostavi samostalne Poljske, a Francuska je u zamenu dobila potporu carske Rusije za raskomadanje Nemačke, po kojemu su Nemci imali izgubiti sasvim nemačke krajeve na levoj obali Rajne. I za vreme rata govorili su šefovi država Sporazuma jednim jezikom u javnosti, a drugim u svojim kancelarijama.

[Dobro su poznate svečane proklamacije Saveznikâ. Govorilo se samo o nekoliko sasvim pravednih rivendikacija. A onamo su se krišom u tajnosti vodili pregovori između Pariza i Petrograda, koji su imali da priprave uništenje Nemačke.

Paléologue, koji je bio poslednji francuski poslanik kod ruske carske vlade u Petrogradu, ispričao je u knjizi »La Russie des Tsars pendant la guerre«, sa neverovatnim cinizmom što je Poincaré obećavao Caru i što je Car obećavao opet Poincaréu.

Posle jednog ručka, dana 3. marta 1915. govorio je car Nikola II. sasvim otvoreno sa Paléologom. Rusija je imala dobiti ne samo celu Poljsku (toga joj niko nije ni osporavao), nego i Carigrad i južnu Trakiju. Ako bi bila nastala kakva poteškoća, Car je računao na Poincaréovu Francusku, da će ju ona ukloniti. Na ove zahteve hteo je i Paléologue sa svoje strane da precizira ono, što traži i čemu se nada Francuska i što bi Rusija imala da odobri. Car se pokazao veoma podašnim: Ja već sada potpisujem, reče, sve, što vaša vlada može da zaželi. Uzmite lijevu obalu Rajne, uzmite Mainz, uzmite Koblenz, idite još dalje, ako mislite, da vam je potrebno. Ja ću biti zadovoljan i ponosan radi vas.

Tako je govorio Nikola II., tako je sa svoje strane govorio i Poincaré preko svojih predstavnikâ; a u isto

vreme objavljivali su Saveznici proklamacije, pune plemenitih reči; u njima su se uzvisivala prava narodâ, obećavao se triumf demokracije i principa samoodređenja narodâ.

I sve se to danas, priznaje najvećom prostodušnošću, kao sasvim jednostavna i dopuštena stvar.

Amerika dugo vremena nije znala ništa, što se događalo, što više, nisu joj bili poznati ni diplomatski sporazumi iz 1915. i 1917.]

Moje je mišlenje i uverenje, da je Wilson radio u potpunoj dobroj veri. Ali u svojoj autoritativnoj nepogrešivosti on ipak nije ništa znao o Evropi, pa kad je k tome još počinio i tu pogrešku, da je osobno došao u Evropu i uzeo učešća na mirovnim konferencama, onda je nužno morao biti povučen u vrtlog čitave serije pogrešaka, koje su negirale sve principe, što su inspirirali njegovo delovanje.

Nije ovde mesto, niti mi je namera, da analizujem mirovne ugovore: to sam u više navrata učinio u svoje tri knjige. Mogu reći samo ovoliko: a k o j e r a t o s t a o b e z u s p e h a, a ono je neuspeh mira daleko veći i štetniji.

Možda se tome nije ni moglo izbeći. Možda bi jedino u slučaju, da je rat svršio mnogo pre, možda je samo mir bez pobede mogao oživotvoriti Wilsonove sne. Možda je jedino papa Benedikt XV. gledao i video jasno, kad je stavio takav predlog. Rat, koji se vodi do iscrplenja ima uvek za posledicu, da pobednici nastoje uništiti protivnika do kraja.

Jednom diplomati, koji je uživao potpuno poverenje Thiersovo, Gabriacu, pripisuje se, da je rekao: da jedan ratoboran diplomata ne vredi više od jednog strašljivog vojnika. Mir su zaključili ratoborni ministri i diplomate [i oholi, nekompetentni generali], koji su uobražavali, da vode politiku. Koliko sam govora čuo za vreme mirovnih konferenca, što su ih izrekli ministri, koji su si stavili nedostižive ciljeve i vojnici, koji su formulirali programe za budućnost. Godine 1919. za zelenim stolom konference u Parizu ganjale su se najnesređenije strasti: niko se nije više sećao, niti je misleo na ono, što je na najsvečaniji način bilo obećano. Htelo se, da Nemačka poplaća sve ratne troškove, ali se u isto vreme išlo i za time, da ju se uništi; htelo se razdeliti Austro-Ugarsku na nove državice, ali se ujedno htelo mnoštvo njezinih teritorija razdeliti među na-

rode, koji su se smatrali prijateljima; htelo se deliti Nemačku od Rusije, ali se u isto vreme iz mržnje na sovetsku Rusiju gledalo, da se njezinim teritorijima nadele druge države. Iz mržnje na Ugarsku, htelo ju se svesti na minimum, a iz mržnje na Tursku htelo se podići veliku Grčku, koja je imala biti gotovo apsolutnom gospodaricom Egejskog mora i najplodnijeg dela Male Azije.

Sve da se i ne ulazi u potanko ispitivanje mirovnih ugovora, mogu se njihovi rezultati ukratko reasumirati ovako:

1. Pre rata bilo je dvadeset i pet država, računajući i Andoru, San Marino, Lichtenstein i Monaco. Kao posledica ugovora danas ih ima trideset i pet; a zbog neizvesnosti i nestalnosti ugovora ne može se reći, nije li ili ne će li već sutra biti broj njihov još i veći. Evropa se dakle balkanizovala, gibanje kapitala, rada i trgovine postaje sve teže. Male države, već iz vojničkih razloga naginju protekcionizmu i nastoje, da povećaju ekonomsku nesređenost;

2. U Evropi je bila samo jedna jedina Austro-Ugarska, to jest jedna jedina velika država sastavljena iz velikog broja različitih narodnosti. Danas mesto nje imade mnoštvo državica, u kojima je ili vladajuća narodnost u numeričkoj manjini, kao u Čehoslovačkoj, gde su Česi u manjini ili imade velikih narodnosnih manjina, kao na pr. u Poljskoj, Grčkoj, Rumuniji, Jugoslaviji itd.

3. Nemačke i madžarske teritorije bile su deljene onako od oka, slučajno i davale su se čak i onima, koji ih nisu tražili. Sa smešnim izgovorom date su Belgiji, koja ih nikada nije ni tražila, sasvim nemačke teritorije Eupen i Malmedi, samo da budu oduzete Nemačkoj i da budu uzrokom tajnog režanja Nemačke na Belgiju. Danskoj su bili ponuđeni krajevi, koji nikada nisu bili danski; no Danska je bila toliko plemenita i ponosna, da ih je odbila. Saarsko područje, jedan sasvim nemački kraj, gde na šest stotina tisuća Nemaca nema niti jedna stotina Francuza, otkinuto je od Nemačke: podzemlje ustupljeno je za večna vremena Francuskoj (jedinstveni slučaj u historiji sveta); pokrajina Saar, predana u upravu Društvu Narodâ, to jest praktički Francuskoj, koja ima većinu u upravi, imaće nakon petnajstgodišnje torture da plebiscitom izjavi, hoće li da pripada Francuskoj ili Nemačkoj. Međutim je odmah izvršen plebiscit u Gornjoj Šleziji, i ma da se stanovništvo, od tisuću godinâ

sasvim nemačko, velikom većinom izjavilo za pripadnost Nemačkoj, povređen je ugovor i plebiscit, i zemlja podeljena u dva dela. Da se Poljskoj dade izlaz na more, razdelila se Nemačka gdanskim koridorom u dva dela, a grad Gdansko, sasvim nemački grad ustupljen je opet Društvu Naroda. Milioni Nemaca Nemačke i Austrije dosuđeni su bez ikakvog motiva i bez ikakvog objašnjenja Poljskoj i Čehoslovačkoj: a tako se dogodilo i s Madžarskom, koja je spala ispod trećine onoga, što je nekada bila, a čisto madžarsko pučanstvo pripalo je novo formiranim državama. Ako su Elzas i Lotharingija (gde još k tome ima toliko Nemaca, a u Elzasu pače nemačka rasa i prevladava) bile uzrokom tolike svađe između Francuske i Nemačke, možemo lako zamisliti, da Nemačka, Madžarska, Rusija, Bugarska ne će nikada priznati i prihvatiti današnje stanje. Imamo dakle bezbroj uzroka za nove ratove, koji se mogu odgoditi i zategnuti, ali im se izbeći ne može, ako se na vreme ne isprave barem najteže pogreške;

4. Pobednici su tražili razoružanje Nemačke i pobeđenih naroda. Toga je bilo i u Napoleonovo doba; ali po načinu, kako su Saveznici tražili ovo razoružanje, bio je to jedan novum u povesti. Po Wilsonu razoružati su trebali svi: i to bi bilo jedino pravedno razoružanje. Nikada u prošlosti nisu Nemci posle svojih pobeda tražili razoružanje Francuske. Bilo je pravilom, da po zaključku mira svaka država postaje opet sasvim slobodna u svom kretanju. Kako se opravdava razoružanje pobeđenih? Samo time, da ima da bude pripravom za općenito razoružanje. Dio V. versajskog ugovora, koji se odnosi na vojničke, pomorske i zračne klauzule (čl. 159. i 253.) počinje ovim riječima: En vue de rendre possible la préparation d'une limitation générale des armements de toutes les Nations, l'Allemagne s' engage à observer strictement les clauses militaires, navales, et aériennes ci — après stipulées.[1] Smanjivanje naoružanja trebalo je dakle da bude općenito, a početi je imalo sa razoružanjem pobeđenih. A protivno od toga, pobednici su smesta povećali svoje naoružanje, Francuska je svoje gotovo podvodstručila. Poljska usprkos svog teškog

[1] Da se omogući priprava opšteg ograničavanja naoružanja sviju Naroda, obvezuje se Nemačka da će se strogo držati klauzula vojničkih, pomorskih i zračnih, kako su dalje navedene.

finansiskog položaja drži na okupu ogromnu vojsku, koja je veća od mirnodopskog stanja austro-ugarske vojske. Dotle Nemačka mora da stoji sasvim razoružana pred protivnicima, koji aplikaciju mirovnih ugovora tumače i najapsurdnijim tezama; da su pojedinačne akcije protiv Nemačke, kao na pr. okupacija Ruhra opravdane; da u slučaju neispunjavanja ekonomskih klauzula svaka država smije na svoju ruku zavesti vojničku akciju i uzeti zaloge (teza Poincaréova); da opasnost vojničkih okupacija, koje su u tri nemačke zone imale trajati pet, deset ili petnajst godina, nije još ni nastupila (teza Poincaré-Barthou) itd., itd. Iz objavljenih podataka proizlazi, da se u Evropi i kraj razoružanja pobeđenih još uvek pod oružjem nalaze tri miliona i osam stotina tisuća ljudi, to jest daleko više, nego što su iznosile stajaće vojske u mirno doba; troškovi za te vojske, izraženi u zlatnoj vrednosti gotovo su dva puta veći od predratnih. To znači, da su se po mirovnim ugovorima uveti opće sigurnosti pogoršali i da pobednici nemaju pouzdanja u stanje stvari, koje su sami stvorili. Za nove forme ratova, koje će se u glavnom bazirati na upotrebi avijacije i hemičkih sredstava, a na moru na upotrebi podmornica, može se već sada kazati, da će biti rat od krajnje žestine i da ne će štediti ni civilnog pučanstva. Francuska sama ima vojsku, koja je svojom snagom ravna trima najvećim kontinentalnim vojskama zajedno, dok joj je avijacija jača možda i od čitavog evropskog zrakoplovstva zajedno. Činjenica, da ne samo da nije ograničeno naoružanje, nego da je ono u pobednika još i znatno povećano, dok su pobeđeni potpuno razoružani, znači temeljnu povredu versajskog ugovora;

5. Rusija i Rumunska borile su se za vreme rata za istu stvar i Rusiji su bili obećani novi, veoma veliki krajevi; naprotiv je Rusiji nakon njezinoga pada oduzeta Besarabija i data Rumunskoj, a Istočna Galicija, koja je sasvim ukrajinska, nije spojena sa Rusijom: i to još sve povrh toga, što su stvorene baltijske države!

Ovo sve dokazuje, da su se za vreme rata i među Saveznicima sklapali ugovori, a posle se tražilo, kako da se izbegne izvršenju tih ugovora. No osnutkom baltijskih država oduzeto je Rusiji gotovo celo jedno veliko more, kojim je sasvim slobodno gazdovala. Tako je najveći evropski teritorij, koji je već i onako imao veoma malo mora, i kome su njegovi Saveznici bili obećali Ca-

rigrad, morao gledati, kako mu otimlju i njegovo vlastito more, koje mu je toliko potrebno. A to je jedna stvar, s kojom se Rusija ne će nikada pomiriti. Rusiju su umetno odelili od Nemačke, dok je zadatak o njezinoj obnovi u prvom redu imala da reši Nemačka; Rusiji su oteli njezino more, dok je trebalo, da joj povrh njega dadu još drugo. Rusija ne će nikada prihvatiti ovaj mir;

6. Mirovni ugovori utvrdili su čitav niz laži, kojima je pobeđenima osporeno pravo, da slobodno odlučuju svojom sudbinom; no to osporenje prikazano je kao neka viša zaštita. Pošto je razdrobljena Austro-Ugarska (a istorija će jedina pokazati jednoga dana, nije li to bila jedna kolosalna pogreška), oteti su Nemačkoj Austriji pod raznim izgovorima mnogi teritoriji, tako te je od nje postala neznatna državica sa manje od 84 tisuće četvornih kilometara, sa pučanstvom od 6 miliona, od kojih trećina žive u glavnom gradu. Pošto je izgubila toliko teritorija, a i zbog drugih nekih razloga, koji nisu svi bili logički ni časni, Austrija je mogla pomišljati na to, da se ujedini s Nemačkom. Ujedinjenje bi bilo među narodima sasvim nemačkima, prema tome u skladu i poštivanju principa narodnosti. Dana 12. marta 1919. ne dajući se uplašiti silnom presijom pobednika izglasala je [austrijska] konstituanta j e d n o g l a s n o zakonski predlog, koji potvrđuje republikanski oblik vladavine u austrijskoj državi i ujedinjenje s Nemačkom Republikom. Radilo se o zaključku, koji je imao vrednost plebiscita, jer je potekao iz skupštine, koja je birana sa mandatom da odluči sudbinom države. Nakon što su se svom žestinom oprli slobodnoj manifestaciji austrijskog naroda preteći mu, da će ga izgladnjeti, ako ustraje kod svoje odluke, prisilili su Saveznici konačno Austriju da je prihvatila Saint-Germainski ugovor. Članak 88. ovog ugovora znači najsmešniju prevaru, što je ikada počinjena: neodvisnost Austrije proglašena je nepromenljivom, to jest, Austrijancima je oduzeta svaka nezavisnost. Tekst toga članka glasi ovako: »L' i n d é p e n d a n c e d e l' A u t r i c h e e s t i n a l i è n a b l e s i n' e s t d u c o n s e n t e m e n t d e l a S o c i é t é d e s N a t i o n s. E n c o n s é q u e n c e l' A u t r i c h e s' e n g a g e à s' a b s t e n i r, s a u f l e c o n s e n t e m e n t d u d i t C o n s e i l d e t o u t v o t e d e n a t u r e à c o m p r o m e t t r e s o n i n d é p e n d e n c e, d i r e c t e m e n t o u i n d i r e c t e m e n t e t p a r q u e l e v o i e q u e c e s o i t, n o t a m m e n t e t

jusqu' à son admission comme membre de la Société des Nations, par voie de pacification aux affaires d'une autre puissance.[2] Budući da u Statusu Društva Naroda važi dispozicija, da vrede samo odluke, donesene jednoglasno, izlazi da Francuska uvek može zaprečiti Austriji, da se ujedini s Nemačkom ili uopšte da odlučuje o sebi. Budući da Austrija ne može i ne će dugo živeti u položaju, u koji su ju strpali, biće i to jedan razlog za nemire, koji će pre ili kašnje snaći Evropu;

7. Po versajskom ugovoru ostala je Nemačka jedinom velikom zemljom Evrope bez kolonija, premda je zemlja, koja ih najviše treba. Vlast Velike Britanije prostire se teritorijem, koji je više od stotinu puta veći od Italije; no tu se radi u prvom redu o dominionima. Francuska s malim stanovništvom i velikom površinom (jedva 75 stanovnika na kvadratni kilometar) ima preko deset i po miliona kvadratnih kilometara kolonija, ima najlepše kolonije na svetu, zaposela je najveći deo Mediterana. Nemačka, koja ima stanovništvo veće od Velike Britanije i Francuske, a malu površinu za toliki narod, prisiljena je da prehranjuje silno pučanstvo, koje će doskora, s obzirom na površinu države biti dvostruko veće nego u Francuskoj. Nemačka je na svaki način zemlja, kojoj su na svetu najpotrebnije kolonije. Pre rata osnovala je kolonijalno carstvo, koje nije bilo bog zna kako veliko, ali je brzo napredovalo, a obasizalo je u svemu nešto manje od tri miliona četvornih kilometara. Versajski ugovor, na način dotada nepoznat u istoriji, jednostavno je oduzeo Nemačkoj sve kolonije i razdelio ih pobednicima. A s kakovim izgovorom? Članak 119. versajskog ugovora veli, da se Nemačka odriče svih svojih prava i zahteva na prekomorske posede; no u listu, koji je poslat Nemačkoj htelo se stvar prikazati tako, kao da odstup kolonija proizlazi iz interesa ubogih urođenika, s kojima Nemci ne umiju postupati humano i čestito. U noti je stajalo, da se ne može ostaviti Nemačkoj odgovornost, da odgaja stanovništvo dotada njezinih kolonija;

[2] Neodvisnost Austrije nepromenljiva je, sem ako promenu odobri Društvo Naroda. Sledom toga obvezuje se Austrija, da će se ustegnuti, osim po prethodnom odobrenju spomenutog Saveta, svakoga glasanja, koje bi moglo direktno ili indirektno ili bilo kojim putem kompromitovati njezinu nezavisnost, a naročito do njezinoga primanja za člana Društva Narodâ.

s druge strane, savezne i združene vlasti osećaju potrebu, da zagarantuju mir sveta protiv vojničkog imperijalizma, koji je išao za tim, da posvuda nađe i utvrdi »uporišta« za svoju politiku intervencija i zastrašivanja. Tako su pobednici podelili nemačke kolonije samo zato, da mogu obrazovati urođenike i odgajati ih po svom načinu. Sa Kinom postupilo se gotovo jednako, kao i sa Rusijom: ona je također bila navestila rat Nemačkoj, ali Šantung je otet Nemačkoj i predan — Japanu! Kad se Nemačka opet bude mogla slobodno kretati, ne će ni ona hteti da bude bez kolonija; pa će ova aspiracija, koja nije nepravedna biti također jedna opasnost za mir;

8. Versajskim ugovorom i njegovom samovoljnom aplikacijom izgubila je Nemačka ne samo čitav ratni materijal, nego i svoju trgovačku mornaricu, kolonije, imutak svojih građana u inozemstvu, a povrh svega prihvatila je da plati odštetu, neodređenu i neizmernu, ostavljenu na volju Reparacijskoj komisiji, da joj ona ustanovi visinu; a ta je komisija, kojoj su na čelu političari kao Poincaré i Barthou manifestirala ideje, koje se protive ne samo svakoj stvarnosti, nego i svakoj logici. Jer dok je Nemačka osim kolonija i materijala, kako je gore navedeno, izgubila svoje najbogatije agrarne krajeve na Istoku i Zapadu, četiri petine svojih željeznih rudača, silne količine uglena, bogata ležišta raznih minerala, morala je još da snosi troškove okupacione vojske, a ja sam sâm imao prilike da se uverim, kako su baš ovi poslednji troškovi neobični i nemoralni. U takvim prilikama, sa apsolutno pasivnim trgovačkim bilansom i kroz nekoliko godina najkonfuznijim opticajem novčanica Nemačka je bila prisiljena da za reparacije plaća novac i robu, koje joj je nedostajalo i za njezinu vlastitu domaću potrebu. A s druge strane pobedničke zemlje Evrope izjavljuju, da ne mogu platiti svojih dugova Velikoj Britaniji i Americi, dokazujući time sami najbolje, kako je samovoljno i nepravedno ono, što traže. Pošto su najpre tražili enormne odštete, koje su u celosti premašivale i 300 milijardi, došlo se sve malo po malo do Dawesovog plana, koji je, i ako se može aplicirati, u punom protuslovlju s onim, što se radilo posle zaključka mira. A dotle su Nemačkom harale proizvoljne okupacije u protivnosti s ugovorima o miru, kao što je okupacija Ruhra i gradova na desnoj obali Rajne;

9. Nepostojanost, nestalnost i nesigurnost, u kojoj se nalaze danas svi odnosi evropskog života, direktna su posledica versajskog ugovora. Za svih prijašnjih ratova nastojalo se, da se zaključkom mira što prije dokrajče odnosi ovisnosti među pobediteljima i pobeđenima. Na bečkom kongresu, koji je 1814. htio da sistematizira Evropu, određena je protiv Francuske mala odšteta i vojnička okupacija na 5 godina. Odšteta je bila tako malena, da su ju Francezi mogli odmah platiti bez ikakvog napora: okupacija, koja je uostalom provedena u veoma malenom opsegu, skraćena je zajedničkim sporazumom na dve godine. Pobeđena Franceska mogla je da slobodno odlučuje o sebi, o svojim političkim odnosima, o svom vojničkom položaju, bilo joj je slobodno da sklapa saveze i da sudeluje kod rešavanja svih evropskih pitanja. Rusija, Engleska, Austro-Ugarska, gotovo sva plemena, koja su sačinjavala Nemačku i Italiju bili su se složili protiv Franceske, koja je po Napoleonu htela da zavlada celom Evropom, pa da evropske države pretvori u provincije franceske imperije. Ali nijedan od tih saveznika nije pretendirao, da zagospoduje Franceskom, kojoj je uvek ostala sačuvana njezina teritorijalna celokupnost, njezine kolonije, mornarica i sva vrela njezinog prihoda i nikad joj nisu bila nametnuta nikakva ograničenja niti za vojsku niti za naoružanje. Niti godine 1870. nije pobednička Prusija tražila niti dugotrajnu okupaciju, niti odštetu, koja se ne bi bila mogla platiti u nekoliko meseci. Najveća pogreška i najveće zlo versajskog ugovora i ugovorâ, koji su sledili za njim nije samo u nepravednim i često nečasnim uvetima, koji se protive predlozima Wilsonovim, koji su imali da budu osnovom rekonstrukcijskog rada Sporazuma poslije pobede, nego je najveće zlo u tome, što se tim ugovorima predviđa trajanje neprijateljskih odnosa na neodređeno vreme, a pre svega prerazne kontrole sa dugim terminom. Vojničke okupacije na 15 godina, dugotrajne vojničke kontrole, a ekonomske uopće bez određenog svršetka — sve je to jedan novum. Sistem reparacija, koje su se pretvorile u pravu ratnu otštetu bazira na trajanju od nekoliko generacija. A to je čisti absurd, da ratnu otštetu imaju da plaćaju ne samo generacija, koja je vodila rat i ona, koja dolazi odmah za njom, nego čak i generacije, koje se pri koncu rata nisu još ni rodile. Čitava je Evropa dakle učinkom mirovnih ugovora po-

delila u d v a d e l a, a ta bi podela imala da potraje dugo vremena, kad bi se ugovori o miru mogli održati.

10. Nepoznavanje ekonomskih fakata, koje karakteriše najveći deo evropskih političara uzrokom je, da su pobedničkim zemljama zavladale nade u otštete, koje se uopće ne mogu realizovati. Posle pobede nastalo je opće opajanje iluzijama. Jedan francuski ministar finansija, Klotz, govorio je čak sa parlamentarne tribine o otšteti od 250 milijarda, koja da će većim delom pripasti Franceskoj: bio je Clemenceauov ministar financija, ali je Clemenceau govorio o njemu, a njegovi su listovi pripravno ponavljali taj sud, da je on jedini Židov, koji se ne razumije u finansije. Poincaré, predsednik Republike, kasnije predsednik ministarskog saveta u Francuskoj, došao je čak tako daleko, te je obećao, da će poreze u Francuskoj smanjiti na iznos, niži od predratnoga i to otštetom i usprkos golemih troškova za uzdržavanje najveće vojske, što ju je svet vidio u jednoj državi u mirno doba. No kad je pod kraj 1923. došao pad franka, morao je on sâm da poveća poreze i to ne one predratne, nego one posleratne. Nemačka je, po mirovnom ugovoru i za troškove vojničke okupacije platila oko pedeset milijarda zlatnih maraka. To je najveća otšteta, što je ikada na svetu plaćena, a većim je delom sasvim rastepena i utrošena. Sada treba da plaća po Dawesovom planu; no kad bi taj plan i bio i u celosti provediv, a ima ozbiljnih razloga, da se u to sumnja, ono, što bi platila, ne bi dostajalo ni za troškove novog militarizma pobednika. Tako je samo porasla ekonomska zbrka u Evropi, a od obećanja, koja su davana na laku ruku, nije bilo druge koristi, nego što je samo strahovito poraslo nezadovoljstvo u Francuskoj, jer se ta obećanja nisu ispunila. Javile su se i sve jače razvijale finansiske poteškoće u zemljama pobednika, pobeđenih i neutralaca, a došle su u prvom redu do izražaja u padu tečajeva. Velika Britanija pokušala je herojskim merama da se vrati zlatnom paritetu. Nemačka je ozdravila svoj opticaj žrtvovavši sve privatne uštednje: ali tečajevi svih evropskih valuta nalaze se u silnoj nesređenosti. P o l o ž a j E v r o p e n e p o k a z u j e n i k a k o v e s t a l n o s t i. Pošto je nekoliko godina prošlo u nasiljima i pogreškama, u nesavesnom i drskom uzvisivanju militarizma, počinje bolest Evrope da zabrinjuje sve. Pobeđeni trpe, ali pobednici nemaju pouzdanja u budućnost, dok neutralci moraju da trpe od pogrešaka jednih i drugih.

11. Posle rata proširila se kriza zaraćenih država i na najudaljenije neutralne narode. Nastojeći da unište pobeđene pobednici su sveli na minimum njihov prosperitet i njihovu sigurnost. Već i manje obrazovani ljudi počinju shvaćati, da su narodi prije drugovi nego takmaci i da je napredak i dobrostanje svakoga od njih velikim delom ovisno o dobrostanju svih. Ova međusobna uzajamna ovisnost najbolje se očituje, što je za depresijom pobeđenih sledila depresija pobednika i neutralaca. Smanjivanje kupovne snage u Nemačkoj osetile su u prvom redu Velika Britanija i Sjedinjene Države Amerike. Ali se moglo konstatovati i to, da narodi Južne Amerike i Azije, ako ne prodaju svoje proizvode Srednjoj Evropi, ne mogu da kupuju u Francuskoj i Italiji. Kao uljena mrlja kriza se proširila na sve strane, blagostanje je počelo iščezavati. Sjedinjene Države Američke, najveća produkciona zemlja, morale su da gledaju, kako se njihova produkcija postepeno ali stalno smanjuje i kako se javljaju — simptomi agrarne krize. Napušten je silan broj farmi. Sjedinjene Države imaju i kod kuće silno tržište; ali samo tržište u inostranstvu može da dopusti onaj silni razvoj, koji odgovara ekonomskoj snazi američkoj. Fakti su pokazali dve jednako vredne istine. Prva je u tome, da Evropa niti s ekonomskog stanovišta ne može napredovati, ako pre ne uspostavi svoju solidarnost; sadanji razdor i podela apsurdni su i protive se interesima produkcije i trgovine. Treba dakle da se uspostave prijašnje veze i da se još razviju. Druga je istina: da je apsurdna svaka iluzija o drugim tržištima: Evropa, u svojoj celosti jest i ostaće dugo vremena najveće tržište produkcije i potrošnje na svetu. Iluzije su o azijskim tržištima i onako gotovo sasvim propale. Jedna mala evropska zemlja, kao na primer Holandija sa pučanstvom od prilike kao u jedne same državice Sjedinjenih Država (Illinois) konzumira više američke robe, nego Kina i Indija zajedno, to jest dva naroda, koji zajedno jedan i po puta premašuju brojem stanovništvo cele Evrope. Ni Japan ne može da kupi američke robe više nego jednu četvrtinu od onoga, što kupuje Velika Britanija a svaka od tri skandinavske države, makar imaju malo stanovništvo, kupuju isto toliko američke robe kao cela Indija. Moglo se konstatovati, da se radom na razaranju radilo protiv općenitog blagostanja i napretka. Politika, koja je vođena posle rata škodila je ne samo pobeđenima i

pobednicima, nego i neutralcima i preti propašću općem blagostanju;

12. Evropa je izgubila velik deo svoga ugleda pred drugim kontinentima. Pre rata govorilo se o Evropi kao o kolevci i centru najveće kulture i civilizacije. Danas se o njoj govori s osećajem nelagodnosti i nepouzdanja. U ratu dopremile su Engleska i Francuska velik broj kolonijalnih četa iz Azije i Afrike u Evropu. Moralo je biti. Ne valja želiti i tražiti rat, ali kada se već ratuje, uzimaju se sva sredstva, koja mogu poslužiti za uništavanje i oni, koji ratuju imaju samo jedan cilj: da pobede. Otrovni plinovi, podmornice, laži, kolonijalne čete, sve se to dade objasniti, ako se i ne da opravdati. Ali posle rata upotrebila je Francuska bez potrebe svoje azijatske i afričke čete za okupaciju u Nemačkoj. Tu je bilo ne samo Arapa, Marokanaca i Tonkineza, nego i afričkih četa sastavljenih od potomaka dojučerašnjih kanibala. Nemačke su žene bile prisiljene da udovoljavaju seksualnim prohtevima ovih barbara: počinjen je silan broj delikata i seksualnih nasilja, koja nikada nisu bila kažnjena. Došlo je što više tako daleko, da je u Versajskom ugovoru za Kinu aboliran sistem kapitulacija, ali samo za Nemačku: ako dakle evropski građani povrede kineske zakone, sude im evropski sudovi, ali samo onda, ako su državljani pobedničkih država; a sude im kineski sudovi, samo ako su nemački građani. Ne samo da je tako propala jedinstvena i zajednička fronta, koja je dosle značila bazu za svaku veliku akciju na Istoku, nego se i tako zvana evropska civilizacija pokazala u svom najbezobraznijem cinizmu. Jer: ili kineski sudovi daju dovoljno jamstva za čestitost i pravednost, onda treba da ih prihvate svi; ili nisu ni pošteni ni pravedni, onda se ne može dopustiti, da sude samo jedan deo Evropljana. A ovako, rezultat evropskog građanskog rata bilo je propadanje prestiža Evrope. Sjedinjene Države Američke u svojoj su se političkoj mudrosti udaljile iz Evrope i nastoje da ni u kojem obliku ne sudeluju kod događaja, koji se zbivaju u Evropi. Američki senat odbio je versajski ugovor i garancijski pakt Francuskoj i Amerika nikada nije htela da sudeluje niti u reparacijskoj komisiji niti u Društvu naroda. Zatražila je i isplatu svojih tražbina. Odreći se tih tražbina značilo je povećavati militarizam pobednika i nered: značilo bi također produženje jednoga stanja, za koje valja želiti, da prestane čim pre. Amerika nikada nije prihvatila Poincaréovu tezu, da

se dugovi imaju plaćati istom onda, kad Nemačka ispuni sve obveze po ugovorima, za koje svi jako dobro znadu, da se uopće ne mogu ispuniti; naprotiv, Amerika je reparacije i dugove Saveznika smatrala uvek za dve različite i međusobno neovisne stvari. Postavši odjednom kontinentom dužnikom, Evropa je svoj teški položaj još pogoršala efektima versajskog mirovnog ugovora: može se reći, da su se baš zaslugom tih ugovora prestiž i položaj Evrope u celom svetu pogoršali.

13. Iluzije o reparacijama potpuno su se srozale. Sistem, koji je uveo versajski ugovor stavljajući na teret Nemačke i njezinih saveznika svu odgovornost za rat i uzimajući, da nije moguće obvezati se na platež sviju šteta, određuje reparacije za štete, nanesene u okupiranim krajevima i za one, koje je pretrpelo civilno pučanstvo, nadalje za mirovine i podavanja bilo koje naravi žrtvama rata, osakaćenima, ranjenima, invalidima i njihovim obiteljima. Apsurdni zahtevi, što su ih s ovoga naslova (koji je faktično i pogrešan, jer zahvaća dobar deo naknada, koje sačinjavaju ratnu otštetu) stavile neke države pobednice, nadmašivali su u nekim slučajevima sveukupni iznos njihovog narodnog imetka. Kad je Nemačka, varajući se i sama o svojoj plaćevnoj sposobnosti, ali samo da što pre bude ostavljena u miru i da dobije slobodu kretanja, ponudila da će platiti okruglu sumu od 100 milijarda, smatralo se i tu ponudu, ma da je nadilazila snagu nemačkoga naroda, nedostatnom, pa je bila odbijena. No reparacije nisu poslužile samo za to, da se mirovni ugovori uzmognu tumačiti kao nastavak rata, nego i za to, da se provali na nemačke teritorije i da se razjuri čitava produkcija Nemačke. Pošto je izgubila velik deo svojih zaliha i vrela prihoda, pošto je precenjujući svoju vlastitu snagu dala gotovo pedeset milijarda zlatnih maraka, došlo se konačno do Dawesovog plana. Ovaj plan, promatran sa strane svoje tehničke organizacije prikazuje jedan veoma razuman predlog, i ako se ne može primeniti u celosti; ali je negacija onoga, što se radilo kroz gotovo šest godina. Francuska uza sve svoje prirodno blago i bogatstvo i ono, što je dobila pobedom ne plaća svojih dugova, što više ni svojih kamata; Italija ne može plaćati. Velika Britanija, da uzmogne platiti svoje dugove Sjedinjenim Državama, kad njoj njoj ne plaćaju njezini dužnici, morala se posebno nagoditi sa Sjedinjenim Državama. Prema toj naogdbi čitavi je engleski dug razdeljen na 62 godine, od 1923. do 1984. Počev-

ši od 1923. Velika Britanija plaća godišnje 23 miliona funti sterlinga, a ta svota postepeno raste do 175 miliona u godinama 1983. i 1984. Kad su se dakle od Nemačke posle rata tražile i još se i danas traže svote, daleko veće od onih, što će ih Velika Britanija otplaćivati pola veka, onda se nije radilo i ne radi se drugo, nego se uništava unutarnji život Nemačke. Za aplikaciju Dawesovog plana bilo je potrebito, da se počne upravo sa protivnim od onoga, što se dosada radilo; trebalo je pre svega dati Nemačkoj zajam. Zar nije bilo mnogo jednostavnije, da ju se uopće ne dovodi u takav položaj? Međutim, na obzoru se javlja nova jedna opasnost. Ili će Dawesov plan biti izveden, ili ne će biti izveden. U drugom slučaju pada i ono nekoliko iluzija o koristima, koje bi se mogle izvući iz reparacija. No u prvom je slučaju opasnost još daleko veća. Ako pod pritiskom nužde Nemačka uistinu skupi svu snagu i ujedini sve energije, pa joj uspe ne samo da se održi na životu, nego da i udovolji obvezama, koje je preuzela, postići će za izvestan broj godina toliku industrijalnu snagu, da će biti jača nego što je bila pre rata; onda će, rešivši se tereta, provoditi na svetskom tržištu najopasniju konkurencu. Ovakova perspektiva ne može nikoga ostaviti ravnodušnim, pa ju pomno ispituju, naročito u Americi i Engleskoj. Politika je dakle reparacija potpuno izneverila: najumniji ljudi u svim zemljama počinju već shvatati, da su najbolje reparacije: uspostava veza solidarnosti između pobednika i pobeđenih i ostavljanje, da svaki narod u sebi samom nađe snagu za svoju obnovu i da svojom politikom mira doprinese obnovi cele Evrope;

14. Bilo je pre rata imperijalističkih tendencija, ali nije bilo pravih imperijalizama. Danas, posle rata, ima živih imperijalizama, koji su prave opasnosti. Ima imperijalizam velikih naroda; ima skromniji, ali često tim nemirniji imperijalizam malih naroda. Grčka, koja se bila vinula do prilične snage i dobila velike teritorije sa pučanstvom, koje nije uvek i svuda bilo grčko, spotaknula se o misao da zavlada Malom Azijom, pa je pala. Poljska pokazuje imperijalističke želje, aspirira na Ukrajinu i nastoji, da posle pogreške, koja je učinjena deobom Gornje Šleske, provali i u teritorij grada Gdanskoga. Nekoji luđaci govore o imperijalizmu talijanskom; no u Italiji ga niko ne osjeća već i radi toga, što se on protivi tradicijama talijanskog naroda i što

bi mogao biti upravljen jedino protiv Francuske ili protiv Velike Britanije, što je praktički apsurdno. Velika Britanija, koja jedina od svih evropskih zemalja imade imperij, nastojala je poslednjih godina, da svoje carstvo, koje se pokazalo veoma otpornim u miru i u ratu, još više učvrsti. No pokušaji, da se pojačaju veze carinskim privilegijama propali su pred realnošću. Rusija, bila boljševička, bila caristička, ostaje u principu verna svojoj panslavenskoj ideji. Poslije 1917. formirala se u Francuskoj prava nacionalistička i imperijalistička struja. Ciljem joj je, da izazove potpunu propast Nemačke, u prvom redu politikom reparacija, i da razbije germansko jedinstvo; da na neodređeno vreme zauzme nemačke teritorije, ne samo one, koje predviđaju petgodišnji periodi versajskog ugovora, nego i druge krajeve, da anektira Saarsko područje i po mogućnosti druge teritorije na levoj obali Rajne: da neprekidnom kontinentalnom kontrolom ugljena i željeza ovlada evropskim životom; da sem jedne velike vojske matice zemlje organizira i veliku kolonijalnu vojsku i da na Mediteranu vodi uvek sve jaču akciju, koja će postepeno sizati od Maroka do Sirije; da paralizira svaku akciju Engleske najvećom flotom zrakoplova i podmornica; da formira unije država, interesiranih da se održe ugovori i da praktički slede francesku akciju. Ovo nije program demokratske Francuske; ali je program Poincaréov, Barthouov i mnogih konzervativnih političara, a izvode ga naročitom pomnjom mnoge realne sile industrije i bankarstva. Pre rata postojala je opasnost ruskog imperijalizma, postojale su francuske i talijanske aspiracije na Elzas i Lotaringiju, odnosno Trst i Trento; bilo je zatim imperijalističkih tendencija u Nemačkoj. A posle rata i u povodu mirovnih ugovora postala je Evropa bojnim poljem, na kome se bore, prikriveno ili otvoreno, svi nacionalizmi i svi imperijalizmi, maleni i veliki i gde nema sigurnog mira niti vere u mirnu budućnost.

15. Versajski je ugovor ustanovio dva organizma velike važnosti: Reparacijsku komisiju, koja je mirno i nepristrano imala odrediti iznos gotovog novca i robe, što su ih pobeđeni imali da plate; Društvo Naroda, koje je trebalo da eliminira svaki uzrok za dalje konflikte i da postane velesilom mira. Oba su se ova organizma

malo pomalo izrodila; reparacijska je komisija postala slepim oruđem svake zloupotrebe i greške; Društvo se Naroda pretvorilo u Svetu Alijansu pobednika i, osim u raznim govorima, nije povelo nikakvu akciju za mir. Reparaciona komisija postala je u svom delovanju ponizujućim primerom, koliko zla može da počini duh otimačine, kad ga potpomažu neznanje ili nekompetenca: pristala je na sve pogreške, koje su se od nje tražile, služila je svim interesima siderurgije, kojoj je u izvesnim pogledima i nesvesno bila predstavnikom. Trebala je da bude jedan pravedan i nepristran forum; a od prvoga je časa bila organizam, u kome se radilo samo o broju mesta. Jedina su kod nje vredna stvar plaće i honorari onih, koji ju sačinjavaju; te su plaće i honorari često mnogo viši od ministarskih i u najbogatijim zemljama. Publikacija troškova reparacione komisije dostojala bi sama, da ju diskreditira u čitavom svetu. Odmah od osnutka falio joj je ozbiljan temelj. Nastala je, dok se verovalo, da će joj pristupiti i Amerika, a kad se Amerika odrekla za sebe svake ratne otštete i svake kompenzacije, bilo ekonomske, bilo finansijske, njezino je prisustvo u komisiji bilo i za pobednike i za pobeđene sigurna garancija za pravednost. No kada su u komisiji ostali samo evropski pobednici, i kad je još i Engleska, ne htijući pristati na razne pogreške, faktički bila često iz komisije odsutna, postala je ova pod isključivim predsedanjem Franceza, ili od ljudi, koji su za program imali uništenje Nemačke, od Poincaréa do do Barthoua, pukim partijskim oruđem. Treba čitati odluku komisije, koja objavljuje dobrovoljnu insolvenciju Nemaca i nalazi legalni povod za invaziju Ruhra, pa da se vidi, kako daleko može da dođe najgrublji cinizam. Okupacija Ruhra bila je teža povreda ugovora od povrede belgijske neutralnosti sa strane Nemačke: opaske, koje je o tome učinio u ime Engleske Lord Curzon uvek su istinite i objašnjavaju ovaj sud.

U stvari, kad je ekspedicija bila već pripravljena (a znalo se barem šest meseci pre, da će slediti, a francuski industrijalci željeza mislili su, da ju provedu već prvih meseci 1920.), Reparacijska je komisija opravdavala objavu svojevoljne insolvencije, jer na vreme nije bilo isporučeno: 21 tisuća kubičnih metara u trupcima, milion i po tona ugljena i 131 tisuća telegrafskih stupova. S ovako mizernim izlikama otvorena je jedna

svetska kriza, u kojoj je Francuska sama izgubila mnogo milijarda, kredit joj se smanjio, simpatije za nju počele su iščezavati, a valuta je rapidno oslabila — sve radi okupacije Ruhra. Posle Dawesovog plana, kojega su prihvatili i Nemačka i države verovnici, Reparac'jska je komisija izgubila svoj raison d' être; jedino još korisno delo, što ga može učiniti jest, da se raziđe, da tako dokrajči skandal, da u njoj udobno sede i vode reč oni, koji nemaju više šta da rade, a kada trebaju nešto da urade, rade uvek zlo.

Plemenit i silan organizam mira trebalo je da bude Društvo Naroda. Ali ono se rodilo tako reći s jednim istočnim grehom: od početka mu nisu pripadali pobeđeni narodi, koji su imali pristupiti istom onda, kad ispune sve uvete mirovnih ugovorâ, za koje svi znadu, da su neprovedivi. I danas još nema u Društvu Nemačke (za koju je Poincaré s mnogo duha pravičnosti napisao, da ima u Društvo ući posle Turske), Rusije i Sjedinjenih Država Američkih. Ako i jesu razlozi, s kojih ove Države još stoje izvan Društva Naroda različiti, rezultat je ipak, da u Društvu Naroda nema triju najvećih Država na svetu: i neke države, koje se već nalaze u Društvu (kao na pr. Kanada), pokazuju već želju, da iz njega istupe. Sjedinjene Države Američke, pošto je njihov Senat odbio versajski ugovor, pokazale su jasnu volju, da ne pristupe Društvu. Ali sem uzroka izvanjske slabosti, imade u Statutu Društva nekoliko uzroka unutarnje, organske njegove slabosti, radi kojih je i delovanje toga Društva slabo i nesuvislo. Član 5. određuje, da izuzevši protivne odredbe, svi zaključci plenuma veća moraju biti doneseni jednoglasno: a svaka odluka, koja ide za unapređenjem mira, mora barem u čemu biti protiv interesa bilo kojega od pobednika i jednoglasna je odluka nemoguća. Članak 10. obvezuje članove Društva Naroda, da poštuju i brane od tuđih navala teritorijalni integritet i postojeću političku nezavisnost svih Država, koje su članovi Društva. U stvari je dakle Društvo Naroda osnovano za obranu versajskog ugovora i svih tako zvanih mirovnih ugovora shvaćenih kao način za nastavak ratovanja: to je sveta alijansa pobednika: što su svi najumniji političari i politički mislioci od Lansinga do Brycea već prozreli. Svaki put, kad se sastanu članovi

Društva Naroda, drže velike govore o miru, o blagodatima svoje ustanove i o velikom njezinom radu; ali sem ovih verbalnih ekspektoracija nema nikakve praktičke, spomena vredne, aktivnosti. Delegat Australije opazio je pače na sednici u Ženevi 1924. ne bez ironije, da je naoružanje Evrope neobično poraslo otkada postoji Društvo Naroda. Ali nikada, kada dođe do pravoga sukoba, niko ni ne pomišlja da se uteče Društvu. U teškoj prepirci s Egiptom nije Velika Britanija smatrala potrebitim, da upita za sud Društva Naroda, uzimajući spor kao internu stvar. Čemu dakle Društvo Naroda? Nema sumnje, ono se bavi pitanjem rada i problemima higijene, a učinilo je usluga i finansijama pobeđenih naroda; ali sve to uvek s idejom, da se ojača i utvrdi stanje, ustanovljeno mirovnim ugovorima. A svaki put, kad je Društvo trebalo da sudi u kojem međunarodnom sporu ili da upravlja kojim teritorijem u ime pobednikâ, radilo je na najgori način. U pitanju Gornje Šleske Društvo je moglo jedino da traži aplikaciju mirovnog ugovora i strogo poštivanje plebiscita: odlučilo je međutim na najgadniji način, da se provede jedna sasvim nepravedna dioba. Imajući da upravlja Saarom do provedbe plebiscita, uzradilo je Društvo upravo na nečastan način; ustanovilo je upravnu komisiju sasvim po želji Franceske, što u praksi znači, da jedan Nemac, koji hoće da iz Berlina putuje u Saar, dakle u sasvim nemački teritorij, treba da traži propusnicu u francuskoga konzula. Mirovni ugovor zabranjuje, da na saarskom području bude franceskih četa: a ima ih još i danas onde i pod raznim izlikama ostaju i dalje. Uprava saarskog područja najjasnije je pokazala, kakvo je zapravo to Društvo Naroda. Dva su se dakle organizma, što su ih priveli u život mirovni ugovori, kao sredstva mira, pokazala nesposobnima i nedostatnima. Reparacijska komisija posle Dawesovog plana nema uopće više prava na opstanak. A Društvo Naroda u svom sadanjem obliku nema druge zadaće, nego da brani privilegije pobednika: da uzmogne delovati korisno, mora se promeniti u svome sastavu i u svojoj organizaciji.

Ako je dakle rat bio jedan potpuni neuspeh, ako nije postignut nijedan od ideala, koji su bili proklamovani, ako je od silnoga sukoba Evropa imala samo štete, a ono su još daleko veća zla, što su ih počinili mirovni ugovori. Posle neuspeha rata imamo neuspeh mira: današnji mir nije nego jedno pretvaranje, koje sprema elemente novih i strašnijih ratova.

V.

Ratni mir.

Nesigurna je uvek ratna sreća, rekao je Julije Cezar, pa često i najslavniji vojskovođe padaju pred poteškoćama, kojih nisu predvideli i koje se nisu mogle predvideti. No sudbina mira ovisi pre svega o mudrosti pobednika. Umerenost u zahtevima, uverenje pobeđenoga, da bez štete po svoju čast i budućnost može prihvatiti časne uslove mirovnih ugovora, uspostava veza od prvoga časa mira između pobednika i pobeđenih, to su uveti da se održi trajan mir.

Mirovi, koji su zaključeni 1919. bili su po priznanju samih onih, koji su ih zaključivali, ratni mirovi: ne mogu se održati. U njihovo održanje ne veruju pobeđeni, a nemaju vere u njih ni pobednici. Današnja Evropa nije nego osinjak najstrašnije mržnje.

Ako je sudbina rata neizvesna, najneizvesnija je bila sigurno sudbina evropskog rata do aprila 1917. U godini 1914. niko nije mogao znati, da će Italija i Rumunjska stupiti u rat na strani Saveznika. Ali ni to ne bi bilo odlučilo ratom. Na koncu 1916. bili su Saveznici potpuno iscrpljeni, naročito u materijalnim sredstvima, u oružju i municiji. Odlučan je faktor bilo stupanje u rat Amerike, što 1914. niko ne bi bio smatrao mogućim, a što se u prvom redu ima zahvaliti bezbrojnim pogreškama nemačkih diplomata i političara. Amerika je izvela dve ofenzive i teško je reći, koja je od njih bila od jačeg učinka. U prvom je redu bila tu moralna ofenziva. Načela, što ih je proklamovao Wilson kao temelj mira i budućih odnosa oslabili su u Centralnim vlastima, naročito u Nemačkoj svaki otpor. U

narodima, koji su trpeli najtežu glad i svaku oskudicu oslabio je odmah ratni duh pred svečanim zalogom mira, čiji su pravedni uveti bili napred određeni i garantovani sa strane Amerike. Za Nemačku radilo se o povratku Elzasa i Lotaringije iz 1870. godine i doprinosu za uspostavu etničke Poljske. Ulaskom Amerike u rat došli su Saveznici u mogućnost, da i dalje odolevaju ekonomski i vojnički. Kad je podmornički rat stao pretiti i samom opstanku pomorske plovidbe, našla se najednom na njihovu raspoložbu silna množina lađa, hrane, municije i neizmerna zaliha ljudskog materijala. Ofenziva moralna i materijalna bile su jednako uspešne.

Sticajem prilika, kojih niko nije mogao predvideti, došlo je međutim do toga, da se najpre sklopio ugovor za primirje, u kome je već bio uključen princip reparacija, kojega nije bilo u Wilsonovim predlozima, a postavljeni su i vanredni uveti za razoružanje. Nemačka je bila izgladnela i razrovana, pa nije oklevala da potpiše uzdajući se sem toga čvrsto i u to, da će mirovni ugovori samo utvrditi američko delo mira; međutim je versajski ugovor postao samo potpunom negacijom toga rada. Sve sam to ja toliko puta pokazao u svojim knjigama, a priznali su to sasvim iskreno najveći političari Velike Britanije i Amerike, da ne vredi na tome dalje inzistirati.

Posle nekoliko godina mira položaj je danas nejasniji nego ikada. Postoji jedna lažna situacija, kojom se zavaravaju mnogi površni političari, uvek spremni, da kažu toliko gluposti, koliko ih publika traži, samo da očuvaju svoju popularnost. Drži se, da su pobeđeni prihvatili ovakav mir, a pobednici žive još uvek u iluziji, da će trajno održati ovakovo stanje: politiku reparacija, vojničke okupacije, ekonomske kontrole itd., itd. i da će time oslabiti svaki otpor. Drži se, da će već jednom doći i do prilagođivanja mirovnim ugovorima: gotova će se činjenica jednostavno nametnuti. Društvo Naroda deluje kao kolomaz za nasilja; proklamira velike principe i kad je potrebito provodi razne odluke [u korist pobednikâ]. Ali i veliki principi, mir, pakti uzajamnih garancija, sudišta, sve su to samo serdstva, da se sva dela svedu na održanje mirovnih ugovora. Pretpostavlja se, da je današnje stanje, stanje pravde. Nemačka je pristala, da bude sama odgovorna za rat, koji je prouzročila

ona sa svojim saveznicima treba dakle da plaća reparacije, da se podvrgava kontrolama, kako bi se postupalo sa svakim krivcem bilo kojeg zločina u svim civilizovanim zemljama. Nemačka i njezini saveznici potpisali su mirovne ugovore: priznali su ih dakle za pravedne i treba da vrše njihove ustanove. A svi ostali, ako žele mir, treba da se udruže u radu za istu svrhu.

No sve ovo zajedno nije no jedna zbrka laži i dvosmislica; o tome su i sami pobednici toliko uvereni, da neprestano povećavaju svoje naoružanje; i pošto su razoružali Nemačku, iznalaze za opravdanje, da je Nemačka naoružana, kako bi sami mogli zadržati vojnički aparat izvan granica, određenih mirovnim ugovorima.

Istina je naprotiv, da su pobeđeni »pretrpili« mir, kao što se pretrpi poraz, ali ga nisu prihvatili. Istina je, da nema nijednoga Rusa, koji ne bi tražio Besarabiju, Galiciju i baltičke teritorije; nijednoga Bugarina, koji bi bio zadovoljan sa današnjim granicama; a pogotovo nema nijednoga Nemca ni Madžara, koji u srcu ne bi nosio misao o popravku nepravdâ u budućnosti, što su nanesene njegovoj zemlji.

A treba primetiti, da je i korisno za ljudsku čast, da nema naroda, koji bi se kukavički pomirio s takovim nepravdama.

Da se uzmogne suditi o drugim narodima, treba uvek nastojati, da se stvari promatraju s njihovog gledišta, treba nastojati uživeti se u njihov položaj. Ja, koji mrzim rat i smatram, da je uvek velika nesreća za ljudski rod i uzrok nazadovanju, kad bih bio građanin koje pobeđene zemlje, ne bih mislio na drugo, nego kako da se obori versajski ugovor. Mišljenje, da pobeđeni m'sle na drugi način nego mi, nije samo nepravedno, nego niti ne stoji. Kad je Clemenceau govorio, da su Nemci različiti od drugih naroda, ne znam kakav je kompliment učinio drugim narodima, ali sigurno nije rekao istinu. Osećaji časti, nezavisnosti, slobode, jednaki su kod svih civilizovanih naroda. Svi će podneti svaku kušnju, izvrći se radije svakoj pogibli, nego da podnose sramotu.

Italija je mogla pobediti ili izgubiti rat: na sreću je pobedila. Ali uzmimo, da se Italija danas nalazi u položaju Nemačke: ja za sebe ne bih znao druge zadaće, nego da u Talijanima užgem i podržavam želju za oslobođenjem.

Uzmimo, da je Vilim II. nakon niza vojničkih pobeda bio obećao Talijanima probitačan mir, pa uzmimo, da se s Italijom postupalo onako, kako se od 1919. godine postupa sa Nemačkom.

Da učinim samo kratku isporedbu.

Posle mira, protivno obećanjima, Italija biva osuđena, da plati veliku ratnu otštetu. Pošto je predala sve svoje oružje, topove, strojne puške, puške, obaljena joj je vojska na 60 tisuća plaćenika. Ratna je mornarica izručena neprijatelju; sve su utvrde razorene. Austro-Ugarska nalaže, da se pokrajina Sondrio preda Švicarskoj, koja je nije ni tražila; za sebe uzima Como, pod istim uvetima, pod kojima je Franceska uzela Saar. Provincija se daje u upravu Društvu Naroda, koje njome upravlja po austro-ugarskim agentima i u očekivanju plebiscita šalje onamo svoje trupe; vodene snage pokrajine prelaze međutim za vječna vremena u vlasništvo Austro-Ugarske. Budući pak da Austro-Ugarska nema izlaza na Sredozemno more, traži da se Genova stavi pod zaštitu Društva Naroda i da ju jedan austrijski koridor spaja s ostalim teritorijem carevine. Putujući iz Torina u Milano valja proći austrijskim teritorijem. Italija predaje pobednicima celu svoju trgovačku mornaricu, kolonije, kredite u inostranstvu i svoju trgovačku organizaciju i još se obvezuje, da će u ime reparacija platiti otštetu, kojoj visina ostaje neizvesna i neustanovljena. Komisija traži u ime reparacija kolosalne sume, a Italija ne može da ih plati, pa povećava svoj opticaj novčanica, dok ove ne izgube potpuno svoju vrednost. Na petnaest godina okupiraju nemačke i austrougarske vojske tri široke zone Lombardije, Piemonta i Venecije, a vreme zaposednuća ovih zona određeno je sa pet, deset i petnaest godina. No po izmaku ovih rokova okupacione čete ostaju i dalje u zaposednutim područjima, jedino radi toga, jer nisu ispunjene sve klauzule ugovora i jer se tvrdi, da Talijani nisu potpuno razoružali. Okupacione čete dugo vremena smatraju narod zaposednutoga područja robljem; nemački i austrougarski generali primaju plaće dva i tri puta veće nego što su plaće svih talijanskih ministara zajedno. Među nemačkim četama ima Crnaca iz Toga i Kameruna. Ovi počinjaju po Paviji i Padovi najcrnija nedela i najbrutalnije zločine i ne bivaju za to nikada kažnjeni. Vojni zapovednici nalažu što više

redovnim zapovedima, da se lombardske i venetske žene imaju staviti na dispoziciju ovim divljacima. Budući Italija nije za vreme dobavila izvesne količine sumpora, žita i vina i neke strojeve, izjavljuje austrijski kancelar, da ima pravo da zaposedne dalje talijanske pokrajine i doista okupira Pisu i Firenzu. Provinciji Udine nametnut je, kao i Gornjoj Šleskoj, plebiscit; uza sav teror nemačkih i austrijskih vojska rezultat je plebiscita u najvećoj meri povoljan za Italiju i velika većina naroda odlučuje, da se ne da otkidati od nje. Usprkos toga dele provinciju u dva dela i bogatiji dobiva Austro-Ugarska. Budući da Italija i dalje ne plaća reparacije u rokovima i iznosima, koje je ustanovila Reparaciona komisija, naglasuje austro-ugarski kancelar svoje pravo da okupira i milansku provinciju, koja bi u više nego jednom obziru mogla biti talijanskim Ruhrom. Trgovačka komora, tvornice, sve biva pretraženo, uvodi se posvuda opsadno stanje. Budući se mnogi industrijalci takvom stanju stvari ne će da pokore, bivaju hapšeni. Pirellija i Mottu odvode u tamnicu, vuku ih pred austrougarske vojne sudove, osuđuju ih na teške kazne i tek mnogo kašnje bivaju pomilovani. Industrijskim radionicama odjekuje puščana pucnjava, vojnici tuku radnike, upravu željeznica rukovodi jedna austro-ugarska delegacija. Austro-ugarski kancelar dokazuje, da je sve ovo osnovano na mirovnom ugovoru, da je to mirna okupacija, uzimanje zaloga i da, i ako to nije prema dogovoru, Nemačka može na svoju ruku da izvrši drugde okupaciju. Budući da niko ne zna, kad će Italija moći da plati, to móra neizvesnosti pritište ne samo njezinu sadanju, nego će isto tako pritiskati mnogo kasnijih generacija. Čitavo inostranstvo smatra Talijane barbarima i neprijateljima civilizacije: pošto su ukinute kapitulacije u Kini, ostale su pridržane samo za Talijane, kojima kao da su narod niže vrste, sude kineski sudovi. Sve talijanske komunikacije stoje pod nadzorom.

Ova se slika ni u čemu ne razlikuje od onoga, što je nametnuto Nemačkoj. Da je dakle pobedila Austro-Ugarska, pa kao pobednica da je nametnula Italiji takve uvete i zadala joj takve muke, ja ne bih znao za sebe druge zadaće, nego da u srcima Talijana razbudim i zadržavam mržnju na pobednika; i duboko bih prezirao svoje sinove, kad bi pristali i prilagodili se robo-

vanju. Sam ne bih misleo, niti bih hteo da i oni misle na što drugo, sem na jednu stvar: da se natrag osvoji sloboda i uveti za život. Ako to ne bi bilo moguće, ne bih imao druge želje, nego da budnim uščuvam oganj revolte, siguran za pobedu u budućnosti.

A zašto da Nemci misle drukčije?

Da su bili održani uveti i obećanja Wilsonova, da je rat svršio povratkom Elzasa i Lotaringije, Nemci bi se bili sprijateljili sa svojim porazom; ovako ga ne primaju. Pokoravaju se jedino momentanoj nuždi.

Sakaćenje Madžarske tako je monstruozna stvar, da nema Madžara, počevši od kardinala nadbiskupa Budimpešte, pa do poslednjega seljaka, koji bi se s time složio. Čin je bio toliko nepošten, da mu se danas traži krivac: u prvom se redu neprestano tuže franceski političari u svojim govorima i knjigama na ono, što se dogodilo s Madžarskom. Englezi i Talijani, čine se kao da o tome ništa ne znaju; ali ko je onda tražio ovako nepravedno kidanje Madžarske, ako se sada toga svi stide i radi toga crvene?

Pobeđeni dakle ne priznaju mira, no kako su goloruki, a njihovi susedi naprotiv oružani do zuba, zasada trpe. Nijedan Englez, Francez, Talijan ne bi za svoju domovinu prihvatio kao trajne uvete, koji su nametnuti Nemačkoj.

Narod, koji bi prihvatio ovakove uvete, sankcionirao bi samim time svoju propast.

Nema dakle mira u Evropi, nego samo prolazno prilagođivanje momentanoj nuždi.

Karakteristika je Nemaca tvrdoglavost. Čini se kao da Nemce nikada ništa ne otklanja s njihovoga puta: oni su sada potišteni, ali nisu uništeni. Madžari su uvek spremni umreti za narodni ideal; Bugari su žilavi i otporni. A Rusi i u dubokom vrtlogu, u kome se sada nalaze imaju pred očima jasnu bazu svoje nacionalne rekonstrukcije.

Mir je dakle samo jedna opsena. Nema mira i ne će ga biti, dok se opet ne uspostave uveti dostojnog života, dok se barem najteže nepravde ne poprave i dok Evropa opet ne uspostavi svoju solidarnost. Evropa znade možda sve umetnosti, sem jedne: da bude sretna: svojim mirovnim ugovorima spremila je trajne izvore nesreće.

Mnogi, znajući sve ovo, govore, da Nemačka, budući odgovorna za rat, ima da snosi i celu štetu od njega. Ovo je mišljenje veoma nelogično. Sve kad bi Nemačka i bila jedina odgovorna za rat (a to se posle sviju dokumenata, koji su posle rata izišli na svetlo, ne može više tvrditi u dobroj veri), argumenat bi bio lažan i kriv. Kad bi krivica bila priznata i doista samo na nemačkoj strani, pa kad bi se moglo uništiti sve Nemce, moglo bi se taj argumenat ozbiljno uzeti u raspravu. Ali Nemci žive, množe se, predstavljaju, što više, najveću etničku grupu Evrope. Problem se sastoji u tome, da se njih predobije za delo mira, a ne da se nahuckaju protiv. Nemci ne će propasti, nego će, makar po nizu ekonomskih, političkih i moralnih kriza ustati još jači, nego su pre bili. A onda? Da dođe do novih ratova i do novog uništavanja? I kakav bi im bio svršetak i kolika šteta za sve?

Članak 321. versajskog ugovora ustanovljuje, da odgovornost za rat pada potpuno na Nemačku i njezine saveznike. Ovo tvrđenje nema nikakove vrednosti, ni istorijske, ni moralne. Ova je izjava iznuđena, kako su se u srednjem veku mukama iznuđivala priznanja okrivljenika: da prestanu muke, priznavali su sve, što se od njih tražilo. Nemačka se posle primirja nije više mogla odupirati, nije imala hrane, u zemlji je besnila revolucija. S druge strane, ova izjava, dotada nepoznata u istoriji ugovora, morala je imati političku svrhu, inače bi bila potpuno glupa. Ta praktička politička svrha jest u tome, da se sav teret reparacija svali na leđa Nemačkoj. Ako je ona sama odgovorna za rat, treba sama da i popravi sve štete, koje su ratom prouzročene: ako joj ne bude moguće, da ih popravi sve, treba da ih popravi, koliko može i prema kriterijima Reparacijske komisije.

Ja sam pročitao sve dokumente, koji su o ratu obelodanjeni, ispitao sam sve diplomatske knjige, što su publikovane u zemljama pobednika i pobeđenih, ispitao sam i dokumente, koji publici nisu poznati. Mogu mirne duše reći, da je veoma teško ustanoviti odgovornost za rat, i da je nepošteno govoriti samo o jednome krivcu. Ne samo da Nemačka nije krivac rata, nego je istina, da je svako doprineo svoje i na svoj način. Prema političkim prilikama, kakve su bile nastale u Evropi, rat je bio neizbeživ; moglo ga se možda zategnuti, ali jedva

da bi mu se bilo moglo izbeći. Na svaki način ova poslednja mogućnost ovisila je o lojalnoj saradnji, koje nije bilo čak ni od strane Engleske.

Lloyd George priznao je, da smo za rat odgovorni svi pomalo; našli smo se najednom u njemu, a da gotovo nismo ni sami znali kako.

Danas nekako kao da se pažljivo nastoji izbeći svaki govor o odgovornosti: koliko se o njoj pre govorilo na sva usta, toliko se sada nastoji da se o tome šuti i da se kao definitivan prizna jedan sud bez ozbiljnosti, čak i bez poštenja.

No svi sumnjaju. Pre nekoliko godina sastala se u Haagu jedna komisija neutralaca, da ispita ko nosi odgovornost za rat; u toj je komisiji bilo učenjaka skandinavskih zemalja, Belgijanaca, Švicara. Iz nepoznatih, tajanstvenih razloga rad je te komisije najednom obustavljen.

Senator Owen stavio je američkom senatu izravno predlog, da se ispita, ko je odgovoran za rat, pa je podastro jednu rezoluciju, koja je ostala bez daljih posledica.

Neutralci nisu pokazali odviše žurbe, da istražuju, ali kad se o ovoj stvari počne govoriti u Nemačkoj, odmah se javljaju glasovi, da je rasprava o ovoj temi neumesna i da je bolje šutiti o toj stvari.

Naprotiv, trebaće da se o tome govori, jer ništa ne će tako snažno prisiliti narode, da razoružaju duhove, kao propagacija istine i točno poznavanje događaja. Narodi će videti, da niko nije bez krivice i da podela Evrope na dve strane, na krivce zločina i na žrtve zločina, ne odgovara stvarnosti.

Ja sam uvek mrzeo nemački imperijalizam pre rata i Vilima II.; mislim, da je malo ljudi, s namerom da posluže narodu i uzdignu njegovu veličinu, škodilo tome svome narodu onoliko, koliko je škodio poslednji Hohenzollernovac narodu nemačkom. On je pre svega bio smešan, naduven čovek, u koga je mesto grandezze bila bahatost; on je uveličavao sva ružna svojstva nemačkog naroda. Kad čovek uščita njegove govore, njegove listove, kad se seti njegovih političkih manifestacija, nalazi razlogâ, da mu pripiše svu krivnju. Ali nije istina, da je on na rat misleo kao na određenu zadaću. Općenito su pre 1914. svi govorili o miru; to je bila lite-

rarna forma jedna: u stvari, svuda su se spremali na rat.

Da Nemačkoj rat nije bio na pameti kao jedan određen zadatak definirane forme, vidi se i otuda, što ga je bila mogla izazvati u prilikama, koje su joj osiguravale pobedu. Kad je Rusija izgubila rat s Japanom i njezina se vojska nalazila u potpunoj desorganizaciji, mogla je Nemačka pod bilo kakvom izlikom zametnuti rat, koji bi vrlo brzo bio svršio njezinom pobedom. Italija je stajala uza nju; Austro-Ugarska bila je još na okupu; Velika Britanija s nepouzdanjem je susretala Francusku. Navestiti u tim prilikama rat značilo je za Nemačku izvojevati sigurnu i laganu pobedu. No Nemačka nije na to ni mislila, naprotiv, zadržala je prema Rusiji prijateljski stav. I drugih je prilika bilo, i pre i posle, ali Nemačka nije nijedne iskoristila.

No rusko-japanski rat doneo je u sebi klicu ruske sudbine. Po internoj nuždi, Rusija je trebala revanš ili da promeni bazu svoje unutarnje konstitucije: a jer toga nisu hteli ni vojnički krugovi ni dvorski ljudi, oporavak i reorganizacija vojske morala je da bude prava opasnost. Rusija je prodirala na Balkan i njezina je hegemonistička politika morala pre ili kašnje da naiđe na otpor Madžarske, za koju su Slaveni Monarhije značili večnu pogibao.

Koegzistencija triju velikih imperija, u kojima je sva unutarnja politika ležala u rukama maloga broja ljudi, dok je spoljna ovisila sasvim o suverenu, našla se u opasnosti radi činjenice, da su se dva od tih imperija nalazila radi svojih aspiracija i interesa u suprotnosti sa trećim, koji je imao i prostranstvo i pučanstvo daleko veće od njih, a išao je i izravno i preko naroda, koji su o njemu ovisili, za tim, da dobije slobodan izlaz na more.

Na svaki način, dok je Engleska predstavljala istinsku politiku mira, bilo je mnogo jamstva za stabilitet. No pomorska politika Nemačke, ne zna se, da li tvrdoglavija ili luđa, duboko je povredila britanski duh. Nije bilo ništa apsurdnijega nego želja Nemačke, da sem velike vlasti na kopnu bude također i velevlast na moru, koja bi se mogla usprotiviti Engleskoj. Kad je Vilim II. govorio o gospodstvu na moru, citirajući sasvim neumesno motto hanseatskih gradova — motto uostalom veoma glup i koji je možda baš radi svoje gluposti postao tako slavan (navigare necesse est,

vivere non necesse,[3] kao da bi mrtvi mogli ploviti) — vredao je duboko ne samo englesku osetljivost, nego i njihova čuvstva. Engleska je jedina velika evropska sasvim otočna zemlja; životnim se sredstvima može da opskrbljuje samo morskim putem. Radi svoje naročite ekonomske strukture nema sama hrane za više od dva dana u sedmici. Velika Britanija mora dakle da ima premoć na moru, ne samo iz razloga prestiža kao velika sila, nego upravo radi svoga života. Da se nađe narod, čija bi pomorska sila bila mnogo veća od sile Velike Britanije, ova ne bi imala više nikakve sigurnosti. Onoga dana, kad se Nemačkoj prohtelo superiornosti na moru, ili je barem izrazila takovu želju (a to je u politici gotovo ista stvar), onoga dana, kad je najavila, da vodi svetsku politiku, Velika je Britanija počela rat smatrati neizbežnom nuždom. Nije ga želila, čekala ga je. Povreda belgijske neutralnosti bio je samo jedan povod; no uzrok je bio mnogo dublji i mnogo teži.

Italija je već pogreškom, koju je počinila ušavši u rat sa Turskom radi osvojenja Libije, — sterilni dobitak jedne sasvim nepotrebne stvari, — Italija je, rekoh, već ovom pogreškom otvorila seriju balkanskih ratova, iz kojih je imao da se rodi nesretni panhelenizam i nesređen, nemirni panserbizam, odgovoran za sarajevski atentat i fatalni incidenat, koji je 1914. ubrzao tragične događaje rata i žrtvovao najveće zalihe ljudske i bogatstvo naše civilizacije.

Prema obelodanjenim dokumentima nema nikakove sumnje, da je carska Rusija išla za rasapom Austrije, podstičući agitaciju Srbije i podržavajući na Balkanu stanje nereda i nemira.

Narod francuski, kao i narod talijanski i narod britanski hteli su mir. Ali vlade nisu uvek sledile prave namisli i želje narodâ. Ne može se zaista tvrditi, da je Poincaré uvek vodio politiku umerenosti i mira. Nije bilo u njegovoj naravi. Već 1911. umalo te nije izazvao rat između Francuske i Italije, čime bi bio požurio najtragičnije događaje evropskog života. Onorevole Tittoni, kasniji ministar vanjskih posala u mome kabinetu, bio je poslanikom u Parizu za vreme najtežih incidenata između Francuske i Italije; incidenti, koji su nastajali iz najneznatnijih povoda, kao što je na pr. bio

[3] Broditi se mora, a živeti se ne mora.

slučaj sa lađama Mancuba i Carthage. Onorevole Tittoni primetio je jednoga dana, da smatra štetnim i opasnim, da on, Poincaré, učini neke izjave; no Poincaré mu odgovori, da će to koristiti ministarstvu, pa ih je učinio, ne bez štete po dobre odnose između Italije i Francuske.

Glavni pokretač svih događaja, koji su doveli do rata bio je ruski poslanik u Parizu, Izvoljskij. Bio je nemiran, nesređen duh, čovek bez skrupula, o kome bi Onorevole Tittoni također mogao da veoma tačno priča; o njegovom radu ima i u talijanskom ministrastvu vanjskih poslova tragova ne baš slavnih. Odstup francuskog poslanika u Petrogradu, Georgea Louisa, koji je vodio iskrenu politiku mira (pronašli su bolest, koje nikada nije imao i demisiju, koje nikada nije dao), pojačana agitacija na Balkanu, aktivnost ruske politike, pa i samo držanje Poincaréovo, sve je to njegovo delo. Korespondenca Izvoljskoga pokazuje, koliko je on učinio, da potpiri balkansku akciju Rusije i kako ga je uvek sledio Poincaré. Izvoljski je govorio o s v o m e ratu. A u Petrogradu je zločinački rad svoga poslanika u Parizu sledio jedan slabi ministar vanjskih poslova, kao što je bio Sazonov, čijom su najvećom zaslugom bila rodbinstva i veze sa dvorom. Prve su mobilizacije provedene u Rusiji i Austro-Ugarskoj: i nema sumnje, da je energična akcija Velike Britanije i Francuske s jedne, a Nemačke s druge strane mogla znatno promeniti tok događaja. Vilim II. nije hteo rata, ali ga nije hteo ni zaprečiti. Kao obično u najodsudnijim časovima ljudstva, proizveli su nesreću nepredviđeni incidenti i ljudi, koji nisu bili dorasli svojoj zadaći.

U različitoj meri doprineli su svoj prinos Izvoljskij, Sazonov, svi austrijski državnici, Vilim II. i njegovi više nego čedni saradnici, Bethman-Hollweg i von Jagow, a sigurno nije moglo koristiti miru kruto držanje Poincaréovo i njegovo pouzdavanje u čoveka onako laganog morala, kao što je bio Izvoljskij. Posle svega onoga, što je obelodanjeno kriviti nekoga s a m o g a za rat znači u najmanju ruku raditi u zloj veri i nameri. U narodima je kraj njihovog nelagodnog stanja rašireno općenito uverenje, da ni s jedne ni s druge strane nije bilo učinjeno ništa, da se izbegne ovoj strašnoj nesreći.

Što se tiče rada Izvoljskog, koji je bio najperfidniji i ne najčasniji, ja samo želim, da kakav uman isto-

rik što pre napiše knjigu na temelju publikovanih dokumenata, da pokaže, koliku štetu može da prouzroči rad jednog pokvarenog čoveka nesavesne inteligence, kada ne naiđe na uspešan otpor od strane osoba, koje snose najveću odgovornost.

Istina je, da se rat 1914. u stanju, u koje su bile došle stvari, mogao možda izbeći, ali ne za dugo. Carska Rusija nije radi svojih osnova imala izbora: ili rat ili ustavna reforma. Austro-Ugarska se osećala u suviše velikoj opasnosti. Nemačkom su odviše zavladale struje, kojima je na ustima uvek bilo gospodstvo i vlada, a na čelu joj je bio čovek odviše prosečnih sposobnosti. Velika Britanija nije sasvim jasno mogla da oceni nemačku akciju u svetu. Francuskoj je na čelu stajao Poincaré, koji sigurno nije mogao biti pobornikom mira, ni začetnikom ikakvog pacifističkog dela. Sarajevski događaj, posledica svih agitacija, što ih je branila i pomagala carska Rusija bio je samo iskra. Barut je bio suh, pa je odmah eksplodirao, a požar se raširio na sve strane brzinom, kojoj se niko nije bio nadao.

Rat je bio zajednički zločin i ako versajski ugovor svu odgovornost svaljuje na Nemačku, istina ne može dulje da ostane falzifikovana. Ako je krivica Vilima II. i njegovih nesretnih saradnika bila enormna, nije manja sigurno ni odgovornost mnogih ljudi s druge strane.

Dobro je, da se brani ova ideja, jer će umanjiti međusobnu mržnju među narodima; osećaj jedne zajedničke krivnje umanjiće razrožnost i neslogu onih, koji su pretrpeli rat i uliće veće nepoverenje u budućnosti prema tajnoj diplomaciji i infamnim postupcima, kojih je u tolikoj meri bilo dosada.

Situacija, međutim, koja je nastala po mirovnim ugovorima, najakutnija je, što ju povest pamti.

Francuska i Belgija (Belgija se na svoju štetu odrekla neutralnosti, kojoj ima sve da zahvali) tvrde, da su za rat odgovorni samo Nemačka i njezini saveznici. Nemačka ima da plati ne samo sve reparacije, nego ima da prihvati sve uvete mira, treba na neizvesno vreme da dođe pod nadzor i da se odreče svake političke akcije u svetu. Ima što više u Francuskoj političara, koji zastupaju mišlenje, da se vreme okupacije, ako Nemačka ne ispuni sve obveze, može i produljiti, pa da Francuska može okupirati i druge nemačke teritorije, u ime

zaloga, pa da u slučaju neispunjavanja ekonomskih uveta može preduzimati i sama na svoju ruku vojničke akcije, bez pristanka prijašnih svojih saveznika i prijateljâ. Ima što više i takovih političara, koji tvrde, da se i za slučaj, da Nemačka, izgleda nemoguće, ispuni sve svoje obveze, još uvek može naći način, kako da se produlji vojnička okupacija.

S druge strane uvereni su Nemci, da je ona izjava o krivnji za rat bez svake važnosti: i da ta izjava, silom iznuđena, nema nikakvog značenja već se protivi istorijskoj istini. Oni tvrde, da primirje nije bilo sklopljeno bez svakih uveta i da nije značilo predaju na milost i nemilost. Uveti su bili oni, što su ih sadržavali Wilsonovi predlozi i što ih je Sporazum bio svečano objavio. Mirovni ugovor, koji ne vodi računa o tim uvetima ne može biti primljen u dobroj veri sa strane nemačkog naroda. Nemačkoj je naloženo potpuno razoružanje kao mera da se omogući razoružanje pobednika: a budući da su oni, naročito neki od njih, naprotiv, povećali svoje naoružanje, povređen je ugovor na štetu Nemačke, koja se nalazi goloruka među oboružanim neprijateljima, koji od nje traže nemoguće stvari. Neprestane povrede versajskog ugovora, podela Gornje Šleske, okupacija Ruhra, zaposednuće leve obale Rajne, sadanji oblik vlade u Saaru, sve to sačinjava tolika kršenja mirovnih ugovora sa strane pobednika, da se od pobeđenih ne može tražiti, da te ugovore poštuju u dobroj veri.

Razrožnost je dakle već tako duboka u svim dušama, da nije moguće ne videti potajnu, prikrivenu mržnju. Svaka iluzija sprema samo nova duboka razočaranja. A mržnja i neprijateljstvo između Francuske i Nemačke znači najveću nesreću za ljudski rod. Ova su dva naroda, koji nikako ne mogu da se razumiju, jednako korisna i potrebna. Oba su, svaki na svoj način, temelj evropske civilizacije. Može li se zamisliti Evropa bez Francuske ili bez Nemačke? Mnogo od najboljega, što svojim zove rod ljudski, potiče od ova dva naroda, mnogi od najvećih pronalazaka uma ljudskoga ima se njima zahvaliti.

Može li današnje stanje dugo da potraje?

Francuska je bogata novcem, prirodnim bogatstvom, sirovinama, hrabrošću, ima ukusa i znade, što je elegancija. Nemci su poznati radi kontinuiteta svoga

rada, organizatornog duha i dubine svojih istraživanja. Oni su žilava i jaka rasa, pre svega rasa, koja ne zaboravlja. Danas su nesređeni, ali su ipak najjača etnička grupa Evrope. Usprkos najnepravednijega kljaštrenja Nemačka ima danas više od šezdeset miliona ljudi, a izvan granica imade također mnogo miliona ustrajnih, radinih i postojanih Nemaca. Francuska imade trideset i devet i po miliona ljudi; no preko milion i pol od njih su stranci. U Nemačkoj se pučanstvo uvećava svake godine za šest do sedam stotina tisuća, a u Francuskoj stagnira ili nazaduje. Francuska organizuje svoje kolonije, formira velike kolonijalne vojske; no što će biti za trideset godina? Može li se uzeti, da će današnje stanje potrajati trideset godina i da će francuske čete još trideset godina držati zaposednutu jednu neoružanu Nemačku i prečiti joj svako gibanje?

Malo je ljudi, koji bi više voleli Francusku nego ja i ja mislim, da ju volem svakako više od nekih nacionalista, koji ju teraju, da čini razne pogreške. Ako je moj sud koji put oštar, dolazi odatle, što ja mirno i bestrasno gledam u budućnost. Nemci među svojim odlikama imaju u prvom redu postojanost i ne zaboravljaju; kakve nam nesreće nosi budućnost, ako sadanji konflikt potraje?

Francuska traži garancije, a međutim, dok ih ne dobije, oruža se i zaposeda nemačke teritorije. Isprva su garancije trebale dati Sjedinjene Države Američke i Velika Britanija: ali američki je senat odbio versajski ugovor, prema tome i pakt o vojnim garancijama. Je li ozbiljan narod, kao što je narod američki mogao preuzeti garanciju za sve absurde, pa i prevare versajskog ugovora? Budući da je britanska garancija ovisila o prihvatu Amerike, propala je i ona; ponuđena uostalom po Lloyd Georgeu na konferenci u Cannesu bila je odbijena.

Herriot, koji je veoma razborit političar i koji je Francuskoj poslužio s mnogo više pameti, nego njegovi pretšasnici i protivnici, dao je predložiti Društvu Naroda pakt vojničkih garancija protiv svakoga, ko povredi mir, ili praktički — versajski ugovor. Zgodan predlog; samo se nije slagao sa faktičnim stanjem u svetu. Amerika je nužno morala ostati izvan ovakovoga pakta; Rusija i Nemačka ne bi ga mogle prihvatiti bona fide. A što bi onda bila garancija bez ovih triju država?

Kasnije se videlo, da ni engleski Dominioni ne će ništa ni da čuju o tome paktu. Ko bi i garantovao zauvek stvari kao što su podela Gornje Šleske i gdanski koridor?

[Velika je Britanija dakle morala da povuče svoj prihvat: i pakt uzajamne garancije nije danas više ni jedna problematična stvar: on je uspomena, ma da se o njemu i dalje govori — kao o svim beskorisnim i samo prividnim stvarima — sa konvencionalnom i neiskrenom simpatijom].

Ovako ostaje naoružanje, a menja se držanje diplomata; samo se položaj ne menja. Francuska ne može naći sigurnosti nego u iskrenom i prijateljskom sporazumu s Nemačkom; a Nemačka ne može pristupiti tome sporazumu pre, nego prestanu okupacije, vojničke kontrole, politika reparacija i najveće nepravde ugovorâ. Nemačka treba da dobije ono, na što su joj Wilsonove izjave davale pravo. Samo lojalna kooperacija između Francuske i Nemačke može osigurati budućnost tih dvaju naroda; pre te kooperacije treba da dođe do ekonomskog sporazuma, a posle njega i do političkoga. Inače ne će biti nikada pravoga mira i sve krparije diplomata ne će uraditi ništa, nego samo povećati zlo.

Da se postigne ta svrha, nema druge nego da se počne opet služiti istini, da se uvere narodi, da pogreške i krivica nisu samo na jednoj strani, da su pravo povredile obe strane; da nema naroda viših i nižih; da nema ratničkih rasa, nego narodâ, koji su gonjeni u rat; i da je budućnost za sve jednako tamna. Za mir radi, ko radi u ovom pravcu, i ko svojim radom doprinosi za sporazum i saradnju Francuske i Nemačke, zaboravljajući na mržnju prošlosti i nevolju sadašnjosti.

VI.

Povrede ugovora prije, za vreme i posle rata.

Rat nam je ostavio u memoriji i svesti mnoštvo fraza, ideja i nazora, kojima u zbilji ne odgovara ništa stvarno. Niko ne pozna bolje od Francuza umetnost propagande; niko se dulje i ustrajnije ne ljuti nego Nemci.

Za vreme rata bila su osobito raširena dva nazora: Saveznici se bore za kulturu i civilizaciju, Centralne vlasti za barbarluk; Rajna je granica kulture; Nemačka je spremnica nasilja. A Nemci su ne samo svojim prepadom na Belgiju, nego i svakom svojom akcijom vredali međunarodno pravo.

I danas se još neprestano govore iste gluposti. Kad se neznalice dočepaju kakve ideje, teško ju ostavljaju; a ideja se dokopavaju tim lakše, što su te ideje običnije i jednostavnije.

Evo dakle: nikada se ne će postići pravo razoružanje i pravi mir, ako se zajedno s lojalnim priznanjem, da krivica za rat ne tereti samo Nemačku, ne prizna i to, da se i povrede međunarodnog prava i nasilja nisu događala samo na jednoj strani; da ne postoji razlikovanje u dobre i zle narode i da je teorija o rasama, kako se obično izlaže u službi političkih interesa jedna od najvećih sramota za oficijelnu znanost.

U jednom od svojih najdelecioznijih romana, u »C a n d i d e-u« pripoveda Voltaire o Cunegondi, koja ima neobičnu sudbinu, da je uvek neko siluje i oskvrnjuje, vojnici, gusari, razbojnici. No kad se naivni Can-

dide usudio, da je u brata, baruna i jezuite, zamoli za ženu, ovaj se nađe toliko uvređen, što Candide nije bio plemić, da ga htede ubiti.

Međunarodno je pravo bilo povređeno više puta, nego Cunegonda; za vreme rata i posle njega nije se drugo ni radilo, nego su se vređali ugovori, kršile konvencije, poricala se obećanja; ali od svega ljudi se sećaju samo toga, da je Nemačka povredila belgijsku neutralnost, smatrajući ugovor iz 1839. k r p o m p a p i r a.

Niko ne može braniti Nemačku od teške krivice, koju je počinila ovim nasiljem: krivnju još povećava izjava nemačkoga kancelara, za koju je teško reći, je li ciničnija ili gluplja. A odioznijom je postala ova povreda još time, što su mnogi nemački naučenjaci, hteli da ju brane, pokazujući tako, da znanje, kad nije spojeno s osećajem pravoga morala ne podiže uvek i dobar smisao, nego koji puta čoveka lišava i njegovog dostojanstva.

Povreda je dakle belgijske neutralnosti čin, koji je ne samo za požaliti, nego je prava sramota za nemačku vladu. Nemci su navalom na Belgiju počinili nepravdu i povredili međunarodno pravo. No ovo priznanje obvezuje nas na jednaku strogost suda i za dela, koja su nakon toga počinili Saveznici.

Povrede ugovora događale su se i pre evropskoga rata, a počinjali su ih svi, iako u različitoj meri. Da se i ne govori o brojnim povredama bečkog ugovora od 1815., mnogo su puta prekršile ugovore ne samo Rusija i Austro-Ugarska, nego i ista Engleska. Pariški ugovor od 30. marta 1856. određuje neutralizaciju Crnoga Mora. 1870. abolirala je Rusija sve restrinkcije. Austro-Ugarska povredila je aneksijom Bosne i Hercegodine članak 25. berlinskog ugovora; Rumunjska ga je povredila ne ispunjavajući odluke, glede Židova; Turska ga je povredila neizvršavajući ustanove članova 23. i 61. glede Krete i Armenaca; Engleska se ugovorom Vaud River od 17. januara 1852. bila obvezala da jamči nezavisnost Transvaala; a protivno tome zaratila se s njime i posle pobede jednostavno ga anektirala. Japanu za vreme rusko-japanskog rata nije bilo ni na kraj pameti, da respektuje neutralnost Koreje. Akcija Engleske u Egiptu nije uvek bila inspirirana striktnim držanjem ugovorâ.

Odmah kako je Nemačka provalila u Belgiju, počinila je i Ententa iskorišćujući svoju pomorsku premoć povrede ugovora, ne manje teške; proklamirala je blokadu i okupirala Grčku.

Članak prvi londonske deklaracije od 26. februara 1909., koji je na neki način kodificirao postojeće međunarodno pomorsko pravo, određuje, da se blokada mora ograničiti na luke i obale neprijatelja i one, koje on drži zaposednute, a članak 18. određuje, da se ne sme zatvoriti pristup u luke i na obale neutralnih zemalja. Centralne su dakle vlasti imale pravo, da se živežem i sirovinama opskrbe u neutralnim zemljama. Saveznici su, proglasivši blokadu sviju nemačkih luka povredili konvencije, koje je ona primila, sasvim onako, kako je Nemačka povredila belgijsku neutralnost; no praktički uspelo im je, da izgladne Nemačku. Izgladniti ne samo kombatente, nego i čitavo pučanstvo, žene i decu, bio je gadan čin; no Saveznici su držali, sasvim kao i Bethmann-Holweg, da nužda ne pozna zakona, pa su se tom maksimom služili u tolikoj meri, da su Nemci reagirali podmorničkim ratom, koji je bio vođen često na infaman način. Ali stoji, da jedan zločin rađa drugi i jedan greh vuče za sobom drugi. Povreda prava blokadom bila je tako velika, da je Amerika protestirala oštrom jednom notom Lansingovom; dok nije, ušavši i sama u rat pomogla da se blokada pooštri sudelujući i sama u njoj.

No još je veća povreda neutralnosti bila ona, što je izvršena protiv Grčke. Grčka nije htela da sudeluje u ratu; bila je na to prisiljena na najbrutalniji način. Kad su Saveznici našli za shodno, okupiraše grčke otoke ne brinući se ni najmanje za proteste grčke vlade. Kad im se prohtelo da iz Krfa učine bazu za opskrbu i obnovu srpske vojske, okupiraše ga. Kad su odlučili akciju iz Soluna protiv Bugarske i Austro-Ugarske, iskrcali su u Solunu svoje trupe i učinili iz njega svoju operacionu bazu. Kojim pravom? Nikojim, sem onoga, što ga daje sila i opravdanjem, što ga daje nužda. Kad se htelo naći neko opravdanje, reklo se, da je Grčka saveznica Srbije i da joj je dužnost, da svoga saveznika pomogne. Izlika je bila tako smešna, da je i sam Venizelos morao izjaviti, da je savezнički ugovor između Grčke i Srbije imao sasvim određen balkanski cilj i da nikako ne obvezuje Grčku, da sudeluje u evropskom ratu. Kralj Konstantin nije hteo, da njegova zemlja ulazi u rat bez dovolj-

nih garancija i Saveznici nađoše, da on krši ustavni režim i da savezničke vlasti, kao garanti grčke nezavisnosti imaju pravo intervencije. Time su bile povređene sve haaške konvencije, u prvom redu peta: no Saveznici nisu imali nikakvih skrupula, nego su pokazali upravo odvratan cinizam.

I ako je strašno kazati, da se u ratu svaka povreda prava može objasniti, ako se i ne može opravdati, treba ipak priznati, da je u opasnosti teško birati sredstva. S druge strane, ako je Nemačka povredila belgijsku neutralnost, odgovorili su Saveznici barem jednako teškim povredama proklamirajući blokadu, nasrćući na teritorij i slobodu Grčke. Nasilje protiv nasilja, barbarstvo protiv barbarstva.

No posle pobede Saveznici nisu nikada poštivali — i to bez svake nužde — ne samo načela, koja su sami proklamovali, ne samo međunarodne konvencije, nego ni isti versajski ugovor. Kad su Nemačka i njeni saveznici bili razoružani, nisu imali više nikakvoga jamstva. Ne govorimo o povredama principa narodnosti i samoodređenja naroda, o kojima posle rata više niko ne govori, ali ko može da ustvrdi, da su se držali ugovori?

Versajski ugovor određuje, koje teritorije mogu pobednici okupirati na pet, deset i petnaest godina; pa predviđa pod kojim se uvetima ove okupacije mogu i skratiti. A Francuska je uvek tražila nove okupacije, derogirajući tako i vređajući član 428. i 432. ugovora.

Dogodilo se što više i to, da je bio povređen ugovor, a rečeno je, da su se Saveznici poslužili općenitim međunarodnim pravom. Niko ne može da reče, što je i kakvo je to pravo, koje postoji izvan ugovora ili sastoji u vređanju utanačenja, pa se, uza sve to, što među ostalim niskostima ima i ta, da se nalazi profesorâ prava, spremnih da brane svaku tezu, ipak još nije našao čovek tako niskoga morala, da bi rekao, da povreda ugovora sačinjava međunarodno pravo.

Kad su bili okupirani gradovi na desnoj obali Rajne, Ruhrort, Duisburg i Düsseldorf, Saveznici su povredili versajski ugovor.

Ova je povreda bila tako očita, da je Briand, predsednik ministarskog Saveta u Francuskoj, u svom govoru od 9. oktobra 1921. u Saint Nazareu izjavio, da je francuska vlada, svesna svoje snage, ne želeći je

zloupotrebiti, ali odlučna da ju upotrebi, odobrila sankcije, qui ne sont pas dans le traité,[4] ali koje izviru du droit des gens, du droit commun.[5] A u zastupničkoj kući ponovio je 1. juna 1922., kad se radilo o saposedanju ovih triju gradova, da se među Saveznicima raspravljalo, imaju li za to pravo, pa su priznali, da to pravo ne dérivait pas du traité, il n'était pas dans les sanctions militaires prévues. Mais en vertu du droit commun international[6] smatralo se da je zaposednuće dopušteno i da se može provesti. Ne treba zaboraviti, dodao je Briand, da su Saveznici u listu, upravljenom na predsednika nemačke mirovne delegacije izjavili, da se mogu (Saveznici) poslužiti općim međunarodnim pravom.

Ovu je teoriju o pravu izvan ugovora ili pače i protiv njih upravo formulirao Poincaré na sednici zastupničke komore od 17. novembra 1922., u predvečerje okupacije Ruhra. Pripremajući ovu okupaciju, koja je već bila odlučena, govorio je Poincaré, tadanji predsednik ministarskog saveta: à moins d' une nécessité impérieuse nous forçant à emprunter des moyens d'action au droit général des gens, je ne désire d'user autant que possible que des armes que nous fournit le traité.[7] Dakle ne samo, da je pobedniku pušteno na volju da ugovore tumači po svojoj volji, nego može da i radi, što hoće.

To je bila osnovica principa »Telles autres mésures que...« pa se na koncu iskonstruisalo neko pravo, koje proizlazi iz § 18. II. priloga I. sekcije VIII. dela versajskog ugovora, koji se odnosi na reparacije, što je najapsurdnija nastranost; i na tom se temelju opravdava okupacija Ruhra, to jest jedan čin, daleko teži od nemačke povrede belgijske neutralnosti. U ekonomskim sankcijama, u zaštitu članova 428. i 432. ugovora, stoji u jednom prilogu, da aliirane i asociirane vlasti mogu u slu-

[4] Kojih nema u ugovoru.

[5] Iz opšteg, međunarodnog prava.

[6] Ne izvire iz ugovora, nije sadržano u predviđenim vojničkim sankcijama. Ali po opštem međunarodnom pravu.

[7] Ako nas neophodna nužda ne prisili, da sredstva naše akcije uzimamo u opštem pravu, ja ne želim da se služimo drugim sredstvima, do onih, koja nam daje ugovor.

[8] One druge mjere, koje...

ju, da Nemačka ne ispuni uvete, poduzeti ekonomske i finansiske represalije i uopšte telles autres mésures que... koje odnosne vlade budu smatrale u pojedinoj prilici potrebitima, a da Nemačka nema prava, da te mere smatra neprijateljskim činima. Budući se radi o ekonomskim sankcijama, nije bilo sumnje o interpretaciji: mesto toga stalo se isticati da svaka od zemalja Sporazuma, u slučaju da Nemačka ne ispuni svoje obveze, može poduzeti mere, koje nađe za shodne, da može i vojnički zaposesti nemačke teritorije, abolirajući tako de facto nemačku suverenost. Ljudi na vladi govorili su što više, da to pravo pripada svakoj pojedinoj državi Sporazuma i bez privole ostalih država. Pa kako su sve te države oružane, a Nemačka sama goloruka i budući su pobednici smatrali apsurdnim, da joj garantuju njezin sadanji teritorij, morala bi Nemačka da trpi svaku silu i samovolju.

Današnji ministar vanjskih posala Velike Britanije, Austin Chamberlain izrekao je u Donjoj kući, na sednici od 24. maja 1922. kritiku ove apsurdne interpretacije i sveo izraz Telles autres mésures que na njegovo pravo značenje.

Već smo videli, pod kakvom je izlikom okupiran Ruhr. Reparacijska komisija deklarirala je 9. januara 1923. sa tri glasa protiv jednoga (Francuska, Italija i Belgija protiv Engleske — Sjedinjene Države Američke nisu bile zastupane) hotomično neispunjavanje obveza sa strane Nemačke, jer je Nemačka mesto 55.000 kubičnih metara drveta izručila 35.000, mesto 200.000 telegrafskih stupova samo 65.000; mesto 13,804.100 tona uglena samo 11,710.363 tone. Razlike ne baš tako velike, ako se uzmu u obzir žrtve, što ih je imala da učini Nemačka, koja je uza sav niski tečaj svoga novca morala da u Engleskoj kupuje uglen ili da kupuje isti onaj uglen, što ga je dobavljala sama na račun reparacija, nakon što su mu bespotrebna putovanja strahovito podigla cenu. Reparacijska komisija nije opravdavala, pogotovu nije savetovala nikakovih okupacija: po njezinom mišlenju trebalo se u ime sankcija tražiti platež razlike između onoga, što je Nemačka trebala da izruči i onoga, što je faktično izručila. No vojnička je ekspedicija bila već pre zaključena, pa je izvršena 11. januara. Reklo se, da se vojska šalje samo u zaštitu inženjera i tehničara, koji su polazili u ruhrsko područje. S velikom nespretnošću poslala je i Italija inženjere svojih uglenokopa, kojih nikada nije imala.

Svakomu je poznato, što se dogodilo; kako je vojni pohod izvršen u velikom stilu; svima su poznata nasilja, ubojstva i pljačke nemačkog naroda, svi su čuli barem sumarno za procese, koji su se vodili protiv nemačkih građana, koji su bili krivi jedino toliko, što su se pokoravali zakonima svoje zemlje i verovali u garanciju međunarodnih konvencija. Mučeništvo Miss Cawelove u Belgiji stotinu je puta nadmašeno mučeništvom nemačkih građana, njihovim umorstvima i okrutnostima, koje su pretrpeli.

Protivno svim internacionalnim konvencijama bili su nemački građani, koji su uskratili poslušnost, odvučeni pred francuske vojne sudove i htelo im se suditi na temelju IV. haaške konvencije. Međutim, ta konvencija, koja određuje norme i običaje kopnenoga rata kaže, da vlast vojničkoga okupanta zamenjuje, dolazi na mesto građanskih vlasti, ali samo za vreme rata, en temps de guerre. Nemačka nije bila u ratu, Belgija i Francuska nalazile su se posle versajskog ugovora u stanju mira s Nemačkom. Okupacijom se dakle kršio ne samo mirovni ugovor, nego i haaška konvencija.

No Poincaréu je na misli bila stalna okupacija, pa je za evakuaciju Ruhra tražio upravo neverojatne iznose; njegova je namera bila, da zauvek ostane u Ruhru.

Kad je engleski zastupnik John Simon zapitao na sednici Donje Kuće 27. februara 1923. ministra predsednika Bonnar Lawa, jesu li sume, koje se traže za evakuaciju Ruhra za Nemačku jedna nemogućnost, zadovoljio se Bonnar Law, da mu odgovori jednostavno: »Da, tako je«.

Okupacija je provedena protivno od mirovnih ugovora, protivno mišlenju Reparacijske komisije i protivno haaškoj konvenciji. Većih povreda nije međunarodno pravo nikada doživelo.

Pothvat je bio i lud, jer je francuskom ugledu veoma mnogo škodio, u prvom redu u Engleskoj i Americi, a znatno je ohladio i simpatije za Belgiju. Sav je svet bio pojurio u pomoć Belgiji, kad su Nemci povredili njezinu neutralnost; no na što mogu da se tuže Belgijanci, ako isti greh i sami počinjaju, i to ne u ratu, nego za vreme mira? Posle duge vladavine laži i ludosti izašla je na videlo istina: pustolovina je toliko škodila Nemačkoj, svu ju dovela iz redovne kolotečine i još joj više otešćala plaćanja tako, da je konačno sam Poincaré morao prihvatiti Dawesov plan, koji znači negaciju celog njegovoga programa, morao je povećati poreze, dok je pre obećavao, da

će ih smanjiti, i to ne samo one, koji sada postoje, nego čak i predratne.

Ne manji je prekršaj ugovora sa strane Saveznika bila samovoljna podela Gornje Šleske, to jest jednoga teritorija, koji je tisuću godina nemački, sa samim nemačkim stanovništvom, i na kojemu se poljački živalj tek u najnovije doba naselio. Francuska siderurgija, to jest veliki kapitalisti, koji su po svojim najuplivnijim predstavnicima zaoštrili ugovore, stvorila je plan, kako će zagospodovati celom produkcijom ugljena i železa kontinentalne Evrope. Velik i strašan san, koji je odgovoran za velik deo nasilja, koja su počinjena. Francuska je po ugovoru dobivala četiri petine železnih rudača Nemačke; siderurgija je htela da ima i ugljen. Pothvat je imao da obuhvati tri etape: Saar, Gornju Šlesku, Ruhr. Pitanje Saara uređeno je tako, da su ugljeni rudnici za večna vremena dopitani Francuskoj, za naknadu vremenskih, dakle konačnih šteta, što su ih Nemci naneli francuskim rudnicima u Pas de Calaisu; za Gornju Šlesku tražena je aneksija Poljskoj; a kad Lloyd George i Wilson nisu hteli pristati na takav predlog, prepušteno je rešenje plebiscitu; Ruhr je pak dobiven okupacijom, koja se međutim pokazala veoma lošim preduzećem političkim i sasvim slabim poslom ekonomskim.

Svima je poznato, kako se provodio plebiscit u Gornjoj Šleskoj, i kakove su se sve zapreke stavljale Nemcima, samo da ih se spreči u glasanju. Uza sve to dao je plebiscit od 20. marta 1921. rezultat ne spontani, ali kojemu je vrednost tim veća, što su bila veća nasilja, pod kojima je bio proveden. Od 1,220.998 upisanih u glasačke listine, a od 1,190.046 faktičnih glasača izjavilo se za ujedinjenje s Nemačkom 707.503, a za ujedinjenje s Poljskom 470.359, to jest 60.6% za Nemačku i 40.4% za Poljsku. Nije moglo ni smelo biti nikakve sumnje; naprotiv, našlo se najednom, da u jednom prilogu mirovnom ugovoru, kojega priloga niko nije vidio, kojega niko nije mogao sa ozbiljnošću citirati, da u tom prilogu stoji, da se glasanje ima vršiti po općinama; da dakle teritorije, na kojima Poljaci budu imali većinu, a to su baš rudna područja, gde su naseljeni Poljaci kao rudnički radnici, imaju pripasti Poljskoj. Velika je Britanija žestoko protestirala protiv ove povrede ugovora i ustrajala je u svom protestu do poslednjega časa; no budući je Italija, ne zna se zašto, pristala na tezu Poincaréovu, to je Gornja

Šleska podeljena, protiv mirovnog ugovora, protiv istorije, protiv plebiscita, protiv logike i protiv svakog zdravog ekonomskog principa.

Ugovori su, dakle, i međunarodno pravo kršeni i vređani i pre rata i u ratu i posle njega, često bez potrebe, a kršili su ih i vređali svi po malo. Krivnja je na obe strane, a odgovornost je Saveznika još i veća, jer nisu kršili stare ugovore i za vreme rata, to jest u egzaltaciji, koja dolazi od opasnosti, nego su hladnim promišljanjem radili protiv najnovijih ugovora, koje su sami drugima nametnuli.

Možda je ova općenita krivnja, koja nalaže i općenitu rehabilitaciju jedan od elemenata, koji će najviše doprineti miru. Da je krivnja doista bila samo na jednoj strani, da je samo jedna strana pravila nasilja, a izbegavala ispunjavanje preuzetih obaveza i da je osuda toga naroda teško, ali potrebito kajanje i naknada, bile bi opravdane i najteže mere i najpostojanija mržnja. No budući da niko nije prost od krivnje, budući je isti duh nasilja vladao svima, i još uvek svima vlada, zajednička pogibao može svima da posluži osnovom obnove i principom vaskrsenja.

A što se tiče razlikovanja na narode ratničke i miroljubive, na narode, koji brane pravo i narode, koji su otimači od naravi, na narode barbarskog duha i narode, koji brane kulturu, što se tiče teorije rasa, videćemo, kako se tu radi o jednoj od najglupljih i najnepoštenijih falzifikacija, koja sramoti one, koji su se najpre u službi Nemačke, a kašnje u službi njezinih pobednika unajmljivali, da sa aparatom naučne, znanstvene ozbiljnosti brane najniže gluposti.

VII.

Iluzije o miru: Sila i spretnost.

Mnogi od onih, koji su hteli rat, bili su u dobroj veri uvereni, da koriste veličini svoje zemlje. Nijedna zemlja Evrope nije veća nego što je bila pre i sve su, u različitoj meri, iscrpljene. Pučanstvo se pogoršalo, nered u nutarnjosti se povećao, beli teror, crveni teror dolaze jedan za drugim i često se izmenjuju; ko je nešto osvojio, nije siguran za svoj plen, ko je nepravdom izgubio svoj nacionalni teren, ne smiruje se s time. Ni u dve najbogatije pobedničke zemlje u Evropi, u Francuskoj i Velikoj Britaniji nije sve vedro; listina tečajeva znači za Francusku isto, što i listina nezaposlenih za Veliku Britaniju. Klice nezadovoljstva i nesređenosti preletele su iz Evrope u Aziju; kompaktnost engleskog Imperija nije nimalo dobila gibanjem Islama i indijskim pokretom, koji su velikim delom posledica rata. A u zemljama Južne Evrope, gde besni reakcija i postoje razne diktature, duhovi su duboko razdvojeni.

Iluzije su se redom jedna za drugom rušile.

Sva nasilja protiv pobeđenih i palih nisu dovela do ničega. Svim se mogućim sredstvima kušalo razbiti nemačko jedinstvo, a Nemci su se naprotiv, makar i u sadanjem neredu i u sadanjoj potištenosti složili u istom grču boli i u istoj mržnji, pa je duhovno jedinstvo Nemačke samo ojačalo. Sve države, koje su nastale na ruševinama Austro-Ugarske ne mogu da žive, ili žive teško i u neprestanom nemiru. Boljševičku Rusiju najpre su svi vređali, a onda su ju gotovo svi priznali: bilo joj je dosta da ne popusti, pa da pobedi. Sada napreduje u Aziji, a nenadano je našla pristaša u Mongoliji i Kini. Odbijena od Evrope

nalazi nove puteve, još šire, i već se na horizontu ocrtava sporazum s Japanom, koji je od koristi po obe zemlje.

Plan je reparacijske politike sasvim propao. Ne samo da se više ne govori o stotinama milijardi, s kojima je Nemačka imala da obogati pobednike, nego se pod pritiskom prilika došlo i do Dawesovog plana. A i taj se plan samo u malo svojih delova može aplicirati.

Amerika je povela najlogičniju politiku: udaljila se od Evrope. Bila je došla da se bori protiv imperijalizma, za koji se činilo, da je svemu zapretio. Posle rata pobednici se najednom proglasuju nacionalistima, imperijalistima i oružaju: zašto da se Amerika još zanima za Evropu? Konveniralo bi joj to jedino u slučaju, kad bi Evropa vodila politiku mira i pristala da joj omogući razvoj trgovine, ali ovako, kako jest, svako njezino interesovanje znači za nju gubitak. Dokazujući svoju veliku mudrost, nije Amerika, ma da je bila odlučni faktor pobede, htela da uzme nikakvih teritorijalnih nagrada, nije tražila nemačke kolonije, niti finansiske kompenzacije. Traži jedino, da joj se vrati novac, što ga je pozajmila Saveznicima; saveznički drugovi, koji su tako tvrdi bili spram Nemačke, da su formulisali teoriju o zalozima, t. j. da se okupiraju nemačke teritorije za garanciju finansiskih naplata (ljudi kao garancija za robu) ne mogu se potužiti protiv tolerantnih zahteva Amerike. Amerika će čekati, ali hoće da joj se plati, pa je reparacije i dugove posmatrala uvek kao dve različite stvari, koje su dužnici uvek nastojali da spoje ujedno, dok ih je ona uvek rastavljala.

Posle toliko buke i vike, posle tolike zaslepljene mržnje počinju ljudi razmišljati: videlo se, da svaki rat vodi do novog rata, svaka mržnja rađa novom mržnjom. Nije li najbolja pobeda povratak k miru? Ne sastoje li najbolje reparacije u uspostavi normalnih odnosa između pobednika i pobeđenih?

A one od nas, koji su ovako govorili 1919. i 1920. godine smatralo se protivnicima. Glupani (kako je to neizmerna internacionalna korporacija! Što više jedina internacionala, koja je uistinu čvrsta i, nažalost, i te kako trajna) počeše govoriti, da omalovažujemo pobedu, da smo defetisti mira. Kad sam kao predsednik ministarskog saveta u interesu svoje zemlje hteo reći nekoliko fundamentalnih istina, doživeo sam samo ocrnjivanje, žalost,

klevete. Budući da Italija ne može cvasti nego u miru, a svaka ratoborna politika samo ju umanjuje, ja sam radio i kao pravi talijanski patriota. No zaboravilo se na sve ono, što sam ja uradio u času najveće opasnosti, da osiguram pobedu. Izmislilo se što više, da sam izradio amnestiju za dezertere; dok sam ja uistinu isposlovao amnestiju za milion i po ljudi, koji su najvećim delom bili izvršili svoju dužnost u ratu, a kažnjeni su bili ili progonjeni radi neznatnih, maličnih stvari. No ja sam dobro pazio, da od amnestije budu isključeni pravi dezerteri i to s većom strogošću nego u ijednoj drugoj zemlji Evrope.

Anticipiranje je u politici često jedna velika pogibao. Profesionalni političari govore često sve gluposti, što ih publika od njih traži; često ih govore još i više. Svaka glupost nalazi u neko izvesno doba pravo opstanka.

No kad položaj iz dana u dan postaje sve teži, ispunjaju se duhovi najpre sumnjom, a onda izvesnošću strahote.

I neznalice, ignoranti (a ja u ovu veoma opsežnu kategoriju ubrajam i mnoge ljude, koji iz politike učiniše svoje glavno zanimanje) počinju bivati zabrinuti za budućnost.

Međutim, tu se javljaju dva nazora; jedni traže, da se učvrsti ono, što određuju mirovni ugovori; drugi vide jasno, da ne će biti pravoga mira bez revizije mirovnih ugovora. Ali ih ima mnogo i takovih, koji su doduše ovog drugog mišlenja, ali se ne usuđuju da ga javno priznaju.

Može li se učvrstiti današnje stanje?

I ovo mišlenje ima dve vrste branilaca. Jedna je za jaku ruku; na čelu su joj u prvom redu Poincaré i oni, koji kao Millerand, Barthou i drugi u Francuskoj, u Belgiji i u drugim zemljama, koje su uz francusku akciju, pristaju uz njihovu tezu. Ova je politika jake ruke dosle prevladavala, no rezultati su njezini bili jedino neprestane krize i porast međusobne nepoverljivosti. Druga kategorija priznaje zablude ugovorâ i nepravde, koje su dosle počinjene ili ako ih ne priznaje izrekom, dopušta da ima uveta i razloga za nemir i uzrujavanje, ali drži, da je mesto beskorisne i kratkotrajne sile bolje ujediniti sve faktore za održanje sadanjega stanja. Izmudruju se dakle političke unije, garancioni ugovori, faktori uzajamne obrane, koji bi u poslednjoj liniji imali postići isti cilj. Jedino bi mesto teritorijalnih okupacija i sve većeg militarizma imala doći sveopća kooperacija za uzdržanje i

osnaženje mirovnih ugovora. Ovu drugu tendencu predstavljaju Herriot i ljudi demokratske stranke u Francuskoj. No kako ono, što danas postoji, ne može bez velike štete za sve biti uzdržano i očuvano, osuđena je i ova druga tendenca, koja je bila zasvedočila veliku političku inteligencu i koja se manifestovala naročito preko mehanizma Društva Naroda, da se razbije na stvarnosti.

Postoji u Francuskoj jedna publikacija pod imenom: Les cahiers de l'Anti-France, koja si je za prvu zadaću uzela borbu protiv onoga, što ona zove defetizmom mira i progermanskom internacionalom. Ova publikacija, koja tvrdi, da ju redigira jedan sveučilišni profesor, pokazuje jednaku antipatiju prema Wilsonu, Lloyd Georgeu, Asquithu, meni i svima onima, za koje misli, da su imali ili imaju pravu tendencu mira.

Jedan od sveščića ove publikacije nosi posvetu, koja mi je u jedan mah objasnila političko shvatanje, koje je dosle prevladavalo: Au Président Poincaré, le pacificateur.[9] Jedna opaska objašnjava, da pacificateur znači: qui impose la paix.[10] Mir može da bude prihvaćen od obe stranke: i samo je onda trajan; ili može biti, da je jednoj strani nametnut, i onda je mir, koji sprema novi rat. Svaka zemlja, koja je izvojevala vojničku pobedu, nameće mir: ali kad je mir utanačen, da bude i trajan, treba da i pobednici i pobeđeni nađu, da nije povređena njihova čast, dostojanstvo i uveti opstanka u tolikoj meri, da bi to za njih značilo odviše veliku štetu ili preveliko poniženje. Jer inače bi se moralo priznati, da Vilim II. i Nikola II., dvojica od najnesretnijih krivaca evropskoga rata nisu ništa drugo nego dva pacifikatora, u koliko su hteli da nametnu mir, ili barem svoj mir. S ovim kriterijem nalazi i svaka diktatura, svaka tiranija svoje opravdanje. Što su pretpostavke tiranije? Čime se, barem formalno, opravdavaju nasilja svake diktature? Svakako je zanat tiranina veoma neugodno zvanje, ugodno možda jedino na pozornici, u klasičnim tragedijama i pučkim dramama. No tiranin ima uvek jedno opravdanje, koje je u svako doba isto; on hoće da osigura unutarnji mir, dakle veličinu svoje zemlje. Ako nema jakog protivljenja, moći će učiniti svako dobro, pa dati i veličinu svojoj domovini. Glupi tirani i oni, koji su se iz niska podigli, okružuju se obično neznatnim ljudi-

[9] Predsjedniku Poincaréu, pacifikatoru.
[10] Pacifikator = onaj, koji nameće mir.

ma; inteligentni tirani i koji imaju tradiciju, pozivaju za savetnike i najbolje ljude. I što bi se boljega uopšte moglo učiniti? Ali svaka tiranija skučujući slobodu oduzima i poticaj za napredak, deprimira svaki duševni rad, preči spontane i delotvorne manifestacije najboljih energija. Uzrokuje pre svega stanje permanentne revolte, koje često svršava revolucijom, a koji puta i raspadom. Pomanjkanje slobode i režim ugnjetavanja razdeljuje narod u buntovnike i kukavice. Poslednja je kategorija uvek brojnija; no gotovo uvek pobeđuju buntovnici.

Trajno nametati mir drugim narodima znači, da se uvek mora priznati vojnička superiornost protiv njih, a toga ne može biti nego da se te narode neprestano drži, pod formom dominacije, manje ili više prikritom, nenaoružane, ili pak da se ljubomorno čuva vlastita vojnička superiornost. To jest, radi se o tome, da se utvrdi trajno stanje borbe, neprestani rat u miru, koji iscrpljuje pobeđenoga, ali slabi dugim trajanjem i pobeditelja. Ali znači i svoju zemlju izvrgavati stalnoj opasnosti. Pošto su se narodni osećaji promenili, promenit će se i sadanja grupacija, jer se moraju promeniti i uveti, koji su ih izazvali; zamisliti dakle jednu trajnu i stalnu nadmoć nije moguće, a da se čovek ne odreče logike ili ne zaboravi na sve događaje povesti.

Swift govori o jednom graditelju, koji je bio dubok poznavalac matematike; taj je arhitekt sagradio jednu veliku palaču računajući tako točno i sa tako preciznim matematskim formulama, da je bilo dosta, da vrabac sjedne na jedan zabat njegove palače, pa da se čitava zgrada sruši. Versajski je ugovor najdulji ugovor, što je ikada bio sklopljen; taj je ugovor hteo sve da predvidi, da reglementira sve pogreške, strpa u paragrafe sve strasti: veoma je malo dostajalo, da se pokoleba čitava zgrada.

Sistem Poincaréov jake ruke iskušan je. Silne vojske, koje su Nemačku stajale više nego njezina vlastita vojska, njezina flota i njezine tvrđave u doba najegzaltiranijeg militarizma, okupirale su široke pojase nemačkog teritorija u okviru ugovora; htelo se okupirati i Ruhr, to jest srce industrijalnog života Nemačke. Ruhr je okupiran kao neprijateljsko područje; obrazovani su vojni sudovi, koji su sudili nemačkim građanima. I Saarsko je područje ocepljeno; Gornja je Šleska podeljena, protiv volje svojih stanovnika i protiv ugovora. Gdanski koridor, koji deli Nemačku u dva dela faktično postoji. Usvo-

jen je Hanotauxov program, da se razdeli Nemačka na pet ili šest država, koje bi se međusobno trle; sve se pokušalo, da se otrgnu rajnske pokrajine. Reparacijska je politika provođena najvećom krutošću. A posle svega toga? Nemačka, izmučena na sve moguće načine afirmirala je svoj nacionalni život s još dubljom svešću, našla je novu snagu u samoj svojoj patnji. Privatnog je imetka u mnogo slučajeva sasvim nestalo; no život je stupio u svoja prava. Politika reparacija doživila je potpuni slom; ona je sasvim propala.

U kom je smislu nametnut mir? Ne može se verovati, da bi sadanje stanje i današnje naoružanje Francuske moglo potrajati neograničeno dugo, a da to ne bi prouzročilo propast francuskog naroda. Ne može se suponirati ni to, da će u Evropi uvek biti naroda oružanih do zuba i naroda golorukih. Svako se pita, šta će biti sutra?

Trideset godina mnogo je u životu jednoga čoveka: a u životu jednog celog naroda to je veoma kratko razdoblje. Silom održavano stanje neizvesnosti i nasilja čime će uroditi u budućnosti?

U uspeh jake ruke ne veruje više niko. Nijedan čovek ne može bez štete priznati svoju pogrešku, kad se ta pogreška tiče akcije celog jednog naroda. Ali nema nikoga, ko bi bio tolika neznalica ili bi se toliko obmanjivao u Francuskoj, te ne bi shvaćao, da je ruhrska okupacija, provedena protiv ugovora i protiv međunarodnog prava, više škodila francuskom narodu, nego sav rad neprijatelja.

Francuski je narod politički veoma osetljiv. Možda nijedan drugi narod ne oseća tako promene svetskog javnog mišljenja; nijedan tako teško ne podnosi osamljenost. A Francuska duševno nije nikada bila tako osamljena kao posle okupacije Ruhra. Ekonomski neuspeh okupacije, koja je kao jedini rezultat za sobom donela pad francuskoga franka i prema tome opadanje kredita, samo je još povećao neugodni osećaj. Francuski izbori od 1924. godine bili su eksplozija nezadovoljstva i u prvom redu manifestacija jedne velike zabrinutosti.

Za politikom jake ruke sledila je politika spretnosti i okretnosti, koja se manifestirala Herriotovom akcijom u međunarodnoj politici: akciji inteligentnoj, koja je drugim putevima i malo drukčijim argumentima nastojala da osigura trajni opstanak versajskom ugovoru.

U godini 1924. održane su londonska konferencija i konferencija u Ženevi, za vreme godišnjeg sastanka Društva naroda. Kad je prihvaćen Dawesov plan, postalo je neizbežívim, da se ispita problem mira u svojoj celini.

Engleska vlada, koju se onda reprezentirali laburisti, naginjala je k arbitraži: francuska je vlada, koju je sa mnogo finoga takta predstavljao Herriot, dala primiti pakt uzajamnih garancija, formuliran od Čehoslovačke, koja uvek iznosi tendencije Francuske. Gotovo na svim internacionalnim konferencijama preuzimlju Belgija i Čehoslovačka na sebe, da stavljaju predloge, koje onda Francuska prima; a Francuska se dobro čuva, da ih ne odbije, jer je gotovo uvek direktno sudelovala kod same njihove formulacije.

Prema MacDonaldu jedini način, da se pravedno oceni odgovornost za svaki napadaj sastoji u tome, da se uteknemo arbitraži i da se ustanovi u tu svrhu jedno sudište. Treba birati, rekao je, između arbitraže i sve većeg naoružanja. To je anglosaksonska ideja, koja nalazi mnogo pristalica i u Americi, a među njima je bio i predsjednik Harding.

Francusko stanovište, kako ga je formulovao Herriot, ide u prvom redu za time, da se sačuvaju i održe ugovori. Samo dok je Poincaré, pacifikator, sa svojom politikom jake ruke svu težinu toga pitanja metao na leđa Francuskoj, hoće Herriot, da se taj teret i odgovornost razdeli na sve države, koje tvore Savez Naroda. Ko naruši mir, neprijatelj je svima. Slabiti versajski ugovor znači slabiti i mir; ko sa bilo kojeg razloga ne poštuje versajski ugovor, neprijatelj je svima i svi trebaju zajedničkim silama, da ga pritegnu na izvršivanje ugovora. Tako je nastao ugovor o uzajamnoj garanciji, koji je prihvaćen od većine narodâ i koji bi imao da bude bazom svih budućih odnosa. Mora se priznati, da je ovo najinteligentniji od svih pokušaja, što su do danas učinjeni, da se održi današnje stanje. Ne samo da je najekonomičniji, nego je i po vanjskoj formi najuvaženiji i pomiruje sva mišlenja. Dok je Poincaréova politika odalečivala sve narode od Francuske, Herriotova ih pomiruje i vraća natrag Francuskoj njihove simpatije. Govoreći o arbitraži, o sigurnosti, o razoružanju, citirajući Pascalove reči, da je pravednost bez sile nemoćna, a sila bez pravednosti tiranija, manifestirajući poštovanje prava i ugovora, hteo je Herriot — a da nije rekao ništa oštroga —

dovesti do priznanja, da su ugovori pravedni i da braniti ih znači unapređivati mir.

No ovaj projekt, kakogod je pametan i spretan, nema nikakve mogućnosti, da bude u praksi proveden. Lako je reći, da se o ugovorima ne raspravlja i da je Društvu naroda jedina zadaća, da ih aplicira. To je teza pobednikâ. Ne govorimo o onome, što se dogodilo. Pobeđeni su priznali, da su odgovorni za rat. Njihovi teritorijalni i ekonomski gubici posledica su njihove krivnje. Danas je u svačijem interesu, da se ne muti mir.

No pobeđeni ne mogu mirno pristati na ovakve govore. Njihovo priznanje odgovornosti nema nikakve vrednosti, jer im je silom iznuđeno. Primirje je bilo sklopljeno ne kao predaja na milost i nemilost, nego na temelju načela, što ih je proklamirao Sporazum i svečanih obećanja Wilsonovih, koja kasnije nisu održana. I sam je versajski ugovor bio neprestano kršen. Ne će biti mira, dok se ne poprave barem najteže nepravde mirovnih ugovorâ. Da jedno pravo bude respektovano, treba da najpre bude priznato: a pobeđeni ne priznaju akciji pobednika nikakvog pravnoga temelja.

Jasno je dakle, da Nemačka i Rusija ne će nikada u dobroj vjeri pristupiti Savezu Naroda, niti priznati pakt međusobne garancije. Nemačka ne će nikada bona fide priznati gdanski koridor, podelu Gornje Šleske, saarski režim. Jer to i jesu apsurdnosti, da se ne može ni izreći i kad bi Nemci na njih pristali, priznali bi sami svoju nacionalnu dekadansu.

Jedan pakt uzajamne garancije morali bi svi prihvatiti. Sjedinjene Države Američke ne žele nikako da pristupe Društvu Naroda; no ovo njihovo držanje po strani pretvara se u pravu opoziciju onoga dana, kad bi njihov ulazak u Društvo Naroda značio za njih obvezu, da i oružjem brane današnje ugovore. Bez Rusije, bez Nemačke, bez Sjedinjenih Država Američkih, i kraj protivljenja svih pobeđenih, što bi značio pakt međusobnih garancija? Nego ni engleski dominioni, Kanada, Australija, ne osećaju potrebu, da pristanu. Kako se može tražiti nešto, što se protivi njihovom interesu i njihovom osećaju? Praktički dakle, kad bi Velika Britanija htela da prihvati obvezu, pakt bi međusobne garancije značio uspostavu evropskog Sporazuma protiv pobeđenih. Ali, ograničena u ovom obliku, garancija je od slabe koristi. Ako ojačana i ozdravljena Nemačka sutra bude htela, da

se natrag ujedini i spoji u jedno sav svoj teritorij abolirajući apsurdni Gdanski koridor, moraće engleski i talijanski vojnici da marširaju na Nemačku. Ako sutra provale Rusi u istočnu Galiciju i Besarabiju, koje su za njih nacionalne rivendikacije, hoće li Sjeverne države, koje pristaju uz pakt uzajamne garancije morati da šalju svoje čete protiv Rusije? Madžarska ne će nikada pristati na nemoralnu diobu svojih teritorija među Čehoslovačku, Jugoslaviju i Rumunjsku. Ko je prihvatio pakt, treba li da uvek bude spreman, da će jednom trebati da šalje svoju vojsku na Madžarsku? Austrija se nalazi u apsurdnom položaju i ne može da živi u svojim današnjim granicama; no jedna licumerna formula u ugovorima b r a n i ju od svakog ujedinjenja. Hoće li slobodne države morati da šalju svoje vojnike protiv Austrije, ako ona sutra bude i za sebe tražila pravo samoodređenja?

[Imao sam priliku, da s mnogima od prvih evropskih političara govorim o paktu uzajamne garancije. Svi uviđaju njegovu apsurdnost i nemogućnost provedbe. Ali se ne usuđuju svi, da otvoreno kažu svoje mišljenje].

Jedan narod treba da živi; da živi u miru, uvet je svakog napretka; no da živi časno, uvet je nad svima drugima. Ne može se od pobeđenog naroda tražiti, da se odreče svoje časti; niti se mogu pobednici, a još manje neutralci udružiti u svrhu da nametnu kondicije, koje znače građansku smrt.

I zato pokušaj Herriotov, i ako se odlikuje umnošću, nema mogućnosti, da uspe, jer pakt uzajamnih garancija bez ispravka najvećih nepravda ugovorâ nije drugo do jevtina obrana sistema ovih ugovora i kristalizacija jednoga stanja, koje znači rasap života i ekonomije Evrope. Međutim, ne može se odricati, da je pokušaj veoma inteligentan i mudro udešen, da se s najmanjim naporom dobije najveći rezultat, i da je Herriot u onoj mjeri, u kojoj su Poincaré i Millerand bili proigrali sve simpatije za Francusku, učinio sve, da te simpatije natrag zadobije predlažući rešavanje problema, koje je, barem po vanjštini veoma zavodljivo.

Svako držanje Francuske politike bazira se na supoziciji, da su Nemci tri puta navalili na Francusku, 1814., 1870. i 1914. i da Francuska danas, pre nego što povuče vojničku okupaciju, mora primiti garanciju drugih država: najpre se govorilo o Americi i Vel. Britaniji; sada, kad je američki senat otklonio versajski ugovor,

govori se samo o Vel. Britaniji. Govori se uvek o savezu Francuske, Vel. Britanije i Belgije.

[Posle izjava Austena Chamberlaina u Ženevi napustila je britanska vlada pakt uzajamne garancije. Može li se nadati, da će posle ovog napuštanja pakt moći da bude primljen? Niko razuman ne može u to verovati.

Tu se ne radi o jednom propalom idealu, nego o pogrešci, koju su ljudi napokon uvideli.

Samo se u Francuskoj i dalje govori o garanciji i tvrdi, da Francuska ne će razoružati dok ne dobije garancije.

No i druge zemlje trebaju garancije i zato nijedna ne razoružava, jer se nijedna ne oseća sigurnom.

Francuska ima jaku flotu avijatičku i podmorničku; Velika je Britanija zabrinuta za svoju sigurnost, pa se i ona oruža, na vodi i u zraku. Italija treba garancije možda i više nego sama Francuska.

Nemačka se bespomoćna, nenaoružana nalazi među četiri do zuba naoružana suseda: Francuska, Belgija, Čehoslovačka i Poljska.

Odnosi, koji su se razvili posle rata nisu ni najmanje stalni: nesigurnost ne tiče se samo ove ili one zemlje, nego sviju. Samo što niko ne može da jamči za delo ugovorâ, koje nije samo nemoralno, što je veoma zlo, nego je i apsurdno, a to je još gore.

No svi osećaju potrebu, da se osiguraju, ne samo protiv Nemačke, nego i protiv sviju drugih država. Koliko su vekova trajali ratovi između pojedinih država, koje su sačinjavale Antantu, kolike su među njima vladale opreke još nekoliko godina pre rata! Pogibao rata ne leži u Nemačkoj više nego u kojoj drugoj zemlji: što više, u prilikama kakve su danas, svagde je drugde pogibao veća nego baš u Njemačkoj].

Dve su strašne pogreške učinjene, koje su bile fatalne za svetski mir. Prva je bila, što je Rusija odgurnuta od Evrope i naterana u naručaj Istoka; druga je pogreška, što su Nemačku jurnuli u naručje Rusije. Plodovi ovih pogrešaka počinju već da se pokazuju: Rusija je prodrla u Mongoliju i sve više širi svoj upliv u Kini. Japan, da osigura sirovine i široko polje rada, nalazi sve više interesa, da se ujedini s Rusijom. Savez zapadnih država mora da ubrza osnivanje i Saveza istočnih, na sve veću štetu Vel. Britanije i pogibao za opšti mir.

Kada se kaže, da su Nemci tri puta napali Francusku, govori se stvar, koja ne odgovara istini. Rat 1814. vodila je čitava Evropa, Englezi, Nemci, Rusi, Talijani, protiv despotizma Napoleona I., koji je hteo zavladati svim narodima, pa je kod svih naroda izazvao reakciju. Rat 1870. navestila je Francuska i Mazzini je bolje od sviju shvatio njegovo istorijsko značenje: niko ne može iskreno i s uverenjem tvrditi, da je Napoleon III. vodio politiku mira. A što se tiče evropskog rata 1914., to je u najmanju ruku barem teško reći, da li veća odgovornost tereti Nemačku ili Rusiju i je li se Poincaré baš tako jako opirao akciji carske vlade i nemoralnom delu Izvoljskoga.

Nijedan garancijski pakt ne može dugo biti uspešan; nikakva vojnička okupacija i nikakva kontrola ne može zaprečiti jednom velikom narodu da ustane i da za sebe traži dostojne uvete života. Jedina garancija, koja je moguća, jest lojalan iskren sporazum između Francuske i Nemačke, jedan ekonomski sporazum, koji treba da bude preteča potpunog sporazuma, koji je u interesu ovih dvaju naroda jednako kao u interesu kulture. No osim odstupa Elzasa i Lotaringije Nemačka ne će priznati nijednog od nepravednih otcepljenja, koja su joj nametnuta.

[Predlog garancijskog pakta između Velike Britanije, Francuske, Belgije i Nemačke, kojega bi i sama Nemačka prihvatila, ostavlja otvoreno pitanje granice na istoku. A Poljska ne samo da ne kani da dokonča apsurd gdanskoga koridora i Gornje Šleske, nego goji i imperijalističke ciljeve; Francuska, koja je Poincaréovom politikom hrabrila te prohteve, ne može sada da ih tako lako suzbije. Položaj se Poljske protivi logici i realnosti. No mogu li se na prava logike i realnosti pozivati oni, koji su oboje tako teško povredili?]

Među apsurdnim rešenjima, koja su bila zamišljena, nalazi se i predlog, da se od nemačkih teritorija osnuje poranjska neutralna država između Francuske i Nemačke. To je možda ono, za čim je zapravo išao Poincaré u tajnom ugovoru, zaključenom 1917. sa Rusijom. No sve da se od Nemačke i ocepi cela leva obala Rajne i da se uspostavi nezavisna poranjska država, ne bi se u stvari ništa postiglo. Tardieu je tvrdio, da bi to bila jedina uspješna garancija i da bi se time digla ograda između Nemaca i zapadnih demokracija; ali ništa ne može da

dokaže ovu tvrdnju. Rajnska država, sastavljena u celosti od Nemaca, ne bi ni u koliko promenila osećaje svoga pučanstva, ali bi naprotiv postala stecištem svih mogućih spletaka i jednom velikom, stalnom opasnošću.

Problem ima samo jedno jedino moguće rešenje: da se Francuska i Nemačka sporazume glede revizije ugovorâ i da odrede uvete zajedničkog sporazuma, inače će s promenljivom srećom Evropa biti uvek uznemirivana i nestaće svih garancija mira.

Najveće zlo Evrope baš i jest u toj promenljivosti i nestalnosti, gde nema ničega sigurnoga, nego se sve podržava silom. Jedino u traženju uveta stalnosti i sigurnosti naće se put k miru. Svi putevi, kojima se dosad nastojalo garantovati mir, pokazali su se pogrešnima. Mir je samo tamo, gde ga političari baš nikako ne će da traže.

VIII.

Borba između principa razaranja i principa života.

Mir i rat su, pre nego postanu čini, dva duševna stanja. Rat je gotovo permanentno stanje čovečanstva u njegovim fazama civilizovanja, a mir je rezultat svesnih, hotomičnih nastojanja. Osvajanje bogatstva i vlasti općenito je glavni poticaj za rat. Teško bi bilo naći jedno duševno stanje, koje bi poticalo na rat na primer Eskime, koji žive u savršenom komunizmu i nemaju stalnog imetka ili bogatstva u nijednom obliku. No čim ljudi otkrivaju mogućnost, da od svojih suseda otmu ono, što njima samima nedostaje, već rat postaje ne samo obrana ljudi i dobara, nego i način za sticanje blaga, pa se razvijaju svi osećaji, koji predisponiraju i privikavaju na borbu. Vera i moralni osećaji kočnice su, istina, za te predispozicije, ali deluju preslabo, budući da se i najplemenitija vera prilagođuje konačno ambijentu. Briga i nastojanje, da se izbegnu ratovi javljaju se u ljudskom društvu tek onda, kad je rat uznapredovao i razvio se toliko, da se svakome i svuda ukazuje kao pogibao i gubitak.

Poslednji je velikoevropski rat bio štetan za sve: za pobednike, pobeđene i neutralce. Namisao je dakle, da se izbegnu dalji ratovi iskrena, i ako pobednici, da bi afirmirali tako zvana prava pobede, rade sve, što ni najmanje ne sprema mira.

Koji su uveti, koji bi mogli garantovati mir?

Oni su pre svega moralnoga reda: treba prestati s uzvisivanjem rata; treba priznati, da su za rat, koji se vodio, odgovorni svi, a ne samo jedna strana; treba do-

krajčiti apsurdnu spekulaciju, koja je celu Evropu razdelila u dva dela, od kojih jedan tvrdi, da se borio za slobodu, a drugoga optužuje, da ga sačinjavaju rase, nesposobne za demokraciju i koje vekovima snuju ratove. Ako sami sebi budemo pripisivali sve kreposti, a našim neprijateljima sve opačine, ne ćemo nikada doći do mira. Može se reći, da je najveći deo evropskih novina, a naročito u pobedničkim zemljama otrov, koji se svakog dana daje gomili, a sistematski radi protiv mira. Ako ne nanosi onoliko štete, koliko bi se moglo očekivati, ima se zahvaliti činjenici, da velika masa publike, radnici, seljaci, najradiniji elementi građanstva koje radi, osećaju najveću odvratnost prema ratu. Pre 1914. rat je za mase imao simpatičnu privlačivost: bio je nešto nepoznatoga, pa su legende o hrabrosti, velikodušju i požrtvovnosti privlačile duhove. No poslednji je veliki rat, koji su vodile velike mase, sa mobilizacijom od preko šezdeset miliona ljudi, sa vojskama, koje su se protezale na stotinu kilometara, bio tako savršeno okrutan, tako hladno tehnički, doneo je toliko patnja, da je nestalo svake privlačivosti. Čovek ne može bez groze pomišljati na streljačke jarke; zagušljivi i otrovni plinovi, teška artilerija, velike bombe eksploziva silne snage, sve se to pokazalo oruđem daleko sposobnijim za razaranje, nego za stvaranje herojâ. Ko je video vojnike, gde izlaze iz jaraka, više slični životinjama nego ljudima, pokriti blatom i krvlju, razumeće gnušanje nad ratom. Među vojničkim poglavicama i vođama nije se javio nikakav genij; pobedile su vojske, koje su duže izdržale i narodi, koji su imali veće količine materijalnih sredstava za borbu. U prošlosti je često znalo biti vojska, koje su se borile dobro i vojskâ, koje se nisu borile, ili su se borile slabo: u poslednjem velikom evropskom ratu sve su se vojske borile gotovo sasvim jednako. Sve je postalo tako mehanično, tako metodično, da je lični heroizam igrao sasvim neznatnu ulogu u ratnim događajima. Nastalo je mnogo legenda, mnogo ih je i izmišljeno; no i legende su slabo privlačive, te su već zaboravljene ili će se skoro zaboraviti. U ovom zgražanju, što ga mase sviju zemalja osećaju prema ratu, iza iskustava, koja su proživeli ima jedna velika korist za delo mira.

Rat je sve ljude i zemlje učinio nepoverljivima: sami pobednici ne veruju jedan drugomu. Saveznici su se 1917. nalazili u veoma teškom položaju i da nije došla intervencija Amerike, mogli su se smatrati u najvećoj meri

ugroženima. Amerika je bila odlučan faktor pobede, a posle pobede pokazala je primer velike plemenitosti. Nije za sebe tražila nikakvih kompenzacija. Kad je Evropa stvorila mir, koji pripravlja nove ratove, Amerika se ograničila na to, da ne prihvati mirovni ugovor, pa je ostala po strani. Saveznici su pobeđenima postavili neprihvatljive uvete, tražili su od njih neverovatne oštete i, mesto da vode politiku mira, povećali su silno svoje vojske. Amerika je zatražila, kako je i pravedno i u redu, da joj se plate dugovi: ako popust ili brisanje dugova, koje je uostalom moglo biti opravdano samo idejom, da služi unapređivanju mira, ne bi služilo nego povećanju naoružanja, ne bi li bilo u isto vreme ne samo loš čin, nego i loš posao? U Evropi se naprotiv govori o egoizmu Amerike, dok su nam jedini primeri altruizma i veledušja došli baš iz Amerike.

Ja sam se mnogo uzdao u neutralne zemlje: najveći sam deo njih posle rata posetio, pa sam morao konstatovati, da je njihovo delo veoma skromnih razmera. Gotovo u svima sam našao neku vrstu praktičkog i indiferentnog materijalizma i mnogo predrasuda i krivih mišlenja. I neutralne su zemlje za vreme i posle rata bile poplavljene najgorom propagandom: svuda iste pogreške, iste predrasude, iste laži. Žalosno je gledati, kako građani slobodnih zemalja, za volju kakvog viteškog odlikovanja brane ideje, koje stoje u protimbi sa kontrastom njihove demokracije. U glavnom gradu jedne veoma napredne zemlje reče mi jedan novinar od glasa, da ne može iskreno da reče svoje mišljenje: »Očekujem visoko odlikovanje!« Često je kriv i skeptički kvijetizam. Neki bankar jedne neutralne zemlje govorio mi je nedavno: »Zašto da istražujemo odgovornost? Nemci su izgubili i s tom mišlju treba da se pomire; što se više tome prilagode, tim bliže idemo k miru«.

Nekolike ustanove neutralaca, koje su bile nastale sa svrhom, da se uglavi krivnja za rat, nestale su na tajanstven (odviše tajanstven) način.

Odbor Nobelove nagrade, imenovan po norveškom Stortingu treba da svake godine dodeli jednu nagradu onome, ko se istakao u radu za mir. Poslednje dve godine nije taj odbor nikoga predlagao. Dakle nema čoveka, koji bi poslednje dve godine bio radio za mir? Mnogi su radili, plemenito i ozbiljno, kao možda niko u prošlosti. Ali nije bilo hrabrosti, da se kaže, na kojoj je strani istina.

Ili je Poincaré, koji je htio ratnički mir, zaista »pacificateur«, ili su za mir zaslužni oni, koji su radili protivno od njega.

U prvom redu treba da se reče istina. No istina je neugodna, a nisu svi ljudi jednako pripravni, da snose neugodu. Ravnodušnost prema istini zavladala je u prvom redu u zemljama, koje su bile neutralne.

Prva istina, koju treba glasno reći jest, da nije samo jedan krivac rata. Ne će biti mira, dok se jedan narod, k tome još i velik narod, bude prikazivalo kao izdajicu čovečanstva. Nemci, kao i svi drugi narodi imaju zasluga i pogrešaka. No za poslednji veliki rat nisu krivi više od drugih. Dok se budu držale laži versajskog ugovora, nema mira, naprotiv, mržnja će sve više rasti. Govoriti o Nemcima kao o indijskim parijama, kojih se čisti čovek ne sme da dotakne, možda je bilo potrebito za vreme rata, kao što je bila potrebita na primer upotreba zagušljivih plinova. Ali nastavljati s lažima znači samo sprečavati dolazak pravoga mira. Jedan se narod može pomiriti s ekonomskim patnjama i oskudicom, ali nikada ne će mirno trpiti poniženje. Jer kad bi ga mirno trpio, izgubio bi takav narod svaku važnost i svako nacionalno dostojanstvo.

Posle svega onoga, što se dogodilo, nemamo prava spočitavati Nemcima, da su prekršili ugovore: prekršili smo ih mi, i u još većoj meri nego oni.

Kad se spremaju nova nasilja, onda se još i danas pripisuju Nemačkoj imaginarni gresi. Nemačka se obratila u pravu, veliku demokraciju, a mi još i danas tvrdimo, da je monarhistička i imperijalistička, pojačavajući tako sami reakcionarne sile. Nemačka je potpuno razoružana, a pobednici, koji su to razoružanje opravdavali samo toliko, koliko je to imalo prethoditi njihovom vlastitom razoružanju, podvostručili su svoje naoružanje. Naprotiv, na temelju sasvim imaginarnih argumenata imputiraju Nemcima, da pripravljaju novi rat, dok Nemačka ne može ni da pomišlja na kakav rat, a da time ne bi sasvim jasno želela svoju vlastitu smrt. Isti Herriot, govoreći o miru i izražavajući nadu u Sjedinjene Države Evrope, govorio je o podmuklom spremanju rata sa strane Nemačke; i to onoga istoga dana, kad je hteo da mu aplaudira čitava francuska komora i čitava štampa. A to spremanje ne postoji. Govorio sam sa gotovo svima najistaknutijim vojničkim tehničarima i nijedan od njih ne

veruje u nj bona fide: Englezi mu se smiju, a Američani nisu nikad u nj ni verovali. Štampa međutim širi najalarmantnije vesti i time samo povećava nered i zbrku. Jedna je samo stvar izvesna, a ta je, da nijedan Nemac ne će nikada bona fide prihvatiti besmislice versajskog ugovora, a u prvom redu ne će se pomiriti sa rasapom Istočne Nemačke. Nemačka se ne naoružava, ali niti ne rezignira. Vreme će još pogoršati ovo duševno stanje, ali ga ne će promeniti i jedino je rešenje toga problema u tome, da mu se odvažno pristupi. Rat se vodio za restituciju Elzasa i Lotaringije od 1870.: sve je drugo kršenje svečanih obveza, koje su vredile za obe strane. Sve kontrolne odredbe, okupacione vojske, samovoljne provale na tuđe teritorije postizavaju jedino još veće ogorčenje duhova: kao što je rekao Thiers za nemačku okupaciju u Francuskoj, ma da je ova bila veoma kratka: ona je strano telo na otvorenoj rani; treba ga odmah odstraniti, — u našem slučaju u interesu obiju strana. Dok se život u Nemačkoj bude nastojalo regulisati diktatorskim odredbama i vojnim komisijama, ne će nikada biti mira.

Ako nije istina, da je Nemačka jedina odgovorna za rat, nije istina ni to, da postoji razlika između naroda demokracije i naroda rata. Dve pobedničke zemlje zapada, Engleska i Francuska ratovale su jedna s drugom čitava stoleća. Francuska je od svih evropskih zemalja najviše ratovala. Gotovo je u svim zemljama ratni rečnik francuski: dostaje prošetati se Parizom, pa čitati imena ulica, da se dobije sinteza vojne istorije. Povest je Francuske veličanstven, neprekinut niz bitaka s veoma velikim brojem pobeda. Nijedna zemlja, pa ni u novije vreme, od Richelieua do Napoleona nije imala veće vojničke hegemonije nad Evropom, nego Francuska nizom svojih ratova. Mnogo vekova Nemci nisu radili drugo, do tukli se međusobno, ili su se borili na Istoku ili u Italiji. Velikom broju ratova, što ih je pokretala Francuska bio je teritorij današnje Nemačke krvavim poprištem. Mnogo je vekova Francuska tražila rajnsku granicu i njezin se osvajalački duh nije ustavljao pred nikakovim teškoćama. Američki učenjak Bodart objavio je za vreme rata po nalogu Carnegievog Instituta za međunarodni mir, jednu studiju, iz koje proizlazi, da je Francuska u 17. stoljeću imala šezdeset i četiri godine rata i trideset i šest godina mira; u 18. stoljeću pedeset i osam godina rata i četrdeset i osam godina

mira; u 19. stoleću trideset i dve godine rata i šezdeset i osam godina mira; u tri stoljeća do 1914. imala je stotinu četrdeset i osam godina rat, a stotinu pedeset i dvije godine mir, nadmašujući tako daleko Englesku, Rusiju i sve ostale zemlje sveta. Kroz nekoliko stoleća bila je Nemačka neprestano polje raznih invazija; mnogo su se vremena drugi i rugali nemačkoj nesposobnosti za rat. Ne treba podsećati na ono, što je ne baš tako davno, malo više nego pre stotinu godina o Nemačkoj rekla Madame de Staël. Nije nikome ni na kraj pameti, da Francuskoj prebaci ili zameri njezine velike ratničke sposobnosti ili lepe vojničke tradicije: šta više, svi su spremni da im se dive. Narodi vojničkih vrlina znadu imati i one, koje omogućuju velika kulturna nastojanja. Naši su osjećaji, naprotiv, spremni, da priznaju sve zasluge ratničke Francuske. Ali se posle toga ne može reći, da jedini Nemci pretstavljaju osvajalački i ratnički duh. Svaki je narod imao vojničkih uspeha i neuspeha. Francuska više nego ikoji drugi. Nema nijednog francuskog istoričara, koji ne bi uzvisivao ratne akcije Francuske.

Veoma je teško za narode, kao i za pojedince u preciznoj formi definisati njihove sposobnosti i njihove slabosti. Ostavimo po strani tako zvanu sociologiju, koja je kroz mnogo vremena okupljala uzgajatelje socijalnih nauka, koji nisu bili ni najmanje kompetentni u specijalnim disciplinama. Ali nema ništa smešnijega od onoga, što se pisalo o rasama; možda se sveučilišna znanost nije nikada tako obrukala, kao onda, kada se stavila u službu politike, pa je, najpre u Nemačkoj, a posle u zemljama pobednikâ htela da događaje pripiše karakteru pojedinih rasâ. Evropski su narodi rezultat istorijskih činjenica; ne postoje među evropskim rasama temeljne razlike, koje bi, naročito kod modernih naroda, objasnile istorijske pokrete rata i mira.

Najžalosnije su primere duševne vulgarnosti dali u tom pogledu Nemci, u prvom redu njihov sveučilišni svet. Koliko praznih delâ, da se, pre rata, dokaže superiornost germanske rase! Koliko smešnih, nespretnih naprezanja sa strane pedantnih kompilatora, da se dokaže, da su najveće figure čovečanstva, od Krista do Dantea, bile germanskog tipa! Koliko glupih razmatranja o dekadenci Anglosasa, a u prvom redu latinskih rasa! Najveći vulgarizator ove lažne znanosti bio je anglogermanski pisac

Houston Stewart Chamberlain, koji je svoje teze izgradio do smešnosti. Mora se priznati, da su u ovoj stvari Nemci dobili ono, što su zaslužili. Za vreme rata i posle njega pokazala se u pobedničkim zemljama znanost, ne manje šuplja od nemačke, spremnom da dokaže inferiornost Germana, njihovu nesposobnost za slobodno uređenje, njihovu sklonost za osvajanjem.

Teško je reći, što se zapravo razumeva pod rasom i razumeva li se uopšte nešto stalna, određena, kao u zoologiji. Jednako je teško naći u Evropi jednu čistu rasu, a glupo je i besmislica tvrditi, da je čista rasa bolja od mešane. U ovoj se stvari istraživanja antropologije, istorije i lingvistike ne slažu međusobno. Kad se govori o anglosaksonskim, germanskim, latinskim rasama, govori se o istorijskim formacijama i evropski narodi nisu nego istorijski produkti. Nema naroda, koji bi u tolikoj meri kao talijanski bio rezultat različitih rasa. Francuska ima jakih skupina germanskog pučanstva; nema čistih rasa, pa ni u Skandinaviji. Razlozi superiornosti ili inferiornosti, koji se baziraju na raznim kriterijima samo su smešni.

Renan je rekao, da je egzistencija jednoga naroda kao plebiscit svih danâ: narodi žive od istorije, tradicije i solidarnosti interesâ daleko više, nego od svoje etničke kompaktnosti.

Nije istina, da su germanski narodi (ne ću da kažem germanske rase) protivni demokraciji i slobodi. Najveći su pokreti za ljudsku slobodu nastali baš u Nemačkoj, gde se je religiozna reforma i sloboda savesti afirmovala na najplementiji način.

Ko je živio u Švicarskoj, zna, kako se najveća snošljivost nalazi upravo među stanovništvom germanske rase. Švicarsko je stanovništvo u preko 70% sastavljeno od građana nemačke narodnosti; oko 20% ih je francuske, a manje od 10% italijanske narodnosti. Nijemci imaju dakle toliku numeričku premoć, da bi, kad bi hteli, mogli bez ikakvog naprezanja, služeći se jedino pravom, što ga daje većina, a u ovom slučaju pače velika većina, zaposesti sva mesta u federalnoj vladi. U federalnom veću, to jest u vladi nema gotovo nikada više od četiri predstavnika nemačkih kantona, a sva se važnija mesta popunjuju bez obzira na narodnosne razlike. Ne znam, kako bi stvar izgledala, da su Francuzi ili Talijani na mestu Nemaca.

Najbolji je način, da se opet uspostave dobri odnosi među evropskim narodima u tome, da se jednom počne priznavati, da nema naroda, koji su uvek bili zaslužni za mir, isto naroda, koji su uvek spremali ratove.

Osim nekoliko vojničkih pisaca i nekoliko nacionalista danas se niko, u nijednoj zemlji ne usuđuje braniti rat. No nacionalisti nemaju nikakvih misli i nikakve doktrine: oni su u glavnome gotovo posvuda jedna inferiornija forma političke misli. Ali i oni, koji se ne usuđuju da brane rat, tvrde, da on odgovara instinktu, kojemu je koren u ljudskoj naravi i da je stvar, kojoj se ne može izbeći. No svaki narod svaljuje krivnju za nj gotovo uvek na svoga protivnika.

Narodnost kao idol, država kao način, da se ispolje i nametnu tako zvani nacionalni ciljevi, koje je veoma teško definisati i koji se u svakom periodu menjaju, to su ideje prošlosti; kao što je i ideja, da Država, u interesu zajednice, ima da propisuje i svima nameće mišlenje već nekoliko vekova zastarelo mišlenje, arhajska koncepcija, koja je već bila dovela do najnepravednijih i najglupljih oblika nesnošljivosti. Ljudske zajednice bazirane na sličnim idejama moraju se nalaziti u neprestanim ratovima razarajući same temelje kulture, koja je plod slobodnih misli, slobodnih grupacija i međunarodne izmene ljudskih misli i dobara. Svaki nacionalizam evropskih država mora izazvati forme nacionalizma u susednim državama; a nacionalizam mnogih država dovodi do sličnih forma ili do forma intolerantnosti u dalekim zemljama. Ako Francuska i Italija postanu nacionalističke, sasvim je naravno, da će nacionalizam uznapredovati i među Nemcima i Slavenima; a kako su ti narodi brojno jači, ekspanzivniji i većeg naravnog prirasta, naravno je, da će i njihov nacionalizam biti mnogo opasniji. Kuda god su dosada došli evropski emigranti u Ameriku, svagde su našli polje rada: mnogi su se i obogatili. Ali ako pojedine emigrantske skupine hoće da organizuju stanice za nacionalističku propagandu, moraju nužno, pre ili kašnje izazvati reakciju Američana, koji će ih pre ili kašnje nadvladati. Već su zabrane i ograničenja useljavanja prvi i najuspešniji odgovor na razne evropske nacionalizme. Druga je stvar odbrana jezika, istorijske i umjetničke tradicije, podržavanje svete uspomene na pređe, a sasvim je opet drugo sistem međusobnog nepoverenja, baziran na tako zvanom nacionalizmu, najpraznijoj i naj-

siromašnijoj doktrini, no koja je i najpristupačnija neznalicama slabije obrazovanoga građanstva. Fakat, da nacionalizam kao pokret u mnogim zemljama sačinjavaju gotovo isključivo izbeglice iz socijalizma, govori jasnije nego išta drugo o njegovom karakteru.

Veoma je malo onih, koji bi se usudili hvaliti i braniti rat, pa i među nacionalistima; ali se uvek govori, da je ratu dubok koren u instinktima i da mu se ne može izbeći. No u čoveka ima niskih instinkata, koje su zajednički društveni život i kultura ili sasvim iskorenili ili barem sveli na minimum. Ima štetnih nagona, koje nastojimo da istrebimo; ima nagona, koje od dana do dana svladavamo. Lepir po onom istom nagonu, po kojem leti na sunce, leti i na sveću, na kojoj pogiba; isti instinkt, koji je nagonio primitivne ljude, da se međusobno uništavaju, kako bi ostali najjači, ujedno je i osnovom ratničkog duha. No danas je to jedan niski nagon, koji kraj današnjih oblika života uzrokuje samo nazadovanje i propast. Nagon za uništavanjem sigurno postoji; radi se samo o tome, da se ustanovi, treba li taj nagon slediti ili bismo ga mogli i obuzdati.

Na današnjem stepenu kulture rat je štetan za sve, za pobednike, za pobeđene i neutralce. To je toliko puta dokazano; no problem nije samo problem logike, koji put su činjenice i protiv logike. Treba da ispitamo, postoje li sile, koje bi nas mogle dovesti do mira. Ne koristi iznova upirati prstom i dokazivati nesreće i štete, što ih uzrokuje rat. To su na tisuće puta dokazali i pokazali politički pisci i filozofi. Ne koristi isticati, da je rat jedna fizička niskost, okrutnost, nasilje: niti koristi tumačiti, da nasilje ne može voditi dobru, ni dati pravedan i prema tome trajan rezultat; suvišno je i dokazivanje, da rat ne donosi istinske koristi pobednicima, nego da je uvek štetan i deprimira obe neprijateljske stranke. Sve je to već toliko puta napisano, da bi svakom novom dokazivanju falila odlika novosti.

Nego treba pogledati, može li se računati sa postojanjem takvih uveta i prilikâ, u kojima bi pokret za mir mogao uspeti i mogu li se te prilike iskoristiti. I ljudi, koje vode visoki ideali treba da ispituju te prilike realističkim duhom.

Teškoće života postale su posle rata tako velike, nesigurnost budućnosti tako je opšta, te nam se čini, kao da uopšte ništa nije stalno. Niko ne će da prizna svojih

pogrešaka, ali svi trpe od istih greha. A taj križ bez uskrsnuća odviše je težak, a da bi ga mogli duže nositi. Pobednici nisu sigurni, da će zadržati ono, što su po nepravu ugrabili; pobeđeni se ne smiruju. Nove političke formacije, što su ih stvorili mirovni ugovori žive u večitom strahu pred budućnošću, pošto su u sebi ujedinile različite narode, koji imaju različite ideale budućnosti.

U tom opštem osećaju nelagodnosti, u sveopštoj neizvesnosti o budućnosti, u nasiljima, što su posvuda preotela mah, a uzrokom im je pre bojazan pred sutrašnjim danom, nego okrutnost, u svim tim pojavama leži osnovica rada za obnovu.

Nastavljajući današnji put idemo ususret bezbrojnim ratovima; a na nove se ratove ne može ni pomišljati bez osećaja grozote. Poslednji je veliki rat bio najstrašniji od sviju, što su se dosada vodili, ne samo po broju mrtvih, ranjenih i sakatih, nego i radi kolosalne veličine sila, koje su stajale jedne prema drugima. Nije tu kao nekada stajalo jedno proti drugom nekoliko stotina tisuća, nego barem deset miliona ljudi, dok ih je mobilizovano bilo daleko preko šezdeset miliona. Danas bi rat počeo tamo, gde je minuli prestao, to jest upotrebljavanjem razornih sredstava nečuvene jakosti. To bi više bio rat narodâ protiv narodâ, nego vojskâ protiv vojskâ; uništavalo bi se civilno pučanstvo, najveći centri produkcije, avijatikom, kemičkim sredstvima za razaranje, artiljerijom najstrašnih oblika. Još jedan rat posle ovoga, koji se već vodio, doveo bi Evropu do potpunog raspada; pa ipak je taj rat neizbeživ, ako u opštem interesu posle mržnje i nasilja ne dođe do primirenja.

Ali umirenje nije čin politike, nego u prvom redu delo morala. Ako se nastavi govoriti onako, kako se danas govori; doklegod se jedan veliki narod bude prikazivao kao neprijatelj čovečanstva; dok se bude ponavljala banalna fraza, da je Rajna granica kulture i civilizacije, doklegod ratne i nacionalne predrasude budu jedne narode stavljale u neprijateljski položaj prema drugima, tako dugo ne će biti nade u mir. Ideja, da će pobeđeni narodi pristati, da robuju neodređeno vreme i da goloruki stoje prema oružanim neprijateljima; i da će se iza duge periode robovanja, i tek onda, doći do opšteg razoružanja suviše je glupa, a da bi se njome mogli ozbiljno baviti.

Došao je čas, u kome treba ozbiljno razmisliti, bez svake antipatije i sećanja na prošlost, bez mržnje i stra-

sti, da li da se Evropa i dalje međusobno tare i raspada na komadiće ulazeći u niz borbi, koje ponizuju čovečanstvo i ruše kulturu ili postoji mogućnost, da na mesto balkanske Evrope stane jedna Evropa slobodna, obnovljena i ujedinjena.

Ali maloj se koristi možemo nadati od rada vladâ, kojima vladaju tradicije, stare mržnje i štampa, u velikom delu pogubna. Današnje vlade sastavljene su većinom od ljudi, koji su u mnogome odgovorni za prošlost. Mnogi još govore ratni govor; mnogi bi, šta više, od njih hteli da učvrste ono, što se ne može sačuvati.

Samo slobodni pokreti narodâ, velike afirmacije intelektualaca i radnikâ, široka i opsežna pučka agitacija moći će povesti pravu akciju za obnovu i mir. Opšte nezadovoljstvo osnovica je ovoga gibanja, Ne mećite novo vino u stare mješine, rekao je Krist. Ljudi nasilja i strasti ne mogu razumeti velike potrebe života. Mirovni je pokret pre svega moralni pokret i ne može doći od ljudi, koji znače negaciju morala.

IX.

Putevi, koji vode k miru. — Povratak principu slobode i demokracije.

Svi putevi vode u Rim, kaže stara talijanska poslovica. Svi putevi vode k miru, barem po mišlenju onih, koji tim putevima idu.

Isti Poincaré je »pacificateur« u tom smislu, kako to tumače njegovi pristalice, da nameće mir. Dugotrajnom okupacijom nemačkih teritorija, ponizujući Nemačku na svakom koraku, tumačeći ugovor po svojoj volji mislio je Poincaré da će upokoriti Nemačku. Dakle — mir.

Samo je kod toga jedna nevolja; da je program, pun odlikâ (barem za onoga, ko ga je aplicirao) kao Orlandov konj, ali ima i jednu veliku pogrešku: da je mrtav.

Nemačka ne će nikada prihvatiti taj program, Rusija ga ne će nikada priznati, Amerika ne će za nj nikada hteti da preuzme ni najmanju garanciju. To je program, koji se ne će obnoviti; mogu se, istina, dogoditi nova nasilja, može doći do novih samovoljnih okupacija, mogu se stare produžiti preko predviđenog roka; ali program, da se pocepa Nemačka i da se pokori na dugo vremena, propao je.

Ima jedan inteligentan i daleko spretnije zamišljen program Herriotov. Ne govori se o mržnji, nego samo o simpatiji i kordijalnosti. Herriot u najboljoj vjeri nagovještа Sjedinjene Države Evrope, ideal, za kojim svakako treba težiti. No da dođe do tog ideala, Herriot u prvom redu hoće da stvori stalnost; da konsoliduje i za dugo vreme osigura stanje, koje su stvorili ugovori. Da opravda produženje okupacijâ, odabrao je Herriot najlakšu me-

todu, da mu svi povlade: treba prikazati, da svima preti zajednička pogibao. Nemačka nije do kraja razoružala; naprotiv, još nastoji kako bi se naoružala i Francuskoj preti pogibao. Nema nijednoga generala, koji bi ozbiljno verovao u ove stvari; ali ovakvi govori sjedinjuju sve duhove jedne zemlje, koja je tek izišla iz rata i kojoj sve pobede ne mogu da izleče bolove i nadoknade gubitke. Nemačka se ne naoružava, niti se može naoružavati u današnjim prilikama: ratne su manifestacije sve samo na jeziku i Francuskoj ne preti nikakova pogibao. Naprotiv, baš su pobedničke zemlje one, koje se ne drže versajskog ugovora.

Prethodnici Herriotovi tražili su za Francusku garancije: Herriot je zamislio ne običnu, banalnu garanciju, nego suodgovornost sviju država u zajedničkom paktu međusobne garancije. Svi članovi Društva naroda treba da se u interesu mira obvežu, da će makar i oružjem u ruci jamčiti potpunu provedbu mirovnih ugovora. Ukratko, baza svake međunarodne akcije treba da bude stanje, što ga je stvorio rat.

Do sporazuma Francuske i Nemačke može doći jedino pod uvetom, da Nemačka za budućnost prihvati ne samo današnje granice sa Francuskom, nego i sve granice koje su fiksirane ugovorima (Poljska, baltičke države, garancija da ne će doći do ujedinjavanja s nemačkom Austrijom). Budući međutim, da Nemačka ne bi nikada bona fide priznala sadanje granice, a još manje će ih priznati Rusija (koja dopušta jedino Finsku i etničku Poljsku), morao bi pakt uzajamne sigurnosti, koji može biti uspešan jedino oslanjajući se na jako oružanje država, koje se obvezuju na njegovu obranu, delovati kao jedno silno međunarodno udruženje za odbranu mirovnih ugovora.

Sve je to krko, pa da se i privede u život, ne bi moglo potrajati.

Stvoreni su bili saveznički sistemi: no grupiranje država u savez, dolazio on u bilo kakvom obliku, samo je jedan način, da se priprave novi ratovi. Samo radi fakta, da su se u Evropi sporazumele Francuska i Rusija s jedne strane, uz simpatije Engleske; a s druge strane Nemačka, Austro-Ugarska i Italija, nastalo je latentno stanje nepoverenja, koje je rat učinilo neizbeživim.

Svaki savez evropskih država mora biti uperen protiv drugih država, pa prema tome mora u sebi nositi klicu, koja će ranije ili kašnje roditi nove ratove.

Garancijski pakt između Francuske i Engleske, koji bi bazirao na obrani današnjih granica Nemačke, ne bi imao drugog efekta nego da izazove osnivanje jednog silnog istočnog bloka: Nemačke, Rusije i Japana. Savez Francuske i Engleske, kojega neki engleski konzervativci s malo oštroumlja zagovaraju, doveo bi u težak položaj Italiju. Italija bi ranije ili kasnije morala stati na protivničku stranu; a Turska, radi azijskoga programa, u kome nalazi svoju snagu, morala bi također da pristane uz Nemačku i Rusiju.

Francuska se previše pouzdaje i previše računa sa slavenskim državama juga: Češkoslovačkom i Jugoslavijom. Ove države ne će nikada biti protiv Rusije, nego će u odlučnom času, bez obzira na obveze svojih političkih ljudi i bez obzira na karakter režima i Rusije stati na njezinu stranu.

Govorilo se mnogo i o savezu Francuske i Nemačke. U Nemačkoj, gde s obzirom na stanje duhova sve gluposti nalaze pravo opstanka, govorilo se o tome, šta više, sasvim ozbiljno. Međutim, ako su i potrebiti sporazumi velikih linija, pre svega ekonomskoga karaktera, ako i ne će biti mira bez iskrenog sporazuma ovih dvaju velikih naroda, ako i može ekonomska unija da posluži kao osnovica za sve moguće sporazume, to bi ipak savez bio prava nesreća ii propast. Kako se takav savez može i zamisliti? I bez obzira na najnovije uspomene, ostaje još čitavo pitanje istočne Nemačke; može li Francuska u jedan čas da poništi, što je sama stvorila? S druge strane, savez Francuske i Nemačke razvio bi se praktički u savez protiv Engleske, a to bi bila silna opasnost za mir.

Ako Evropa iz poslednjeg velikog rata nije naučila, da savezi ne služe miru, nego dovode do rata; da grupiranje jednog saveza odmah tera na drugoj strani u sličan, ali protivnički savez narode, koji se osećaju ugroženima; ako nije naučila, da je jedini način, da se izbegnu ratovi baš napuštanje saveza, treba upravo očajavati nad razumom, prema tome i nad budućnošću evropskih naroda.

Evropa će morati da prebrodi još čitav niz poteškoća i kriza, pre nego što dođe do mira. Rat 1914.—1918. došao je samo za neznalice iznenada kao munja. Lako se zamenjuje povod i uzrok. Sarajevski atentat i ultimatum

Austrije bili su povod: uzrok je bio daleko dublji. Rat bi svejedno došao, jer su se svi na nj pripravljali i radili tako kao da je neizbeživ. Mir će biti rezultatom niza mučnih napora, pa će doći tek iza novih teških kušnja i novih pogrešaka.

Novi savezi znače dakle rat u bližoj ili daljoj budućnosti. Ugovori o međusobnoj garanciji između svih naroda, koji pripadaju Društvu Naroda, u svrhu obrane mirovnih ugovora, nisu mogući, jer ih Nemačka i pobeđeni narodi, Rusija i Sjedinjene Države Američke kao i mnogi narodi izvan Evrope ne će nikada priznati ili iz raznih razloga ne će uz njih pristati. Ne može se zgrada međunarodnog mira graditi na labavom pesku moralne pustinje.

Ako mir ne nastupi odmah, ako Evropa, na žalost bude trebala još dublje da padne, pre nego što oseti potrebu obnove, šta onda može da posluži delu mira, i koji su putevi, koji vode k uskrsnuću? Ako ima sila, koje se mogu upotrebiti, koje su onda to sile, i kako one deluju?

I narodi, kao i pojedinci, u svojim najtežim časovima mogu da računaju samo na sebe same; samo poverenje, što ga pobuđuju kod drugih, donosi im i stranu pomoć. Ako su neutralne zemlje skeptične i ravnodušne, i ako se na njih može veoma malo da računa, onda je to samo odatle, što one u nas nemaju nikakve vere. Ako su se Sjedinjene Države Amerike, kojima je u interesu i koje i žele da sudeluju kod restauracije Evrope, udaljile od te Evrope i traže — s pravom — naplatu svojih tražbina, događa se to zato, što su se Sjedinjene Države uverile, da se pobednici u ničemu ne razlikuju od pobeđenih; da njihov rad ne zaslužuje nikakvoga poverenja, i da bi svaka olakšica, naročito brisanje dugova, išlo u prilog povećanju vojničkih izdataka. Zašto se pobednici naoružavaju, ako su pobeđeni razoružani? Zar ima doista neko na svetu tako glup, te uistinu veruje, da preti neka pogibao od razoružane Nemačke?

Treba, dakle, raditi za mir ne sumnjajući, ali se ne valja podavati niti iluzijama; treba, naprotiv, probuditi sve snage, koje to delo mogu unaprediti. A prvi i najglavniji uvet za ovaj rad jeste taj: da se kaže potpuna istina.

O odgovornosti za rat, o postupanju za vreme i posle rata, treba da se prizna sve, bez mentalnih restrikcija, bez prikrivanja. Za mir radi samo onaj, koji pomaže tra-

žiti istinu i koji istinu širi među narodom. Raširenje osećaja, da su učinjene pogreške, da je greh opšti, može jedino da pomogne delo uskrsnuća.

Nužno je požaliti, da su istraživanja o odgovornosti za rat, često na misteriozan način, prestala. Treba da se kaže sve, bez obzira na ikoga, bez suvišnoga sustezanja. Publika je u pravu da sumnja, kad je videla, na kako su podmukao i dvoličan način redigovane diplomatske knjige o ratu, pa i u državama, do kojih se mnogo drži. Izostavljeni su ili okljaštreni najglavniji dokumenti, a ono, što bi najviše vredilo i zanimalo saznati, nije uopšte objavljeno.

Da se probije led, potrebno je u prvom redu da se omogući mirno, bestrasno razgovaranje. Da se uzmogne razgovarati, treba se odreći, treba prestati sa današnjim načinom govora. A to u prvom redu stoji do Francuske.

Francuzi veoma ljube svoju zemlju i nijedan osećaj nije tako opravdan; no svaka je strast naravno ograničena i dovodi često do prave duševne izolacije. Francuska, i to ne samo novinstvo i mnogi pisci, nego upravo službena Francuska govori jezikom, kojega više ne razumemo. Čitam poslednje manifestacije najistaknutijih francuskih političara i osećam bolnu žalost. U svom aklamiranom govoru od 28. januara 1925. rekao je i sam Herriot — pošto je govorio o naoružavanju Nemačke — da je potrebno izmirenje; no izmirenje nije moguće, ako je na jednoj strani, to jest u Francuskoj jedna demokracija: prompte à se donner, prompte à accueillir,[11] velikodušna, idealistička; a na strani Nemačke jedna demokracija, iza koje stoji la vieille oligarchie du sang et de la mort.[12] Predsednik Doumergue, gotovo uoči jednog puta u Poljsku, to jest uoči svečane afirmacije stalnosti nesređenog stanja na istoku Nemačke ustvrdio je, da vojničke mere, što ih preduzima Francuska, ne odgovaraju imperijalizmu, nego želji, da se zemlja zaštiti od istinskih opasnosti, što ih uzrokuje l' existence au delà de ses frontières de l'est d'un esprit de véritable impérialisme et de revanche guerrière.[13]

[11] spremna da se predaje, spremna da dočeka i primi.

[12] stara oligarhija krvi i smrti.

[13] postojanje pravog duha imperijalizma i ratnog revanša s onu stranu njezinih istočnih granica.

Svi smo ratovali. To je bila žalosna nužda. Svi smo izvršili svoju veliku dužnost u ratu. Svi smo vređali i povređivali neprijatelja u ratu. Bila je stvar, kojoj se nije moglo izbeći. No posle rata svaki je od nas, i ako u različitoj meri, stao ispitivati događaje mirno i bez strasti; svi smo se pitali, koliki je naš deo odgovornosti. Englezi, Talijani, Američani, svi mi ne govorimo više o b o c h e s i m a, neprijateljima kulture i civilizacije, jer znamo, da to nije istina. Za Barthoua rat je otkrio karaktere naroda: l' A l l e m a g n e a v e c s a b a r b a r i e, l e f r a n ç a i s a v e c s o n c o u r a g e.[14] Iz govora Poincaréovih, Briandovih, Clemenceauovih i ostalih najreprezentativnijih ljudi Francuske, mogla bi se sastaviti čitava antologija ovakovih fraza. Briand, koji je inače uravnotežen čovek, najviše je zloupotrebio ove fraze, popuštajući možda odviše svojim literarnim i govorničkim tendencijama.

Zašto se Francuska naoružava? Samo na dobrobit čovečanstva. L á F r a n c e a d a n s s o n p a s s é t r o p d e t r a d i t i o n s h u m a i n e s, e l l e a d o n n é t r o p d e g a g e s d e l i b e r t é a u m o n d e p o u r n e c o n s i d é r e r q u' e n d e h o r s d e s o n h é r i t a g e p r o p r e, c' e s t u n h é r i t a g e m o n d i a l q u' e l l e d é f e n d e n s e d é f e n d a n t.[15] Ko je spasao slobodu sveta? Francuski vojnik. C' e s t p a r c e q u e l e p e t i t p i o n f r a n ç a i s y é t a i t a r m é, c o u r a g e u x, h é r o i q u e q u e l a l i b e r t é a é t é s a u v é e.[16] Koja je zadaća Francuske? Da garantuje kulturu. N o t r e p a y s a, p a r l a p o s i t i o n q u e l a n a t u r e l u i a d o n n é e, l e r e d o u t a b l e h o n n e u r d' e t r e l e s o l d a t d e l a c i v i l i s a t i o n e t d e l a l i b e r t é. I l a t o u t u n p a s s é d e t r a d i t i o n s q u i n' e s t p a s s e u l e m e n t l e s i e n, m a i s a u s s i c e l u i d u m o n d e.[17]

O gorkim sudovima o Nemačkoj, o nemačkom narodu, o njegovoj nesposobnosti, da živi u slobodno uređenoj državi, o himbenosti i okrutnosti toga naroda,

[14] Njemačku s njezinim barbarlukom, Francuza s njegovom hrabrošću

[15] Francuska ima previše čovečanskih tradicija u svojoj prošlosti, ona je svetu dala previše zaloga slobode, a da ne bi smatrala, da, braneći svoju vlastitu baštinu brani i baštinu celoga sveta.

[16] Sloboda je spasena, jer se na mezevu našao oružan skromni francuski pion, hrabar, herojski.

[17] Naša zemlja ima radi položaja, što joj ga je dala priroda, veliku čast da bude vojnikom kulture i slobode. Ona čitavu prošlost tradicijâ, koja nije samo njezina, nego pripada celome svetu.

mogli bi se sabrati čitavi svesci. Ja ne ću da tome doprinesem, jer ne ću da pooštrim raspoloženje duhova, koje i onako nije ni najmanje sklono miru.

Ali tako dugo, dok se bude govorilo ovim jezikom, vladaće posvuda samo nepouzdanje. Ako Franceska povećava svoje naoružanje, onda je to samo zato, da posluži kulturi, ako zaposeda nemačke teritorije, radi to samo radi toga, da brani sve; ako je neprijateljica Nemačkoj, onda je i to samo zato, da brani sve druge narode.

Ovakav govor ne samo da celu Evropu drži neprestano rastavljenu u dva protivnička tabora, nego izaziva nepoverenje među ljudima, koji su stajali na istoj strani. Englezi su uvek držali, da su više od ikojeg drugog naroda doprineli da se izgradi princip Slobode govorili su, šta više, da kanal de la Manche brani zemlju slobode. Talijani veruju, da su kulturi i najvišim izražajima ljudske misli i umetnosti doprineli ne manje od ikojeg drugog naroda i s pravom su na to ponosni. Kako čovek može da ne prizna, veličinu germanske misli? Najveći su moderni mislioci baš Nemci, Kant, Hegel, Schopenhauer; umetnici kao Goethe slava su celoga sveta; glazba je u svojim najplemenitijim manifestacijama, od Bacha do Beethovena i Wagnera nemačka. Nemačka je znanost privredila isto toliko kao i svakog drugog naroda i doprinela najvećim otkrićima. Engleska, Nemačka i Italija unapredile su u zajednici sa Francuskom, različitim putevima razvoj civilizacije i ljudske misli. Mi veoma volemo Francusku i divimo joj se u tolikim njezinima manifestacijama; ali zato nismo nimalo voljni da o sebi slabije mislimo, pa uza sve naše pogreške nepokolebivo verujemo u svoju budućnost. Nemci su svesni čitave svoje veličine; vređati ih znači samo ih još više ogorčavati.

Radu i delatnosti otvaraju se nova, neizmerna polja; danas još ništa ne znamo, kakva iznenađenja u sebi sakrivaju Amerika i novi kontinenti. Stare kulture Orijenta prikazuju se u sasvim novom svetlu. Nijedan narod nema prava da se smatra središtem svetske aktivnosti, a isto ne može se smatrati određenim za jednu naročitu misiju. Ko zauzima ovakovo držanje i nehotice se duševno sasvim izoluje, i ja ne znam, da li Francuskoj škode više neke manifestacije šovinizma ili njezini neprijatelji.

Evropa se može natrag uzdići i opet zadobiti svoje mesto u svetu samo na temelju široke kooperacije: a kooperacija pretpostavlja, da oni, koji sačinjavaju jedno isto društvo, budu sasvim ravnopravni, a ne da jedan drugoga optužuje, da nije dostojan. Ako hoću da živim u slozi sa svojim susedom, treba pre svega da ga susrećem uljudno, a onda treba da se dobro čuvam, da ga ne uvredim pogrđujući njegove pređe ili njegovu obitelj. Ako budem govorio, da sam kulturan čovek, ali da moram ići oboružan, budući da su u mog suseda razbojnički, otimački instinkti, i da sam ja čovek od časti, dok je on počinio i zlih dela, živet ću u neprestanom strahu i brizi, a svakako ne ćemo moći da se složimo. Moje će vladanje biti tim teže razumljivo, ako sam ja sâm počinjavao pogreške, ili ako u moga suseda uistinu nema namere, da mi učini štogod na žao.

Da se, dakle, dođe do mira, treba pre svega da se promeni govor pobednika: to se u punoj meri dogodilo u Italiji i Americi; gotovo sasvim u Engleskoj; samo do toga nije došlo u Franceskoj. No u Franceske je tolika politička osetljivost, da ne će ni ona moći dugo da ustraje na putu, koji vodi do potpune osamljenosti od sveta.

Ja sam bio u Italiji na čelu prvog ministarstva posle rata.

Izvrgao sam se nepopularnosti, ali sam hteo da verno služim svojoj zemlji: govorio sam govor mira.

Zatekao sam potpuno spremnu veliku ekspediciju, koja je imala da vojnički zaposedne Georgiju. Sve je već bilo određeno: čete su bile spremljene, vođa odabran. Sve je ludovalo. Govorilo se, da je Georgija osim petroleja puna i drugog neizmernog prirodnoga bogatstva i da će biti velikim rezervoarom za Italiju, koja oskudeva sirovinama. Franceska i Engleska rado su dale svoj pristanak za ovu ekspediciju; i koliko god sam bio uveren o njihovom prijateljstvu, ovaj je pristanak još povećao moju sumnju. Ako je Georgija tako puna božjih darova, zašto hoće da ju dadu Italiji? Georgija je pripadala Rusiji. U ono vreme svi su hteli da se bore protiv sovjetske Rusije, samo je svako voleo, da se sam ne angažuje direktno. Bilo je veoma zgodno, da se jedna velika država, Italija, gurne da indirektno pomaže ustaške čete. No što smo mogli očekivati od jednog velikog rata na Kavkazu? Trebalo je odaslati silan

broj ljudi, trebalo je investirati neizmeran kapital, a pre ili kašnje morala bi Italija napustiti ovaj teritorij. Ja sam smesta raspustio ekspediciju i to je bio moj prvi čin, kad sam došao na vladu. Pošto niko nije mogao negirati moj patriotizam i samozataju za vreme rata, rekoše, da sam ja prvi, koji je počeo da umanjuje vrednost pobede; iznađoše, da sam defetista mira. Ali sam bio tako dobar prorok, da su posle nekoliko meseci boljševici stigli u Tiflis! Žrtvovavši svoju popularnost uštedio sam svojoj zemlji velik, opasan i beskorisan rat.

Italija je imala aspiracija i u Maloj Aziji i ne zna se pravo, zašto je Sonnino, ministar vanjskih posala i autor nesretnog londonskog ugovora, kojim je Italija ušla u rat pod najgorim uvetima, što su se mogli zamisliti, popuštajući nekim zabludama nacionalizma tražio, da se ide u Smirnu. Na sreću opro se tome Wilson, koji je u ono vreme delio zemlje i narode po svojim doktrinarnim pogledima, tražeći da Smirna bude grčka. To je postalo neizbežnom propašću za Grčku, jer Turci mogu mnogo toga pregoreti, mogu se odreći i Carigrada, ali nikada Smirne, koja je temelj i ključ njihove moći i bogatstva. Na svaki način mogla je Smirna da pripadne ili Turcima, to jest većini, ili Grcima, to jest manjini, ali nikada Talijanima. Ulazeći u Smirnu bili bi Talijani realizovali jedan paradoks: da bi u isto doba imali protiv sebe i Turke i Grke, koje bi ujedinili u zajedničkoj mržnji na sebe. Kad sam ja u talijanskoj komori rekao, da bi Smirnu, kad bi mi je i davali, odbio, i kad sam naglasio, da ne ću nikakvih avantura u Maloj Aziji, moja i onako već uzdrmana popularnost do kraja se srozala.

Ali moja najveća usluga, što sam ju iskazao svojoj zemlji, bila je u tome, što sam, budući na čelu vlade, govorio o neprijateljima uvek bez mržnje. Ustao sam protiv sviju optužaba radi okrutnosti, te sam ustvrdio, da su okrutnosti počinjavale obe strane; nisam nikada ništa rekao protiv Nemaca, niti posle protiv Jugoslavena, koji su bili postali novi neprijatelji. Izjavio sam jasno, da ne treba računati sa reparacijama i da se Italija iza tolikih gubitaka mora osloniti sama na sebe i obnoviti se vlastiom snagom. Kako nisam uzvisivao Wilsona, kojega su Mussolini i njegovi prijatelji nazivali prorokom i osloboditeljem naroda, tako nisam hteo da se pridružim ni pogrdama, kojima su ga oni sami obasuli

nego sam o njemu govorio uvek s velikim poštovanjem. U proračun nisam bio stavio ni jednog jedinog iznosa na račun reparacija, nego sam odmah naglasio potrebu, da se povise porezi, pre svega izravni.

Naložio sam talijanskom poslaniku u Beču, markizu della Torretta, koji je kasnije bio ministar vanjskih poslova i poslanik u Londonu, da na svaki mogući način gleda pomoći Austriji. Austrijski kancelar Renner hteo je svojoj zahvalnosti dati izraz time, što je došao u Rim, da me lično pohodi. Sastanak je bio veoma prijateljski, ja sam pomogao svime, čime se je moglo pomoći. Kad su Renner i austrijski ministri polazili sa rimske stanice, bili su tako ganuti, da su svi zajedno povikali: »Živela Italija!« I ja sâm bio sam ganut. To je bilo jedini put, što sam bio ponosan na svoj položaj šefa vlade.

U Parizu i Londonu usprotivio sam se nepravednom procesu protiv Vilima II. i nemačkih časnika, koji su bili optuženi radi okrutnosti. To su bili apsurdni procesi i ja sam sâm predlagao, da se raspusti sudište u Leipzigu. Sve odonda mislio sam: kad bi se htelo staviti pred sud sve one, koji su odgovorni za evropski rat, ne bi se smelo citirati samo jadnoga miles gloriosus-a,[18] Vilima II.

Posle mene otrgla se Italija od Engleske i sudelovala kod pogrešaka Gornje Šleske i Ruhra; ali zato, i to mojom zaslugom, niko danas u Italiji ne govori s mržnjom o neprijateljima, niko ne računa sa reparacijama i svi su uvereni, da Italija vlastitom snagom treba da nadomesti ono, što je u ratu propalo i zanemareno.

Meni se najvećom političkom i moralnom dužnošću činilo, da se ne reče nijedna reč mržnje ni žalbe i daleko manje prezira protiv dojučerašnjih neprijatelja. Nepravedne reči, mrske priče, prezirne fraze lakše se zasecaju u pamćenje nego fakti sami. Fakti se zaboravljaju, fraze ostaju. Kada se govori, da su Nemci neprijatelji kulture, kada se govori o okrutnostima boches-a, o njihovoj mržnji na slobodu, kad se ismijava, i još pokraj svega tako glupo, njihovu »Kultur«, koje većina ne može ni da shvati ni oceni, onda se sa

[18] Hvalisavi vojnik (naslov klasične rimske komedije).

svim time pripravlja nov rat, bolje: čitav beskonačni niz novih ratova.

Ko hoće mir, mora, još pre dela, da govori jezikom mira.

Vanjska i unutarnja politika sviju naroda stoje u uskoj vezi. Istinska akcija za mir nije moguća bez povratka demokratskim institucijama i načelima slobode: boljševizam, to jest crvena diktatura u Rusiji, kao i bele diktature na Jugu Evrope velika su pogibao za mir. Pre rata, daleko više nego polovicu Evrope zauzimale su tri imperije: Rusija, Nemačka i Austro-Ugarska. Ove tri države, koje su radile i delovale u suprotnim pravcima, a politiku je njihovu vodilo nekoliko neodgovornih ljudi, morale su se neizbežno zaratiti. Dublji uzroci rata, šta više obih velikih ratova, koji su se vodili, zavise o autokraciji ruskoj, kojoj nemačka autokracija nije umela da suprotstavi vojnički otpor. Diktatura svakog tiranina, oligarhije ili jednog razreda dovodi do rata: šta više rat je često, ako ne gotovo uvek, uvet za opstanak i trajanje. Kada se jedna diktatura oseća ugroženom, nema drugog načina, da produži život, nego da rat prenese izvan svojih granica, to jest, da protivnike prisili, da se u zajedničkoj pogibli podvrgnu. Ranije ili kašnje crveni će se boljševizam pretvoriti u demokraciju: bele diktature, što sada besne u nekim delovima Evrope, ne će moći dugo da odolevaju. Na svaki način treba ih smatrati velikom štetom za kulturu i opasnošću za mir. Snishodljiva strpljivost, što ju često pokazuju konzervativci, pa i u Francuskoj i Engleskoj, prema ovim formama, plod je zabune i kratkovidnosti. Diktature, revolucije, ratovi, to su dogadjaji, koji gotovo redovno slede jedan za drugim, pa radi za mir, ko radi za slobodu i demokraciju. ne samo u svojoj vlastitoj, nego i u drugim zemljama. Svaka neodgovorna vlast gleda u prvom redu da se afirmira i obrani: a obrana je često u avanturi.

Povratak demokraciji neophodno je nuždan uvet za mir. Povratak demokraciji znači u prvom redu povratak demokratskim idejama. Neuspesi diktatorskih sistema u ratu i miru, crvenih i belih, gotovo opšte nazadovanje revolucionarnih stranaka, nepoverenje prema ratu, sve su to osnovice za demokratsko ozdravljenje. Samo liberalni režim može omogućiti Evropi da pobedonosna izađe iz ove mučne faze svoga života.

Union of democratic control[19] u Engleskoj iskazala je znamenith usluga. Potrebno je, da se rad demokratskih akcija svuda pojača.

U aprilu 1923. upravio sam nizozemskom kongresu Društva za demokratsku politiku poruku, u kojoj sam izneo neke predloge, koje smatram potrebnim za delo obnove. Ovi su predlozi uvaženi i ja držim, da svaku akciju treba da upravljaju ovi principi: I. da se istraži odgovornost za rat 1914.—1918. i da se svi dokumenti što više rašire, kako bi se narodi uistinu obavestili o pogiblima tajne diplomacije i opasnosti sistema saveza; 2. da se pobija svaka ideja o moralnoj superiornosti ili inferiornosti svih civilnih naroda Evrope, smatrajući, da svi oni imaju svoje odgovornosti, pogreške, i da ih sve skupa može da pridigne samo opšta zajednička saradnja; 3. da se pomažu pokreti za slobodnu izmenu bez ikakovih ekonomskih privilegija, pa da se na takav način spreči, da nacionalne grupe ne prisvoje sve surovine, smatrajući da su svi narodi međusobno ovisni jedni o drugima i pre drugovi nego konkurenti; 4. da se učini kraj, što je pre moguće, politici reparacija i vojničkim okupacijama, tako da svaka država bude slobodna u svom kretanju i da ne bude razlike među pobednikom i pobeđenima: 5. da se revidiraju ugovori i da se isprave u prvom redu barem najveće nepravde, kao na primer podela Gornje Šleske i Saare i gdanski koridor; 6. da se suzbija naoružanje i da se nekulturnom smatra svaka akcija, koja ide za njegovim uvećanjem; da se dakle ne daju nikakvi krediti narodima, koji povećavaju svoju vojsku i gomilaju oružje bez opravdanog uzroka; 7. da se uskrati svaki kredit i svako poverenje narodima, koji, gazeći nogama demokratske ustanove, de facto aboliraju parlamente, pa pomoću vojničkih kasta i manjina stvaraju diktatorske vlade; 8. da se zapreči upotreba šarenokožnih četa u mirno doba protiv belaca, što smanjuje u svetu ugled i čast cele Evrope; 9. da u međunarodnim odnosima jedinim kriterijem bude jednakost među velikim i malim narodima, među pobedni-

[19] Savez demokratske kontrole.

cima i pobeđenima, tako da sadanje razlikovanje što pre prestane; 10. da se in bona fide pomogne svaki pokret za slobodu, ne samo što se tiče gibanja ljudi i dobara, nego — i to u prvom redu — što se tiče slobode savesti, štampe i misli, što je bilo najvećim uspehom čovečanstva i što je uvet svakog pravog napretka, a sada se posle rata u mnogim državama evroskoga kontinenta nalazi u velikoj opasnosti.

[Više bi unapredilo mir i učvrstilo trajnost nemačke demokracije, da se Nemačkoj vrate njezine teritorije, koje su joj otete povredom svih proklamacija Saveznika i načela narodnosti, da joj se natrag dadu njezine kolonije, koje su joj ugrabljene na nedostojan način i pod smešnom izlikom. Potiskivanjem može da se dosta dugo održi položaj Austrije i Ugarske: no niko ne veruje, da je u tom položaju, kakav je danas, sve definitivno. Revizija je dakle ugovorâ preka potreba za mir, dogodila se ona u ovom ili u onom obliku, pa svi sistemi, koji su izmudreni protiv logike i protiv preuzetih obveza ne će odoljeti kritici, ali niti zamahu realnosti].

Jedino pritisak javnoga mišlenja može pomoći raširenju ovih ideja i doprineti priznavanju ovih principa, koji odgovaraju i kršćanskom moralu, koji je opet sa stvoje strane u većini evropskih država postao paraventom, iza kojega se sakrivaju sve moguće himbenosti.

Mnoge sile mogu da korisno deluju; osim ljudi i prijatelja demokracije ulazi ovamo delovanje bivših boraca i rad socijalizma, koji mogu, i ako na razne načine, da koriste istom cilju.

U svim zemljama najiskrenije žele mir ex-kombatenti. Oni, koji su iz rata učinili spekulaciju i koji još i u miru neprestano govore o ratu, bili su — izuzevši nešto malo egzaltovanih ljudi — ratnici u birokraciji, ili nisu videli drugih streljačkih jaraka do aprovizacija, skladišta municije i oružja ili sanitetskih odela. Jedan od najvatrenijih uzvisivatelja rata, što sam ga ikada znao, dođe mi za vreme rata s molbom da ga smestim u kakvom zgodnom uredu, gdje je mogao reći, da živi i sudeluje u ratu, ali je zato ipak uživao savršen mir. Osetio sam osećaj ogavnosti; ali to nije smetalo da taj isti individuum bude posle rata među onima, koji su me optužili, da sam za odricanje i da sam, kako se kaže

u vulgarnom žargonu ratnih profitlija, sabotirao pobedu.

Pravi kombatenti sviju zemalja osećaju odvratnost prema ratu. Sećajući se s užasom svoga napora i svojih žrtava oni hoće, da se učini nemogućim svaki novi rat. Među kombatentima nastali su pokreti za mir, i to u pobeđenim zemljama, ali u prvom redu u Franceskoj, u Engleskoj i Italiji. Treba iskoristiti, upotrebiti ove pokrete ne samo radi njihove političke i praktičke vrednosti, nego i radi njihovog moralnog značenja. Internacionalni kongresi raznih udruženja kombatenata pobednikâ i pobeđenih mogu da stvore platformu za agitacije, koje niko ne će smeti potcenjivati. Samo onaj, koji se borio, može da glasno proklamuje potrebu mira.

Socijalizam nije za vreme rata značio jaču snagu. Socijalisti Nemačke, Austro-Ugarske, u velikoj su većini pristali uz rat; u Engleskoj i u Italiji, sem malih iznimaka pomirili su se sa događajima. Drukčije nisu ni mogli raditi, jer glavni posao sastoji se u tome, da se rat izbegne; no kad je rat jednom odlučen i započeo, teško je i partijama, koje predstavljaju masu, da se uklone dužnostima, što ih rat nalaže.

No kolikogod se činilo paradoksnim, socijalizam, kao politička i kao partija rada mora imati nacionalniji karakter, ako hoće da mu akcija bude internacionalna.

Domovina je realnost, narod i narodnost je živ organizam: svaka ideja, svaka osnova, pa i ona o Sjedinjenim Državama Evrope treba da se bazira na postojanju narodnosti i za njihovom vitalitetu.

Predugo smo u prošlosti slušali glupe i besmislene tvrdnje; previše se ismehivala misao narodnog jedinstva kao kapitalistička misao. Koliko smo puta slušali socijaliste, da je svrha, za kojom se ide: ujedinjenje proletera celoga sveta protiv kapitalizma celoga sveta; da proleteri strane države ulevaju više pouzdanja nego domaći kapitalisti; da je domovina jedan zastareli istorijski ideal.

Ovakove tvrdnje ne samo da iritiraju, nego su i apsurdne. Rat i mir pokazali su, kako nisu mogle odoleti realnosti. I proletarske klase i radnički staleži imaju svoj egoizam, pa politika protekcionizma, što ju nameću novi kontinenti najbolje dokazuje, da se te klase za obranu svojih interesa služe istim sredstvima i postupcima, kao i kapitalizam. Šta više, protekcio-

nizmom se služe i zloupotrebljuju ga i jače, nego sam kapitalizam.

Ako ih gledamo bez obzira na političko njihovo držanje, socijalizam i radničke partije predstavljaju najveći sindikat za obranu cenâ i uvetâ rada. Niti konzervativci ne mogu poricati, da radnički pokreti nisu gotovo svagda delovali kao stimulans i kao akcija za napredak. No isto je tako istina, da svako zauzimanje neprijateljskog stava prema ideji domovine mora s pravom povrediti osećaje većine. A danas ima u svim zemljama jedna velika većina ljudi, koji su spontano za mir i koji su spontano patriotski. Da se posluži internacionalnoj ideji, treba pre svega ljubiti vlastitu domovinu, i svaki akt, koji ide za njenim umanjivanjem u bilo kojem smislu, nailazi na opravdan otpor. S mnogo istine napisao je Léon Bourgeois, da je misao o nezavisnosti i dostojanstvu domovine isto tako sveta, kao i misao o slobodi i dostojanstvu ljudske osobe. To su ideje, kojima je koren u samoj dubini svesti i razuma, koje imaju istu osnovicu i zajedno se razvijaju u istoriji. Utvrđujući među moralnim osobama, koje znače domovinu, potrebite pravne odnose, stvarajući među njima pravo društvo naroda uspeva se, da se ideja domovine oplemeni i poveća.

Ideja domovine, dakle, kao i ideja naroda, nema u sebi ništa ekskluzivno. Ako ima degenerisanih oblika ovih osećaja, kao što je nacionalizam, ne valja smetnuti s uma, da nema velikog osećaja, koji ne bi mogao degenerisati, pa se to znalo događati i sa religijama.

Društvo narodâ, kako ga je zamislio Wilson u njegovom prvom obliku, imalo je veliku zadaću. Ali je izgubilo veliki deo svoje vrednosti, svoje moći, pretvorivši se u ligu pobednikâ za obranu i integritet ugovorâ. Člancima 5. i 10. svoga statuta, izgubilo je i svoju mogućnost akcije i delovanja.

No ja mislim, da bi i sada bila velika pogreška, kad bi se pomišljalo na to, da se Društvo raspusti; naprotiv, treba upreti sve sile, da se Društvo obnovi. A da bude moguća obnova, treba pre svega reći celu istinu o onome, što to Društvo jeste, koji su njegovi nedostaci, i kako je ono u današnjem svom obliku nemoćno za ikakav rad. Podržavati bludnju i neizvesnost znači osuditi ga na sramotnu dekadansu.

Kad se Društvo preuredi, moći će da bude najpodesnijim organizmom za r e v i z i j u m i r o v n i h u g o v o r â i za uspostavu normalnih odnosa među pobednicima i pobeđenima.

Ideja revizije neugodno zvuči nekim političkim grupama i izaziva nepoverenje; no doskora će se nametnuti kao neizbežna nužda. Sam Wilson ukazao je na tu nuždu, još pre nego što je versajski ugovor bio formulovan, a tu su potrebu izričito priznali mnogi od najistaknutijih političara Engleske i Amerike. Ideja je prokrčila dalek put i u Francuskoj, gde mnogi osećaju tu potrebu, ma da još ne će da je otvoreno priznaju.

No više nego revizija ugovora i uopšte kao prvi korak, koji će tu reviziju omogućiti — potreban je iskren sporazum između Francuske i Nemačke, koji će biti jedinom pravom garancijom mira. Govoreći strogo pravnički, ono, što je zaključeno u Versaillesu, i nije ugovor, jer nije zaključeno po obostranom sporazumu i pristanku: to je samo neograničen niz raznih impozicija, danaka i kontrola, a pobeđenima je ostavljeno na volju jedino da ih prime ili da izginu. A kako su te ustanove u direktnoj protivnosti sa svim predašnim obećanjima i obavezama, pobeđeni im ne priznaju na nikoji način moralnu vrednost, šta više, ni opstojanje. Oni ih trpe, ali ih ne prihvaćaju. Odatle duševno stanje, iz kojega Francuska izvodi, da je Nemačka uvek spremna na revanš i da mora — Francuska — uvek biti spremna pod oružjem, dok Nemačka drži, da joj se neprestano braniti od zaseda i potajnih napadaja na njezino jedinstvo i opstanak. Ako ovo raspoloženje brzo ne prestane, sasvim je suvišno govoriti o miru. Ekonomska kooperacija između Francuske i Nemačke može biti samo jedan dragovoljan čin, rezultat spontanog sporazuma, a ne, kako je neki danas hoće da shvate: naime, kao niz novih tereta, koji bi se imali naprtiti na leđa Nemačkoj.

Mnogi su ugovori, pa i neki od kapitalne važnosti, kao bečki, pariški, berlinski, pali toliko u zaborav, da se nisu upotrebljavali, ili ih je abrogirao niz kasnijih akata, a da formalne revizije nije uopšte bilo. Nestalo je država, što su ih ugovori stvorili; nastale su nove, na primer Belgija, a da se temeljni ugovori nisu menjali. Pobednička Rusija nametnula je Turskoj ratnu otštetu, ali nikada nije tražila, da joj bude i isplaćena. U životu

pojedinaca, kao i u životu narodâ, realnost mnogo toga sama od sebe izravnava.

Ugovori 1918.—1919. delomice nisu aplikovani baš radi same svoje neprovedivosti. Neuporavljanje tih ugovora dolazi pred njihovom revizijom; no revizija će postati neophodnom onoga časa i daće se provesti bez velikih poteškoća, kad između Francuske i Nemačke dođe do iskrenog ekonomskog sporazuma. Sporazum je tim lakši, što se Nemačka nalazi u stanju veće umornosti i iscrpljenosti. Neobično je, da mnogi francuski političari, i ako obdareni velikom političkom osetljivošću, nisu toga još upoznali, ili nisu hteli da to javno priznaju. Svaki dan, koji prolazi, stvara nove poteškoće i čini zadatak sve težim. Traže mir na sve moguće načine. Savezi, garancije, paktovi međusobne garancije. Zanemaruje se samo jedan način, i to baš onaj, koji jedini sigurno vodi do rezultata.

Velika je šteta po celi svet pisao je Ernest Renan, u svojim glasovitim listovima Straussu, godine 1870., što Francuska ne shvata Nemačku, a Nemačka ne razumije Francusku. Ovaj će se nesporazum samo pojačavati. Prusije će nestati, ostaće Nemačka. A Nemačka, prepuštena svojem vlastitom duhu, biće velika, liberalna, pacifistička, demokratska nacija.

Ove su reči donekle proročanske.

No Renan je dodao, da demokracija ne će rata. Ratovi će prestati, kad se principu narodnosti doda njegov korektiv, princip evropske federacije, koji je iznad svih narodnosti; kada demokratska pitanja, sa protutežom pitanja čiste politike zadobiju opet svu svoju važnost.

I danas problem glasi sasvim jednako.

Došli smo do tačke, kad evropski narodi treba da biraju: ili beskrajan niz novih ratova i opšte rasulo, ili povratak demokraciji, to jest principima mira i zajedničke saradnje.

X.

Ujedinjene Države Evrope.

Jedna legenda priča, da je Pitagora, otkrivši svoj glasoviti teorem žrtvovao bogovima stotinu volova. Kraj pitagorejskih principa, kojima je prolevanje krvi odvratno, ova je legenda slabo verovatna. No možda krivnjom ove legende sve životinje počinju urlikati, kadgod se oglasi kakvo novo otkriće. A životinje ljudi u takvim se prilikama skeptički smeškaju, što je najmoderniji oblik gluposti. Ideja Ujedinjenih Država Evrope jest ideja, kojoj se smeju čak i političari i diplomate; nego, u ova se dva staleža ne nalaze ljudi najširih horizonata; a osim toga, to su staleži, koji — osim malo iznimaka — najneradije primaju svaku ideju, koja prelazi prosečnost. Trebalo je videti, kako su se pre rata oni, koji ga danas najviše ruže, najviše divili Vilimu II.! Pa i oni, koji su o njemu zlo govorili, bilo s protivničke strane, bilo među narodima, koji su mu bili manje skloni, kad su kritikovali Vilima II. kao da su svi govorili: »Ali kad bismo samo i mi imali ovakvoga vladara, kao što je on!« Ja sam ga iskreno mrzio, jer je bio predstavnik onih tendencija, koje su, kako sam video, na žalost prevladale pre i posle rata, kao i tradicijâ nasilja, koje na svaki način nastoji da uskrsne.

Kad velimo da jedna stvar nije verovatna, da nije provediva, onda to tvrdimo s obzirom na naše znanje, ili s obzirom na stanje i odnos našega duha prema toj stvari.

Da je našim roditeljima kogod pričao o pronalascima na fizičkom polju, koji su danas gotova činjenica, bez sumnje mu niko ne bi bio verovao.

»Moći ćeš da vidiš fotografiju svoga skeleta i svojih unutarnjih organa, moći ćeš čitati kroz tamna telesa.

Moći ćeš leteti u velikim visinama, brzinom od 200 kilometara i više na sat, bez ikakve pogibli. Na celom svetu biće milioni i milioni automobila, koji će prevaljivati na tisuće kilometara silnom brzinom. Moći ćeš ploviti pod morem, nevidljiv. Misao tvoja i glas moći će da se proširi na tisuće i tisuće kilometara, a da ne će trebati ni komadića žice za vod. Ledenjaci Alpâ davaće svetlost i toplotu, kao ugljenici pod površinom zemlje. Političar će moći da govori u Londonu i da ga čuju na trgovima u Parizu, Berlinu i Rimu. Glina će se pretvarati u metal; rubin i dijamant biće proizvedeni sintetskim načinom. Biće sredstava za razaranje, kojima će nevidljivi neprijatelj iz velikih visina, kuda ne dopiru orlovi, moći da upokore, pa i unište cele narode. Zrakom će se moći putovati redovito kao železnicom, šta više i iz Evrope u Ameriku«.

Naši bi se roditelji smejali i ne bi verovali; osim toga smatrali bi naše reči snovima iz »Tisuću i jedne noći«.

A u moralnom svetu napredak je još kud i kamo polaganiji, nego u fizičkom. Često se, šta više i ne podudara s napretkom materijalnim i ekonomskim. Još se i danas, kod narodâ, koji su se uzdigli do visokog stepena ekonomskog napretka, nalazi inferiornih oblika socijalnog života. Za vreme rata i posle njega, čitao sam govore vođa i sravnjivao ih sa govorima, koji se nalaze pobeleženi u Tita Livija i Cezara: poredba nije bila uvek u korist naših danâ.

Uza sve to došlo je i na moralnom polju do napretka, koji bi se pre nekoliko stoleća bio činio sasvim nemogućim. Jedinstvo francusko, jedinstvo nemačko, jedinstvo italijansko rezultati su vekovnih naporâ protiv mnogih mržnja i strasti, rezultati, kojima se nikada niko nije usudio nadati.

Da je neko Talijanu quattrocenta, kad je Italija bila podeljena na stotine državica, rekao: »Svi će Talijani zaboraviti međusobne mržnje i prepirke, pa će živeti zajedno, boriti se i umirati zajedno, za jednu stvar: neverovanje bilo bi još veće, nego nad otkrićem, na primer, Röntgenovih zraka, ili pronalaskom zračne, ili podmorske plovidbe.

Francuska je danas najjedinstvenija i najcentralizovanija zemlja Evrope. No koliko su se vekova Francuzi borili međusobno, da na koncu dođu do zaključka, da liju istu krv, a na svoju zajedničku štetu. Borbe među nemač-

kim plemenima vodile su se sve do najnovijih vremena nečuvenom žestinom. No možda se u nijednom drugom narodu kao u talijanskom nisu vodile tako dugotrajne i tako ogorčene borbe između pojedinih grupa i raznih gradova. Proreći, da će se Genova, Venecija ili Pisa moći posle uništavajućih ratova, koje su međusobno vodile, ujediniti u zajedničkom idealu života, da će zajednice i opštine Severne i Srednje Italije, uvek u međusobnim ratovima, moći ikada primiti jedan isti zajednički zakon, bilo je za čoveka srednjeg veka, pa i za onoga od nekoliko vekova unatrag, apsurdnija stvar nego putovanje u velikim zračnim visinama ili silaženje lađom u velike morske dubine.

Pet godina tukli su se ogorčeno među sobom gotovo svi narodi Evrope, da na kraju rata svi budu siromašniji i poniženiji, no što su bili ranije. Čitava je Evropa postala manjom, a moralna šteta daleko nadmašuje materijalnu, jer su mnogi narodi izgubili svoju slobodu i svoj mir, a svi su izgubili svoju sigurnost. Cela Evropa nije više os civilizacije, nego se nalazi u propadanju, moralnom i materijalnom.

Sa trideset i pet država, od kojih svaka ima svoje carinske ograde, a često i svoj nacionalizam i svoj imperijalizam; kraj otimačine sirovina sa strane velikih država; kraj neiskorišćenih silnih teritorija radi pada Rusije; sa vojskama, koje su za okrugao milion vojnika brojnije nego pre rata; kraj nestalnosti ugovorâ; kraj nesigurnosti pobedioca, da će zadržati, što su osvojili, a čežnje pobeđenih za osvetom; sa diktaturama, bile crvene ili bele; sa duhom nasilja, koji je već svuda prodro; ili će Evropa nakon brojnih novih sukoba sasvim propasti, ili će prevladati zdravi razlozi života, pa će nakon niza prethodnih sporazuma doći do Sedinjenih Država Evrope.

Ova ideja Sjedinjenih Država Evrope nije nova. Poslednjih su dvadesetak godina najraznoličniji ljudi, od Vilima II. do Trockoga, od Hanotauxa do Ostwalda uvideli ne samo mogućnost, nego i potrebu takvog ujedinjenja. Međutim, pre rata falili su uveti, ne toliko materijalni, koliko moralni, koji bi bili dali, da se jače oseti potreba takvog udruženja. Danas postoje takvi uveti, jer je u svih živa bojazan, da ne dođe do opšte propasti i sloma.

Ideja, da bi svaka država, uz netaknutu svoju narodnost, uščuvavši potpuno svoju osobnost, svoj jezik, svoje tradicije, mogla izvan i preko svojih sadanjih gra-

nica osigurati redovitu, metodičku upotrebu tržišta rada, centara produkcije i sirovinâ i da bi sadanji sistem anarhije i izrabljivanja mogao ustupiti mesto opštoj kooperaciji, ta, rekoh, ideja nema ničega u sebi, što bi moglo da povredi bilo čiji osećaj patriotizma i narodnosti. Pad ekonomskih granica značio bi u zbilji doista nestanak najdubljih uzroka ratova.

U prošlosti su nedostajali materijalni uveti za ujedinjenje, budući da sami oblici produkcije nisu zahtevali velikih tržišta. Danas, kad je tehnički napredak razvio sve komunikacije, danas, kad više nisu moguće ili nisu prikladne izolirane ekonomije, kada moderne železnice prevaljuju u jednom danu tisuće kilometara, ujedinjenje nije više utopija, što više, može se reći, da sadanja politička organizacija Evrope ne odgovara njenom biološkom razvoju.

Evropa, reče Herriot u svom govoru 22. januara 1925. pred francuskom komorom, nije više nego mali kutić sveta. Neka, dakle, malo odbaci svoj stari ponos! Dole, na Pacifiku, stvaraju se danas problemi, koji će iziskivati, da se sva snaga, što je još ima u ovoj staroj Evropi, sve zalihe rada, znanosti, tehnike, nagomilanog iskustva, skupe da privedu k razumu strane sveta, koje su danas još prepuštene sasvim u vlast instinkta. Moja je najveća želja, dodao je Herriot, da jednoga dana ugledam osnutak ujedinjenih evropskih država; i ako sam ja sa toliko odvažnosti posvetio svoje sile Društvu Naroda, učinio sam to zato, jer sam u toj velikoj instituciji gledao prvi pokušaj da se dođe do Ujedinjenih Država Evrope.

Reči pune istine i lepote. Pa i ako putevi, koje je označio Herriot, nisu najpodesniji (on je još govorio o velikodušnoj demokraciji, idealističkoj, koja lako zaboravlja, kao što je ona u Francuskoj i o oligarhiji krvi i smrti, koja se tome nastojanju opire), i ako je Društvo Naroda krivi put, ipak to još ne znači, da se izgubljeno vreme ne bi moglo nadoknaditi.

Sjedinjene Države Amerike i Evropa, priključivši Rusiju, imaju otprilike jednaku površinu. No Evropa ima četiri puta veće pučanstvo. Sedinjene Države američke imaju četrdeset i osam država, od kojih svaka ima svoju autonomiju, svoje zakone, svoju nezavisnost; ali se sve pokoravaju jednom istom zajedničkom zakonu, a produkcija ne poznaje zapreke, jer je celi teritorij jedno je-

dinstveno tržište. Evropa ima trideset i pet slabo sigurnih država, koje mogu spasti još i na manji broj; svaka od njih ima svoj protekcionizam, svoje nepoverenje i svaka je od njih, u raznim pitanjima, nesigurna, a najveći deo ih se nalazi u stanju latentnoga rata sa svojim susedima. U glavnim formama produkcije Amerika nadvisuje Evropu; tome je manje uzrokom duh njezinoga stanovništva, koje je konačno sastavljeno od istih naroda, koji se u Evropi međusobno bore, koliko to, što je cela zemlja jedno jedinstveno veliko tržište, a ujedno je svima centrima produkcije omogućeno, da se na najjednostavniji način opskrbljuju sirovinama. Sjedinjene Države Američke nisu nastale u jedan mah; i one su rezultat istorijske formacije — i ako je ta istorija kratkotrajna — i kolektivnih nastojanja. Od 105,710.620 ljudi, što ih je opšti popis 1920. nabrojao u Sjedinjenim Državama bio je 10,463.131 Crnac; no od 94,820.915 belaca svih evropskih rasa samo ih je 58,421.937 bilo rođenih od indigenih roditelja; 15,694.539 od roditelja stranaca, 6,991.605 od roditelja indigenih i stranaca; 13,712.754 bili su stranci. Pa ipak je pučanstvo tako mešovito, od kojega velik deo uopšte i ne govori ili govori veoma slabo jezik svoje zemlje, realizovalo američki ideal i stvorilo američku naciju; što dokazuje, da je narodnost pre svega istorijski fakat, koji bazira na osećaju i volji onih, koji je sačinjavaju.

U današnjem periodu evropskoga života sve kao da preti rasulom. Nikada se toliko zaseda nije stavljalo miru i demokraciji. Ali ne valja se odviše zabrinjavati. Put je Čovečanstva, rekao je jedan veliki mislilac, gorska staza; uspinje se njome teško, čoveku se, šta više, čini koji put, da ide natrag; ali se ipak neprestano uspinje.

A nikada kao sada, posle uništenja tolikih snaga i života nije bila toliko potrebna obnova.

Ja sam napomenuo puteve, koji najbolje i s najmanje muke mogu da dovedu do mira; to su ujedno i jedini putevi, koji mogu da dovedu do ujedinjenja.

Ujedinjene Države Evrope ne mogu nastati jednim potezom, u n o i c t u: tolike borbe i tolika mržnja ne mogu najednom uroditi ujedinjenjem. Ali ima situacija internacionalne politike, ima misaonih unija, koje najidealnije aspiracije mogu da pretvore u potrebe realnog praktičnog života.

Jedan ideal, pa bio još toliko plemenit, nema mogućnosti, da bude realizovan tako dugo, dok ne odgovara re-

alnoj potrebi, a Ujedinjene su Države Evrope danas više postulat produkcije i potreba sigurnosti nego ideal. O tome su uvereni najinteligentniji duhovi: samo se putevi čine još nejasnim i tamnima. A ipak ih nije tako teško naći.

Dva su fakta u prvom redu, koji bi mogli poslužiti kao osnovica za Ujedinjene Države Erope; prvi zavisi naročito o položaju Italije, a drugi o držanju Francuske.

Naravno je, da nijedno političko ujedinjenje ne može nastati bez prethodnog ujedinjenja ekonomskog.

Današnja podela stvara u svakoj zemlji velike interne sindikate, koji raspolažu štampom i često veoma zamenjuju interese naroda s interesima produkcionih staleža ili grupa. Padom carinskih ograda i evropskom carinskom unijom silno bi se povećala produkcija, a u isti bi mah nestalo valjda i svih pogubnih spekulacija sa sirovinama i probudili bi se svi momenti internacionalnog ujedinjenja.

Borba, koju na Rajni vode Francuska i Nemačka, u prvom je redu borba o železo i ugljen: nemaju li obe stranke interesa na sporazumu? Zar ne bi bilo moguće, a ne bi li bilo i dobro, da suparnici u zajedničkom interesu postanu prijatelji?

Italija i Francuska su dve evropske zemlje, koje sa dve različite tačke mogu da pokrenu pitanje carinske, a onda i političke unije Evrope.

Ima nekoliko godina, kako sam bio predložio carinsku uniju sviju država naslednica Austro-Ugarske. Austro-Ugarska imperija razbila se na osam delova: pedeset i četiri miliona ljudi ili su formirali nove države ili su prideljeni drugim državama često bez ikojeg drugoga kriterija, do li da se napakosti Nemcima ili Madžarima. Doista, žalostan kriterij! No tim je raskomadavanjem iz temelja poremećena produkcija teritorija, koji je bio daleko više nego dva puta toliki, kao Italija. Kako može da živi Nemačka Austrija sa svojim kolosalnim glavnim gradom na onako malom teritoriju? Kako može da živi Ugarska, kojoj su oteta najbolja vrela i zalihe? Pa i države, koje su dobile najbolje zemlje, kao na primer Čehoslovačka, muče muku, okružene susedima, čija kupovna snaga preti da sasvim propadne. Za koga da rade velike produkcije Beča, Budimpešte, Praga, pa i manjih, ali još uvek znatnih centara, kao što su Lavov, Krakov, Graz, Brno, Černovice, Plzenj itd., itd.? Što znače tršćanska i riječka lu-

ka, ako su izgubile, a preti im opasnost, da ne će natrag osvojiti najveći deo svoga »hinterlanda«?

Nasledne države Austro-Ugarske zapremaju veliki deo Evrope, sa pučanstvom od kojih stotinu i dvadeset miliona duša; njihova bi carinska unija omogućila naglo iskorišćenje njihovih agrikulturnih, rudnih, industrijalnih zaliha. Da slože jedno jedinstveno tržište, produkcija bi im u mnogim artiklima potpuno pokrivala celokupnu potrebu. Pitanje Austrije i Ugarske izgubilo bi mnogo na svojoj oštrini; Italija i Čehoslovačka našle bi konzumna tržišta velikog elasticiteta; Poljska, Rumunija i Jugoslavija mogle bi unovčiti zalihe i bogatstva, koja sada leže neiskorišćena.

Pre svake moderne političke unije, ili gotovo pre svake, bila je stvorena ekonomska unija. Carinska unija Nemaca (Zoll-Verein od 1833.) pripravila je političku uniju od 1871. Zajednica interesa određuje uvek oblike političkog ujedinjavanja, kojih ne možemo tačno predvideti, ali ih veoma lako možemo suponirati.

Poznate su mi veoma dobro sve poteškoće ekonomske, a pogotovo finansijske i monetarne prirode, koje se opiru ovom pokretu. Ne mogu da o njima diskutujem tehnički u ovoj knjizi, koja je namenjena velikoj publici. Posvetio sam sav život studiju ekonomsko-finansijskih problema. Ovde mogu reći tek toliko, da te poteškoće nisu nesavladive.

Dostaje carinska unija naslednih država Austro-Ugarske, da se stvori prva jezgra obnove: Švajcarska, Holandija, Danska, Švedska, Norveška imaće veoma mnogo interesa, da joj se pridruže. A isti bi interes, i ako u drugom obliku imala i Velika Britanija. Sve kad bi Velika Britanija i htela da ostane izolovana, samo sa svojim dominionima i kolonijama, imala bi samo silnu korist, kad bi pred sobom najednom našla velike skupove pučanstva, s jednim jedinstvenim tržištem i rastućim konzumom.

Francuska i Nemačka troše se danas u borbi bez prestanka. Nemačka je goloruka, a Francuska je zaposela nemačke teritorije i ne govori o drugom, nego samo o problemu svoje sigurnosti u budućnosti. Ali trebaće da jednoga dana prestanu vojničke okupacije: svi izmudreni sistemi, da se osigura sutrašnji dan garancioni paktovi, ograničeni na jednu državu (Engleska), ili na više država,

kontrolni sistemi, na temelju dugoga trajanja versajskih kondicija, sistem uzajamne garancije sviju država putem Društva Naroda, uvek su predlozi, osnovani na irealnim vizijama. Već smo došli tako daleko, da se Nemačkoj, kad joj se ne može ozbiljno prebaciti naoružanje, koje bi značilo pogibao, prebacuje što nije razoružala duhove. A kako se mogu duhovi razoružati uvredama i nasiljima? Vređati Nemce, da su barbari, nazivati ih jedinim krivcima za rat, smatrati ih neprijateljima civilizacije znači ogorčavati ih, to jest oružati njihove duhove mržnjom. Samo velikodušnost i jedinstvo razoružava, samo zajednica interesa ujedinjuje.

Ili će se Francuska i Nemačka međusobno sporazumeti, ili će, na opštu štetu, potrajati i dalje beskonačna borba, i tu će, ili Francuska na dugo podjarmiti Nemačku, potkapajući temelje njezine moći, ili će uskrsla i obnovljena Nemačka jednako podjarmiti Francusku. Obe se hipoteze mogu jednako požaliti, i one su jednako štetne za ljudski napredak i mir sveta. Mogu li se ove dve demokracije međusobno sporazumeti? i može li temeljem toga sporazuma biti potpun carinski sporazum, jedna prava unija, koja bi dovela u zajednicu bogastvo dvaju naroda? Kad govorim o unijama, ne pomišljam na današnji oblik trgovinskih ugovora, koji počivaju na nepoverenju i na manje ili više nepravednim oblicima protekcionizma, nego na konstituciju jednog pravog, zajedničkog carinskog teritorija.

Carinske unije stvaraju zajednice interesâ, pa su prema tome baza političkih sporazuma; pogreške bi mirovnih ugovora izgubile svu svoju oštrinu, kad bi u velikoj množini usfalila materija, o kojoj se vodi borba.

Publika goji opravdano nepoverenje prema mnogim industrijskim slojevima, u prvom redu prema ratnim bogatašima. Ali im s nepravom pripisuje misteriozne misli i neke skrivene namere. Njihova je psihologija mnogo jednostavnija. A što je njihova štampa tako perverzna, to je odatle, što u današnjim oblicima iskorišćavanja i nesloge vide svoj dobitak. Kad bi se otvorili novi horizonti i nova polja delatnosti, ja sam siguran, da bi oni za mir radili jednakom žestinom i marom, kojim su radili za rat. Radi se samo o tome, da se nađe put spasa u ovoj moralnoj pustoši, koja je nastala od Evrope.

Što se tiče Sjedinjenih Država Amerike, ja držim, da je njihov najglavniji interes, da porade na obnovi Evrope, a da na sebe ne navuku nikakvu odgovornost vojničke prirode i da ne preuzmu nikakvu garanciju. Sjedinjene Države počinju već da trpe od blagostanja i vlastito im preobilje počinje da preti. Za njih je najveća potreba da ponovno ožive evropska tržišta, koja su ne samo najvažnija, nego su i jedina, koja će kroz dugo vreme moći da zadrže veliki konzumni kapacitet.

Samo utopiste mogu da formulišu planove o rekonstrukciji, na način kako arhitekti prave osnove za zgrade i spomenike, određujući u najmanje sitnice svake reforme, predlažući tako projekte, koje vreme mora da uništi. Ja sam predugo stajao na čelu vlade, video sam previše stvari i upoznao previše ljudi, a da bih u srcu gajio bilo kakvu iluziju. Ja sam u prvom redu praktički idealista. Znam vrlo dobro, gde se nalaze zapreke, i nimalo ne potcenjujem silnu snagu predrasuda i ignorancije. Znam veoma dobro, kako duh reakcije besni u ovome ciničnom i vulgarnom periodu, u ovoj muci Evrope, u kojoj nema ni zrake svetlosti.

No situacija, koja se je razvila, ne dopušta nikakvih iluzija: ili će se Evropa ujediniti, ili će propasti; ili će se kroz niz pogrešaka na kraju doći do ujedinjenja evropskih narodâ, ili će dekadensa i ratovi izmenično slediti jedni za drugima. Današnji položaj paralizuje svaki pokret za mir: mi nemamo mira, nego živimo u mrskom stanju opšte nesloge i razrožnosti, koje pripravlja ili postepenu propast svih evropskih naroda ili njihovo otrežnjenje i osveštenje i njihovo ujedinjenje.

Ujedinjene Države Evrope, koje su do juče bile samo ideal, danas su uvet razvoja i života. Sretni su oni, koji svojom inteligencijom i svojom verom budu mogli saradivati na tome delu! No koliko treba još napora, da se raširе temeljne istine, koliko energije, da se odupre predrasudama! Koliko će truda još trebati, da se u svakoj pojedinoj zemlji suzbije reakcija u unutrašnjoj politici, a nasilje i mala fides u vanjskoj! Samo čovek herojske duše može se opreti predrasudama i sili jedne prošlosti, koja silom hoće da bude i budućnost.

Heroj naših dana nije onaj, koji u ruci nosi mač pretnje; nego onaj, koji na svoju štetu i na svoju bol unosi istinu među prevarene i potlačene gomile.

Kao seme položeno u zemlju nestaje heroj, kada život, što ga je začeo, počinje da poprima oblike. Treba pripravljati delo života: danas vlada oko nas samo sila i nasilje smrti.

A život traži svoja prava.

Napomene.

Ideje sadržane u ovoj knjizi izložio sam u četiri govora sveučilišnim đacima u Kjoebenhavenu, Stockholmu, Upsali i Christianiji. Govorio sam Studentsamfundetu u Kjoebenhavenu 18. oktobra 1924., 23. oktobra studentima u Stockholmu, 24. istoga meseca u Upsali, u Udruženju severnih naroda, a 28. oktobra na sveučilištu u Christianiji (sada Oslo).

Uvek sam verovao, da svaki pokret za obnovu, bilo političku, bilo moralnu, mora početi sa mladeži i da narodi Severa pri tom imaju veoma vidnu ulogu.

U knjizi sam vodio računa o svim novim događajima, koji su se zbili posle mojih govorâ.

Odabrao sam jednostavan i lagan oblik, u želji, da knjiga prodre u široke radničke slojeve.

Izbegavao sam svako bibliografsko nabrajanje i svaku statističku tabelu, samo da se delo lakše čita.

Ograničujem se na to, da u ovim napomenama zbijem nekoliko podataka za one, koji budu hteli, da pojedine argumente dublje prouče.

I.

Moje tri knjige Evropa bez mira (1922.), Propadanje Evrope (1923.) i Tragedija Evrope (1924.) doživele su pedesetak prevoda na sve važnije jezike Evrope i Azije, pa i na esperanto. U njima se nalazi najopširnija kritika versajskog ugovora, njegove aplikacije i mira, kako ga shvaćaju kao način, da se nastavi rat.

Osim bezbrojnih publikacija, što su ih posle rata objavili mnogobrojni pisci, od kojih su neki sami sudelovali kod događaja, koje opisuju, kao Poincaré, Tardieu, Barthou, Lloyd George, Keynes, Lansing, House, Baker i t. d., dok su drugi sabrali elemente velike važnosti, kao Vanderlip, Cassel, Hobson, Hausman, Seymour, Cooks i t. d., osim memoara, što su ih napisali odgovorni ljudi i diplomatskih knjiga, što su ih objavile razne vlade, kao i publikacija petrogradskog i berlinskog arhiva; osim ovih, rekoh, ima preko dve hiljade drugih svezaka, koji sadržavaju elemente za povest o odgovornosti za rat i o mirovnim ugovorima. Ja sam ih sâm sabrao preko dve hiljade.

Osim studija Keynesovih, Casselovih i t. d. najinteresantnija je knjiga o pogreškama politike reparacija ona ood Harolda Moul-

tona i Constantine E. Mc Guire-a (Germany's capacity to pay, New York, 1923.), što ju je objavio Institute of economics u New Yorku.

Pregledno je delo, u svakom pogledu izvrsno, pisano s mnogo osećaja pravednosti i sigurnim pogledom u budućnost knjiga Alcida Ebray-a, bivšega generalnoga konzula i francuskoga poslanika »La Paix malpropre, Versailles. Pour la réconciliation et pour la verité. Milan (1925.).

Diplomatske su knjige, što su ih objavile razne vlade većim delom nepotpune. Ali se mogu upotpuniti publikacijama Kautskya, sa Crnom knjigom Rusije i sa svim dokumentima, koji su obelodanjeni u mnogim delima, što su izišla posle rata.

Često se generalno išlo za prikrivanjem, pa su obe strane koji put publikovale samo ono, što je bilo njima u prilog.

II.

Statistike mrtvih, ranjenih i osakaćenih za vreme rata, dosta su nepotpune: za Rusiju i balkanske zemlje slabo su i tačne.

U Rapport général de l' Enquête sur la production, što ga je izdalo Društvo Naroda (Bureau international du Travail) u 1924. godini (svez. IV. str. 29.) nalazi se aproksimativna statistika mrtvih i nestalih, na koju se u ovoj knjizi oslanjam.

Prema ovoj statistici dosegla je mobilizacija za rat u zaraćenim zemljama i kod neutralaca, od kojih su nekoji morali mobilizovati od straha pred incidentima ili invazijom, cifru od 66,103.164, to jest više od polovice aktivnog muškog pučanstva. Kad se pomisli, da je rat trajao gotovo pet godina, i da je nemobilizovano pučanstvo moralo većim delom da radi na produkciji za rat, može da se zamišlja, kolika je negde ekonomska šteta, što ju je prouzročio rat.

No demografska depresija Evrope, to jest pogoršanje sastava njezinoga pučanstva nadvisila je još ekonomsku štetu; a moralni nered premašuje šta više i demografsku depresiju.

*

Za vreme rata uzajmile su Velika Britanija i Sjedinjene Države Američke svojim saveznicima i udruženim državama otprilike 90 milijarda zlatnih franaka, Nemačka je svojim saveznicima pozajmila nekih 11 milijarda i po, koje je kasnije sasvim izgubila.

Svi računi, što su u Engleskoj pravljeni radi visine troškova rata i u Sjedinjenim Državama premašili su hiljadu milijarda, neki šta više i hiljadu i stotinu milijarda. Međutim, ova se kolosalna suma, kojoj nema ravne u celoj istoriji, ne može smatrati potpuno izgubljenom; jedan je deo služio za uzdržavanje pučanstva, a jedan je opet deo investiran u zgrade i ustanove, koje su ostale i posle rata. Rat nije razorio baš sve, nego samo veliki deo onoga, što je za nj izdano.

*

U knjizi »Tragedija Evrope« ispripovedio sam, kako je nastala priča o belgijskoj deci, kojoj da su Nemci poodsecali ruke, i kako je ta priča potekla iz optužbe, kojom su Englezi i Američani optužili baš same Belgijance za vreme prve okupacije Konga.

[Reakcionarna i nacionalistička štampa govori često s pravim prezirom o radničkoj internacionali. A treba priznati, da su za vreme

rata i posle njega velike kapitalističke grupe pokazale još kud i kamo opasniji internacionalizam.

I kraljevi su u najvećoj mjeri pozaboravljali svoje poretlo i svoje rodbinske veze i to više iz manije, da se pokažu velikima i iz pohlepe za vlašću, nego iz patriotizma. Suvereni najvećih država, koje su ratovale jedne protiv drugih, bili su vezani uskim rodbinskim vezama: rumunski kraljevski par, belgijska kraljica, ruska carica, bili su Nemci. Ne može se reći, da je Nikola II., car ruski i predstavnik autokratskog panslavizma bio pravi Rus. Paléologue je u svom delu o Carskoj Rusiji za vreme rata uzeo genealogiju Nikole II., da njom dokaže, kako je Nikola II. u svojim žilama imao samo $^1/_{128}$ ruske krvi, a njegov bi je sin Aleksa, da je zaseo na prestolje bio imao samo $^1/_{256}$.

Rat je u najvišim kao i u najnižim krugovima razvio sve instinkte sile otimačine].

III.

U jednom govoru u Paislayu, 6. februara 1920. priznao je britanski ministar Asquith, koji nije sudelovao kod naveštenja rata, da mir, zaključen u Versaillesu nije čist i ravan mir (clean peace), to jest mir, koji bi okončao rat, nego mir, koji će naprotiv rat samo produžiti.

To je kasnije sasvim izričito priznao i Lansing, koji je bio onaj državni tajnik Sjedinjenih Država, koji je odlučio rat. Ali se ne usuđuju svi državnici, da ovako jasno priznaju istinu i neki je oprezno samo izdaleka natucaju, sicut decet.

*

Ništa nije bilo tako zlo, kao uvođenje tajnih sednica na pariskoj konferenciji, koja je pripremala mir, i na kojoj nisu sudelovali pobeđeni, već su bili samo pozvani, da potpišu ili odbiju celi tekst ugovorâ, za koje su svi odmah od početka znali, da su neprovedivi. Nije bilo mirovnih pregovora ni ugovora, nego samo zaključci, nametnuti bez diskusije.

Sam Viviani, koji je bio ministar predsednik Francuske u vreme ulaska u rat, reče odmah posle mirovnih ugovora, 16. septembra 1919. u zastupničkoj komori, i ako je branio francusku tezu:

»Les grandes idées qui étaient si simples, il était difficile de les faire triompher, car il fallait la victoire. Mais, la victoire remporteée, il nous a paru très aisé de les imposer parce que pour ces idées tous les peuples libres avaient combattu. Et, une fois soustraits à la grande lumière que projetaient sur nous les grandes idées, nous avons peu à peu pénétré dans la nuit de la conférence.

La conférence, à l'aide d'une méthode que je juge vicieuse dans l'instant même ou elle invoquait les principes répudiait les procédés de la démocratie internationale. Elle organisait autour d'elle le silence.[20]

[20] Bilo je veoma teško pomoći do triumfa velikim idejama, ma da su bile tako jednostavne, jer je trebala pobeda. No kad smo izvojevali pobedu, činilo nam se veoma laganim, da ih nametnemo, jer su se za ove ideje borili svi slobodni narodi. Izmakavši jednoć sa svetla, što su ga na nas bacale velike ideje, prodrli smo malo pomalo u noć konferencije.

Konferencija je pomoću metode, koju ja smatram veoma pogrešnom, u istom času dok je zazivala visoke principe, odbijala metode međunarodne demokracije. Organizovala je oko sebe posvuda šutnju.

I doista, u dubokoj noćnoj tišini konferencija je samo negirala sve principe, što ih je Sporazum bio proklamovao u času opasnosti kao i sva svečana obećanja Wilsonova.

Italija je uvek mogla da se smatra osutnom i nije imala nikakovog udela kod najzamašitijih odluka.

O pariskoj konferenciji i o njezinim metodama govorio sam opširno u svojim predašnjim knjigama.

*

Posledicom rata porasao je broj država u Evropi od 25 na 35, u koliko je ovaj poslednji broj, kraj nejasnoće ugovora i neizvesnosti njihovih dispozicija siguran. No broj vladajućih kuća u Evropi, koji je u 1914. iznosio 43 (prikljućivši razne vladajuće domove u Nemačkoj) snizio se na 15, a u nekim zemljama postoje monarhije, koje ne pružaju nikakvoga jamstva sigurnosti. Rat je bio najubojniji događaj po kraljeve u Evropi; a ni događaji, koji su posle njega sledili nisu učvrstili mnoge monarhije. Neke su od njih, šta više, veoma slabe.

*

Radi apsurdnosti, kojom su razdeljene teritorije Rusije, Nemačke i Turske, ne mogu drugo, nego da se pozovem na predašnja tri sveska, gde su sva ta nasilja potanko ispitana.

*

Povišenje vojničkih troškova i naoružanja posle rata, proizlazi iz sviju publikacija, i ja sam ih pregledno izneo u knjizi »Dekadensa Evrope«. Godine 1924. publikovalo je Društvo Naroda jedan Annuaire militaire. (Renseignements généraux statistiques sur les armements terrestres, navals et aériens). Drugo i potpunije izdanje izišlo je 1925. godine. Iz toga godišnjaka izlazi sasvim jasno, da su pobedioci uza sve to, što su pobeđeni razoružali, neki, šta više, i u većoj meri, no što su propisivali ugovori, povećali svoje naoružanje. Francuska je u prvom redu naoružala više nego ikoja zemlja. Ali Poljska, Čehoslovačka i Rumunska naoružale su se brzinom, kojoj gotovo nema primera.

*

Austrija u današnjem svom obliku ne može živeti.

Italija ne želi da se forsira podunavska federacija. No Austrija je, budući nemačka, sve od 1919. godine svečano izjavila svoju volju, da se ujedini s Nemačkom. Francuska se tome protivi.

Treba podsetiti, a da se ne počini nikakva diplomatska indiskrecija, da su američki delegati u Parizu još 1919. hteli, da se Nemačka Austrija slobodno ujedini s Nemačkom. No Francuska se tome odlučno oprla. To je izjavio 14. januara 1921. u Filadelfiji na jednoj konferenciji za mir Charles Seymour, šef austro-ugarskog odela u američkoj delegaciji.

*

O povredi ugovora, koja je počinjena okupacijom Ruhra i povredama svake norme međunarodnoga prava, koje su iza toga sledile pisao sam opširno u svojoj knjizi: Tragedija Evrope.

Bonar Law nastojao je da na svaki način zapreči okupaciju Ruhra, smatrajući je dvostrukom povredom ugovora. Lord Curzon pokazao je u jednoj noti od 12. augusta 1923., pozivajući se na najviše pravničke autoritete Velike Britanije čitavu nelegalnost okupacije.

S ekonomskog stanovišta okupacija je iz temelja promenila položaj Nemačke, naškodila je silno kreditu Francuske, a nije donela nikakove koristi, koja bi bila vredna spomena.

Službeni delegat Amerike Boyden izjavio je sasvim jasno, da je okupacija bila povreda ugovora, i to ne samo duha, nego i slova ugovora.

IV.

O krivnji za rat postoji cela literatura, i osim već nabrajanih dela i diplomatskih knjiga, dali su se i mnogi pisci na posao, da objasne uzroke konflikta. Protiv apsurda o jednostranoj krivnji za rat, koja bi imala da tereti samo Nemačku i njezine saveznike, o čemu radi čl. 231. versajskog ugovora, pisali su i u Francuskoj za vreme rata Le Bon, a kasnije E. Dujardin, Demartial, Quetant, Gouttenoire de Toury, Mathies Morhardt, Gustav Dupin, A. Ebray itd.

U Engleskoj i Americi dopuštaju kolektivnu odgovornost generalno, te je priznaju svi istraživači i svi najinteligentniji političari.

22. decembra 1922. izjavio se o tome sasvim jasno Lloyd George u jednom govoru, što ga je držao u Empire Parlamentary Association, a kasnije se takođe često vraćao na ovaj predmet. Što se više ova stvar proučava, govorio je, to se više dolazi do zaključka, da su na čelu vladama sviju zemalja pre 1. augusta 1914. bili ljudi, koji u taj čas nisu hteli rata. Oni su pali u nj. It was something into which they glitted or rather staggered or stumbled (bilo je nešto, u što su samo kliznuli, ili bolje: spotakli se, posrnuli). Jedna diskusija, dodao je, bila bi možda sprečila rat.

Ideja, da se jedinoj Nemačkoj pripiše krivnja za rat nastala je tek kasnije, pa je postala oružjem u borbi. No čak je i Delcassé 23. augusta 1914. priznao, da Nemačka nije htela rata, ali da je bila u nj povučena (interview u »Corriere della Serra« od 23. augusta 1914.).

Nije istina, da je 1914. oružana bila samo jedna strana; oružalo se na obe strane i troškovi u Francuskoj i Rusiji nisu bili manji nego u državama Trojnog Saveza. Bauman je (u delu Let France explain cap. X.) naširoko o tome pisao.

Od osnovne je važnosti publikacija Friedricha Stievea: »Izvolsky i svetski rat«, Berlin, 1925. Delo ima pet svezaka, od toga su četiri sveska dokumenata od najveće važnosti. Od velikog su interesa i: »Carnets d'un ambassadeur«,[21] što ih je izdala revija »Europe« krajem 1924. Ove beleške nadopunjuju ono, što se dosada znalo o zaista opasnom delovanju Izvoljskoga, kojemu se nije protivio Poincaré. [Vidi i knjigu: Ernest Judet: Paul Louis, 1925.]

Na sednici od 19. februara predložio je senator Robert Latham Owen jednu rezoluciju američkom senatu, da se predloži istraga o odgovornosti za svetski rat. U predlogu rezolucije naznačeni su već i svi modaliteti istrage, koja dosada još nije povedena. Iznoseći svoj predlog, senator je Owen u veoma znamenitom govoru pružio već niz dokumenata, iz kojih proizlazi, da za rat nije kriva samo Nemačka. Senator Owen je, kako se veli u Americi, sto postotni Amerikanac, potiče od Crvenokožaca i starih Anglosasa; ne može mu se dakle prigovoriti — što se inače tako često radi, da je pro German ili pro French.

Prava je istraga o krivici za rat potrebna, ali se mnogo radi na tome, da se toj istrazi izbegne.

[21] Beležnica jednog poslanika.

Postojala je, sa sedištem u Haagu jedna Commission for neutral investigations of the causes of the world war;[22] sačinjavali su je naučenjaci Švedske, Norveške, Danske, Holandije i Švajcarske. No ta je komisija na malo misteriozan način obustavila svoj rad, na koji se veoma nestrpljivo čekalo. Nije li tu potrebno objašnjenje? A ako ova komisija ne će ili ne može da funkcioniše, ne bi li trebalo, da se mesto nje sastavi druga?

*

U jednoj izjavi berlinskom »Vorwärts« (27. septembra 1924.) reče Herriot, da će Nemačka samo koristovati, ako jednoga dana počne voditi otvorenu pacifističku i demokratsku politiku. To je, bez sumnje, istina.

Ali je dodao, da se ne može razumeti, kako izvesni ljudi u Nemačkoj žele da se govori o problemu odgovornosti za rat. Govoreći o tome, nemački narod ne bira najjednostavniji put, a taj jest, da se odrekne svake veze sa svojim vođama iz 1914. godine, koji su povredili neutralnost Belgije.

Ali ima tu dve različite, posebne stvari.

Svaka se akcija Vilima II. i njegovih nesretnih ministara iz 1914. godine mora požaliti, provala u Belgiju bila je svakako jedna zločin.

Ali i priznajući to, zar nije još uvek potrebno, da se potraže krivci rata? Kako je moguće, da jedan veliki narod primi na sebe greh, koji je u najmanju ruku greh i drugih, a ne samo njegov, kako je moguće da primi na sebe svu odgovornost? Kako je moguće, da se ne prizna, da je bilo i drugih pogrešaka i posle rata, da je bilo povreda mirovnih ugovora, koje nisu bile manje od povrede Belgije sa strane Nemačke?

Čovečanstvo, zaključio je Herriot, napredovaće tek onda, kad narodi budu tražili javnu, otvorenu i lojalnu diplomaciju, upravljenu jedino u smeru mirne organizacije rada, u uzajamnom poštovanju obvezâ i prava.

Reči pune istine i mudrosti, koje u život može privesti jedino društvo ravnopravnih narodâ, bez razlike na pobeđene i pobedioce.

*

U Francuskoj se uvek pomišljalo na to, da se anektira leva obala Rajne, ili da se stvori jedna autonomna država pod francuskim nadzorom. Zahtevi Focha, memorandum Hanotauxov, publikacije Tardieuove ne dopuštaju nikakove sumnje o tome.

Na to se pomišljalo sve od 1917.

U svome izveštaju o versajskom ugovoru spominje Barthou jedno Briandovo pismo od 12. januara 1917., upravljeno na poslanika u Londonu, Paula Cambona; u tome se pismu raspravlja o uvetima mira za slučaj pobede; les bons esprits u Francuskoj hteli su taj deo za ljubav starih tradicija anektirati, pour former ce que Richelieu appelait notre pré-carré.[23] Isti Ribot, predsednik ministarskog savjeta, govorio je 31. jula 1917. u francuskoj komori, misleći pri tom bez sumnje na tajni sporazum s Rusijom, o potrebi, da se iz rajnskih pokrajina stvori autonomna država.

---

[22] Komisija za istraživanje neutralaca o uzrocima svetskog rata.

[23] ... da ostvare ono, što je Richelieu nazivao našim predziđem.

Tardieu je objasnio 2. septembra 1919. francuskoj komori ono, što je Clemenceauova vlada tražila memorandumom od 25. februara 1919. Prvi je zahtev bio taj, da granica Francuske bude Rajna. Poincaréove su ideje izložene u mnogim spisima, no najbolje u njegovom članku u »Tempsu« od 15. septembra 1921.

U publikaciji francuske vlade u 1924. o »Les garanties de sécurité« ima pre svega nota maršala Focha od 10. januara 1919., pa memorandum francuske vlade od 25. februara 1919., koji baziraju na svim kriterijima:

1. Granica Nemačke treba da bude na Rajni; 2. Rajnske mostove treba da okupiraju međusavezničke čete; 3. napred navedene mere ne smeju da imaju za posledicu nikakve teritorijalne aneksije u korist bilo koje vlasti. No u praksi htelo se time otrgnuti od Nemačke 11 miliona Nemaca.

Maršal Foch pisao je 31. marta 1919. šefovima vladâ, koji su bili okupljeni u Parizu:

Le Rhin reste donc aujourd'hui la barrière indipensable au salut des peuples de l'Europe occidentale, et, par là, de la civilisation.[24]

Ovo je teza, prema kojoj su Nemci samo neprijatelji civilizacije, dok su prijatelji civilizacije samo zapadni narodi.

*

Poincaré je pošao tako daleko, te je rekao, da Francuska u slučaju, ako se Nemačka Austrija sedini s Nemačkom, ima pravo da ostane na Rajni, to jest praktički, da anektira nemački teritorij na levoj obali Rajne. Govor u Bordeauxu od 1. marta 1920. upotpunjuje članak u »Revue des deux mondes« od 15. oktobra 1920.

*

Neizvršeno ispražnjenje Kölna u januaru 1925. težak je fakat, jer se veže o jednu veoma pogibeljnu ideju; da se naime trajanje okupacijâ od pet, deset ili petnajst godina može smatrati, kao da nije počelo, u koliko Nemačka nije udovoljila svim svojim obvezama. Bile bi dakle okupacije neodređenog trajanja. To je teza, koju su mnogo puta branili Poincaré, Barthou, Tardieu, pa čak u izglađenoj formi i Briand.

10. januara 1920. izjavio je Tardieu »Petit Journalu«, da će okupacija Rajne biti produžena i preko 15 godina, budući da vojnički sporazum sa Sjedinjenim Državama Amerike i Velikom Britanijom još nije stupio na snagu (a posle je i definitivno propao, nakon zaključka američkog senata). Tada nije bilo čak ni pitanja neispunjavanja uveta; dostajalo je, da nije bilo garancije.

Poincaré, ne pristajući uz tezu Tardieuovu, kao odviše apsurdnu, govorio je, da se okupacija ne može održati, ako Nemačka ne održi svoje obveze; ali ako ih, par impossible, održi, član 431. treba da stupi na snagu. Poincaré je sa više kriterija nego Tardieu uvek branio pravo na neograničenu okupaciju sve do potpunog izvršenja ugovora: izvršenja, koje je uostalom nemoguće.

Sve je to veoma jasno izloženo u Ebrayevoj knjizi: La paix malpropre, u poglavlju sedmom.

*

Zašto je Poincaré hteo ruhrsku ekspediciju, koja je imala da toliku štetu nanese Francuskoj?

---

[24] Rajna dakle ostaje danas barijerom neophodno potrebnom za spas zapadnih naroda Evrope, i prema tome, za spas civilizacije.

21. septembra 1922., u predvečerje okupacije govorio je Ribot, koji je veoma dobro poznavao motive onih, koji su silili na ekspediciju (u prvom redu elemente siderurgije) u francuskom senatu:

»Parmi ceux qui parlent d'aller seuls dans la Ruhr, il y a ceux qui cherchent autre chose qu'un payment au profit de la France; il y a ceux qui ont d'autres visées. Je ne dirai pas lesquelles, mais tout le monde le comprend. Parmi ceux qui pensent à une action isolée dans la Ruhr, tout le monde n'a pas au fond de l'esprit et du coeur, la même pensée.[25]

*

Nemačka je razoružana, jer je tim razoružanjem trebalo biti omogućeno opšte ograničenje naoružavanja: a mesto toga, sve su države pobednice još povećale svoje naoružanje, povređujući tako član 159. versajskog ugovora. Kad je Nemačka bez oružja, trebalo je da joj pobedioci u najmanju ruku garantuju teritorijalni integritet protiv svakog napadanja. Kad se versajski ugovor raspravljao u francuskom parlamentu, primetio je poslanik Lefèvre, da Poljska goji aspiracije, koje su direktno opasne po Nemačku; Clemenceau odgovori, da Poljska ima 550 tisuća vojnika, a može da ih postavi još 400 tisuća (Nemačka ne smije da ima više od 100 tisuća ljudi, bez avijatike i tako reći bez artiljerije). Uostalom, dodao je, pogibao Nemačke slabo ga interesuje. J' ai déclaré très nettement que je ne me sentais pas capable d' envoyer un seul poilu défendre l'Allemagne contre la Pologne.[26]

*

Nije istina, da je primirje učinjeno bez uveta i da se Nemačka predala na milost i nemilost.

Austro-ugarska vlada notom od 4. oktobra 1918., kao i kancelar Max von Baden 5. oktobra i nemački državni tajnik Solf u noti od 12. oktobra 1918. pozivali su se uvek na proglase Sporazuma, a u prvom redu na Wilsonove propozicije: Solf je izričito izjavio, da nemačka vlada polazi sa gledišta, da vlade udružene sa Sjedinjenim Državama Američkim stoje na istom stanovištu Wilsonovih propozicija.

Ovo je uvek tvorilo premise pregovorâ.

Ebray: La paix malpropre, poglavlje četvrto.

*

U jednoj izjavi, objavljenoj u »Chicago Daily News« (i reproduciranoj u dnevniku »Le Temps« od 7. novembra 1924.) govori maršal Foch opširno o razoružanju.

Désarmement général, soit. Bien volontiers, mais à la condition que le désarmement des esprits, précède le désarmeuent matériel. Les guerres ne peuvent pas être empechées par la seule confiscation des armes des nations guerrières; celles — ci trouvent toujours le moyen de les remplacer. L' Allemagne est, sans ancun doute, matériellement

[25] Među onima, koji zagovaraju posebni pohod na Ruhr ima ih, koji traže druge stvari, a ne plaćanja u korist Francuske; tu su ljudi drugih gledišta. Ja ne ću reći kojih, ali sav ih svet znade. Oni, koji misle na izolovanu akciju u Ruhru, nisu jedne misli i jednog srca.

[26] Ja sam izjavio veoma odlučno, da ne bih mogao da pošaljem ni jednog jedinoga pešaka da brani Nemačku od Poljske.

désarmée aujourd'hui, mais qui nous assure que cet état de choses va continuer l'année prochaine, quand nos agents de controle se seront retirés?[27]

Dakle je, prema maršalu Fochu, sasvim protivno savezničkim izgovorima, koji su se našli, da se njima opravda neispražnjivanje kölnske zone, Nemačka materijalno razoružala. Ali to nije razoružanje duhova. A kako da se izvede to razoružanje duhova? Jednostavno, uspostavom kordijalnih odnosa i popravljanjem najvećih nepravda. A maršal međutim, govori u tom istom interviewu o prusijanštini, o »demokratskoj fasadi Nemačke, koja prihvaća najreakcijonarnije elemente Evrope«.

I ako drugim putem, maršal dolazi do istih zaključaka, koji su sadržani u ovoj knjizi: »Dans l' Europe de 1924. il y a deux groupes distinctes, les vainqueurs et les vaincus. Vainqueurs, nous avons beaucoup souffert; nous sommes ruinés économiquement. Nous désirons consérver la paix et les traités qui ont couronné tant d'années de sanglants efforts. Mais les vaincus ne peuvent supporter la désaite et ils font tout leur possible pour détruir les traités. Ainsi l' Europe est divisée en deux groupes: les Etats centraux vaincus et les pays victorieux qui les entourent et dont quelques uns sont encore trop jeunes pour se défendre avec succès.[28]

Po maršalu Fochu, ne može se imati vere u Nemačku i u Rusiju; ova poslednja je prema njegovim rečima un danger permanent pour les autres pays.

Zaključak je logičan: kako se može govoriti o razoružanju u blizoj budućnosti?

Ova su gledišta veoma važna, jer su ista, o kojima radi ova knjiga:

Mirovni su ugovori razdelili Evropu u dva tabora: u pobedioce i pobeđene. Nastale su mnoge države, koje ne mogu da se održe. Pobeđeni su razoružali; no pobedioci su podvostručili i hoće još i dalje da povećaju naoružanje. Pobedioci hoće da na svaki način očuvaju i uzdrže ugovore; pobeđeni se ne smiruju; razoružani bivaju još i duševno vređani. Pobedioci su ekonomski uništeni; ali se i dalje naoružavaju.

---

[27] Opšte razoružanje, neka bude. Veoma rado, ali samo pod uvetom, da pre materijalnog dođe do razoružanja duhova. Ratovi se ne mogu sprečiti pukom konfiskacijom oružja ratničkih narodâ; jer će ovi uvek naći načina da to oružje nadomeste drugim. Nema sumnje, da je Nemačka danas materijalno razoružana, no ko nam jamči, da će ovo stanje potrajati i naredne godine, kada odu naši kontrolni organi iz zemlje?

[28] U Evropi od 1924. postoje dve jasno odeljene grupe: pobednici i pobeđeni. Mi, pobednici, pretrpeli smo veoma mnogo; ekonomski mi smo uništeni. Mi želimo da uščuvamo mir i ugovore, koji su okrunili krvave napore tolikih godina. No pobeđeni ne mogu da podnesu svoj poraz i rade sve što mogu da bi poništili ugovore. Tako se Evropa raspala u dve grupe: Centralne vlasti pobeđene i pobednike, koji ih okružuju i od kojih su neki još premladi, da se sami uspešno brane.

Pojavljuje se dakle pitanje: Kuda idu? Hoće li doći do novih ratova? I hoće li novi ratovi biti konačna propast pobedilaca i pobeđenih i šteta neutralaca?

*

Posle aplikacije Dawesovog plana, kojega su prihvatili Nemačka i pobednici, reparaciona komisija nema drugoga posla, nego da isplaćuje enormne honorare, koji znače jedan od najvećih skandala posleratnog vremena. No možda jedino u tu svrhu komisija još i postoji.

*

Dawesov plan, makar se koliko prigovora moglo navesti protivu njegove upotrebljivosti (a najoštriji i tehnički najopravdaniji su oni, što ih je izneo veliki švedski ekonomist Gustav Cassel) znači ipak ozbiljan pokušaj, da se sistem ugovora (o n o, š t o N e m a č k a m o r a) zameni sa pojmom realnosti (o n o, š t o N e m a č k a m o ž e).

Ideja neograničene i neodređene dužnosti puštala je slobodno polje svim iluzijama i najfatalnijim zabludama kao što su okupacija Ruhra, a pre toga zaposednuće gradova na desnoj obali Rajne.

V.

Društvo Naroda, kako ga je bio zamislio Wilson imalo je da bude liga svih naroda, pobedilaca ili pobeđenih, u potpunoj ravnopravnosti. A u povodu ideja Clemenceauovih pretvorilo se u pravu ligu pobedničkih država protiv Nemačke. Od samoga početka ona je iz Društva bila isključena s izlikom, da predsednik Wilson u nijednoj od svojih manifestacija nije rekao, da Nemačka treba da uđe u Društvo: no isto je tako istina, da nije u tom smislu govorio ni o drugim državama. Kasnije je isključenje i dalje ostalo na snazi, jer da Nemačka nije ispunila sve obveze iz ugovora. Poincaré je našao zgodu, da napiše, kako će »un jour« Nemačka moći da uđe u društvo naroda, ali samo posle Turske.

Kad je pogreška postala jasnom, pa se tražilo načina, da se Nemačka dovede u društvo naroda, nije Nemačka pokazivala nimalo žurbe, da se posluži dobrom prilikom, jer za nju ostajanje po strani, izvan društva, znači da moralno ne prima ugovor.

Tako se postiglo upravo protivno od onoga, što se htelo postići.

*

U jednoj noti od 12. decembra 1924. navodi nemačka vlada razloge, zbog kojih okleva da pristupi Društvu Naroda.

Član 6. statuta Društva Naroda propisuje proceduru, koja ima da se primeni na državu, koja skrivi rat; jasno je, da se ta procedura ne može primeniti, ako nema sporazuma, koji bi članovima Društva Naroda garantovao u najvećoj meri sigurnost od ratne navale suseda, koji bi hteli da naruše mir. Provođenje je vojničkih operacija protiv napadača predviđeno u principu, ali nije nikako regulisano, nego je prepušteno nahođenju raznih članova Društva. S druge strane, uspeh postupka protiv država, koje raspolažu velikom oružanom silom može da bude i nesiguran.

Nemačka, sa preko 5000 kilometara kopnenih granica i preko 2000 kilometara obale, kraj 60 miliona stanovnika ima vojsku od jedva 100 tisuća vojnika, bez teškoga topništva, bez avijatike, bez tankova; oko 50.000 kvadratnih kilometara njezinog zapadnog teritorija stoji pod militarizacijom i nijedna tvornica ne može da proizvodi ratni materijal. Susedne države Nemačke imaju vojske od 80, 150, 275 i 700

tisuća, pa se Nemačka nalazi u potpunoj vojničkoj nemoći usred Evrope, koja je do zuba naoružana.

Ako mere, predviđene članom 16. dovedu do ratnih događaja, Nemačka se ne će moći opreti, nego je unapred određena, da bude pozornicom rata, a bez svakog sredstva zaštite i odbrane.

Ulaskom u Društvo Naroda Nemačka bi samo pogoršala svoj položaj.

Može se još dodati, da Društvo Naroda može da funkcioniše samo kod potpune ravnopravnosti pobeđenih sa pobednicima i kad prestane stanje, koje su stvorili mirovni ugovori.

*

Povrede su ugovora pre, za vreme i posle rata tako mnogobrojne, da bi njihovo nabrajanje ispunilo čitave sveske.

Nisu samo na jednoj strani ugovori smatrani »krpom papira«. Moglo bi se reći sa Virgilom: »Iliacos intra muros peccatur et extra«.[29]

No po težini povrede samo se povreda belgijske neutralnosti može da usporedi sa povredom grčkog suvereniteta sa strane Saveznika.

»Krpe papira«, ali na obe strane, i u velikom broju.

VI.

O svrsi, koja se htela postići metodom jake ruke i o memorandumu Hanotauxa o podeli Nemačke na šest ili sedam državica pisao sam opširno u svojoj knjizi: »Tragedija Evrope«.

*

U nizu interviewa, što su ih od augusta do oktobra 1924. obelodanile United Press of America, Frankfurter Zeitung, New York Times, L'Ouest Eclair u Rennesu, Politiken u Kjoebenhavenu, Vilag i Hirlap u Budimpešti, Münchener Neueste Nachrichten, Dagbladet u Kristijaniji, La libre Belgique u Bruxellesu, La Prensa u Buenos Airesu, a reproducirali su ih gotovo svi listovi Evrope, hteo sam pokazati dvosmislenost i zablude pakta uzajamne garancije, kako je shvaćen kao način da se sačuvaju i kristalizuju mirovni ugovori.

Imao sam prilike, da o toj stvari razgovaram s mnogim od najistaknutijih političara Evrope i Amerike; u Americi sam naišao na generalno nepouzdanje, a u Evropi na isto tako opštu sumnju.

*

O dubljim razlozima borbe, koja se vodi protiv moje demokratske, liberalne i pacifističke politike u Italiji napisao je moj sin, Dr. Vincenzo Nitti knjigu »L' Opera di Nitti«, Torino 1924.

VII.—VIII.

Problem Elzasa i Lotharingije daleko je zamršeniji nego što se čini.

No ne može biti predmetom raspre. O njemu govore sve izjave Saveznika, a temeljni je akord i Wilsonovih propozicija. Izgubiti rat, značilo je za Nemačku obvezu da vrati Elzas i Lotharingiju od 1870.

Ali ni najslavniji francuski istoričari nisu bili sasvim na čisto o narodnosti pučanstva ovih krajeva. U Histoire générale de la France od Larissea i Rambauda (1. sv. str. 393.) tvrdi se,

[29] Griješi se unutar i izvan trojanskih zidina.

da »la limite entre les deux royaumes coincidit presque avec celle des langues romaine et allemande«.[30]

Jules Michelet, koji je sa častima kasnije prenesen u Pantheon u svoj tableau de France, ocrtan u Histoire de la France, nije hteo da prikljući i Elzas, koji je smatrao nemačkom zemljom. Za njega je Francuska svršavala na Vogezima, obuhvatajući jedino Lotharingiju. (Sv. II. str. 78.—79.).

Elisé Reclus konstatuje 1878. u svojoj Nouvelle géographie universelle njemački karakter Alzacije i Lorene (sv. III. str. 519.).

Jedan francuski pisac, koji ne bi mogao zamisliti, da makar pojedini Francuzi zavise o Nemačkoj, piše o Alzaciji: »Quant à la race qu' est ce qu 'au juste? Personne n' en sait rien«.[31] (P. Gaulthier: Leçons morales de guerre, str. 33.).

No posle proklamacijâ Savezníkâ i propozicija Wilsonovih nisu Alzacija i Lorena mogle biti predmetom rasprave. Sve ostalo trebalo je posmatrati u vezi s njima.

*

Predgovor spomenutoj knjizi Gaulthierovoj, koja je izašla odmah posle rata, napisao je Lucien Barthou, bivši predsednik Ministarskog Saveta i član Francuske Akademije. Ovaj je predgovor interesantan kao izražaj one misli, koja deli Evropu na dva dela.

Vredno je, da se iznese celi jedan odlomak iz njega.

»L'Ame ancestrale que les siècles ont formée et que le vernis de la civilisation couvre et cache, a reparu tout d'un coup chez les bélligérants. De jour au lendemain, les peuples ont dégagé et developpé leurs qualités natives. Le caractère de la race a emergé soudain au grand jour, tandis que disparaissaient les traits superficiels et pasagers. Ainsi sont apparus l'allemand avec sa barbarie, le français avec l'élan de son courage, l'anglais avec le culte de son honneur, le russe avec son mysticisme, l'italien avec son nationallisme passionné, le roumain avec sa fidèlité, le serbe avec son obstination, l'americain avec son idéalisme«.[32]

Svi su dakle narodi Evrope i Azije puni lepih svojstava: samo Nemci ne mogu da se pohvale čim drugim sem svojim barbarlukom. O njihovim se saveznicima ne govori, možda u nadi, da bi se s njima moglo štogod uraditi.

Ovakav eto, način govora, koji se ponavlja u svim oblicima, što više i u službenim dokumentima i službenim govorima truje Evropu od 1919. godine. Govoriti, da su Nemci barbari, a svi ostali

---

[30] Granica ovih dvaju kraljevstva podudara se gotovo sa granicom romanskog i njemačkog jezika.

[31] A što se tiče rase, kakva je ona zapravo? Niko ništa ne zna.

[32] Duh predaka, što su ga vekovi formirali, a kora civilizacije i kulture prekrila i sakrila, jednim se mahom razotkrio kod zaraćenih narodâ. Od danas na sutra otkrili su i razvili svoja svojstva. Karakter rase izronio je najednom na danje svetlo, dok je ljuske i prolaznih crta najednom nestalo. Tako nam se ukazao Nemac u svom barbarluku, Francuz u poletu svoje hrabrosti, Englez u kultu svoje časti, Rus u svome misticizmu, Talijan u svom strasnom nacionalizmu, Rumunj u svojoj vernosti, Srbin u svojoj ustrajnoj tvrdokornosti, Američanin u svom idealizmu.

narodi Evrope puni raznih kreposti, ne samo da nije istina, nego upravo iritira.

*

U nacionalističkoj publikaciji »Les cahiers de l'Anti-France« (br. 9. str. 351.) pripisuje se meni mnogo toga, što nije točno ili stvari, koje uopće ne odgovaraju istini, a posledica su moje ljubavi za mir. Tako se na primer navodi, da sam u Genovi plakao od radosti »en serrant la main de Tchitcherine«, kojega ja uopšte nikada nisam vidio, a pripisuju mi se — nezasluženo — pohvale Gorkoga, koje su mi naprotiv veoma ugodne. Simpatija za mir i Wilsonove ideje bila je pre nekoliko godina pohvalna stvar; danas se njome zaslužuju samo prekori. Govori se o »odvratnom Wilsonismu«, čiji bi sluge imali biti Asquith, Lloyd George, ja i pacifisti sviju tendenca (Str. 973.)

*

Kad je Francuska u devetnaestom stoleću aspirirala da zavlada napuljskim kraljevstvom, obećavala je sve moguće sloboštine. »No sve je to samo prikrivena lukavština, da se otvore vrata napuljskoga kraljevstva, makar su Francuzi i njihovi branitelji još toliko naglašavali, da je Francuska »faisait gloire d'assister tous les opprimés qui recourraient à elle, sans autre intérêt que celui de la réputation qu'elle s'acquerrait pour une si généreuse action«,[33] toliko je taj frazarij francuske politike, koji se mogao čuti u toku revolucije od 89. godine i kojega smo čuli i u naše dane star i tradicionalan«. (Croce: Storia del Regno di Napoli; str. 127.—128.).

Francuska, koja ima toliko vrlina i koja je veoma mnogo doprinela razvoju evropske kulture, govori često o nekoj svojoj misiji, o nekoj istorijskoj baštini, kako mora da spašava slobodu i civilizaciju sveta. Ovim se mentalitetom objašnjava, kako Francuska svako svoje gospodovanje nad drugim narodima smatra u interesu civilizacije, a svako kljaštrenje svoga teritorija ili skučavanje delatnosti drži povredom i oštećivanjem ljudskog napretka. A svako društvo naroda i svaka politika mira suponira — ne umanjujući time ni najmanje zasluge Francuske — saradnju »inter pares«.

*

Revizija ugovora nije samo potreba, koju je priznao već i sam Wilson, a u Engleskoj su ju smatrali neizbežívom političari svih partija, od Bonnar Lawa do Asquitha, od Lloyd Georgea do Mac Donalda; nego je ta revizija već i izvršena time, što jedna strana okleva, a druga ne aplicira mnoge klauzule i konačno prihvatom Dawesovog plana. Poznajem sve argumente, što ih juridička logika može da iznese u obranu protivnog mišlenja; no na stvari oni ne menjaju ništa. Mene ni najmanje ne ozlovoljava prigovor, da sam ja bio »le premier homme d' Etat éminent à propos de la révision«. Znam, da će pre ili kašnje na reviziju pristati isti oni, koji protiv uje danas najviše ustaju. Uostalom, politika ugovorâ nalazi se u potpunom raspadu pred silom realnosti. Bila je jedna proizvoljna koncepcija, koju je vreme razorilo i pre očekivanja. Njezino je raspadanje već toliko uznapredovalo (jam foetet),[34] da se danas više

[33] da se Franucska diči time, da pomaže sve potlačene, koji joj se utiču za pomoć, bez drugog interesa i nagrade, osim reputacije tako velikodušnog rada.

[34] Već zaudara.

ne može sakriti ono, što se jučer još moglo prikrivati.

Bez lojalnog sporazuma između Francuske i Nemačke i ako ne dođe do ekonomske rekonstrukcije Evrope, ne može se za budućnost očekivati drugo nego opet novi beskonačni ratovi i nove nesreće.

IX.

Ideju carinske unije između Italije i naslednih država Austrije ispitao sam u nekoliko interviewa u talijanskoj, austrijskoj i mađarskoj štampi, naročito opširno u Neues Wiener Journalu od 20. januara 1925. [i u Neue Freie Presse od 27. marta 1925.]

*

Ideju carinske unije između Italije i naslednih država Austrije turu, koje nije potrebito nabrajati; ali ne mogu a da ne spomenem knjigu »Pan Europa« od Richarda Coudenhove-Kalergi (Wien, 1923.)

Programom evropske federacije opširno sam se pozabavio u svojim govorima, naročito u skandinavskim zemljama i u svojoj poruci Americi (Signor Nitti's message to America), koja je izišla u The New York Times od 14. septembra 1924. [kao i u interviewu: Nitti: Sjedinjene Države Evrope, u Münchener Zeitung od 31. marta 1925.]

Pokret se nalazi tek u začetku; no sve veća potreba daće već potrebiti impulz.

Kako kaže ono lice u Shakespearovom »Juliju Cezaru«:

»Those that with haste will make a mighty fire
»Begin it with weak straws«.[35]

*

Ne htijući više da budem članom Italijanskog Parlamenta, koji sada postoji samo po imenu, kao u zemljama apsolutističkog režima, nakon dolaska fašista na vlast u Italiji, voleo sam, da se povučem na stranu, a kašnje da živim u inostranstvu. Ova je knjiga napisana u Zürichu, na kraju 1924. i u prvim mesecima 1925. god.

Zürich, aprila 1925.

---

[35] Oni, koji brzo hoće da načine veliku vatru,
Počinju ju paliti malim slamčicima.

PRETPLATITE SE ODMAH

NA NAŠ NAJVECI

EKONOMSKI ČASOPIS

BANKARSTVO

SA REDAKCIJAMA U

BEOGRADU, ZAGREBU, LJUBLJANI

„BANKARSTVO“

je po svojoj tehničkoj opremi, po svojoj sadržini i reputaciji saradnika i po rasprostranjenosti u svima slavenskim zemljama, naša najbolja i najveća ekonomska revija. Izlazi mjesečno, svakog prvog, u sveskama od najmanje 50 velikih stranica. Preko 150 stalnih saradnika. Organ intelektualaca. Od naročitog interesa za svakog privrednika, uopće za svakog ko se interesuje za naša privreda pitanja i za ona, koja su sa time u vezi.

GODIŠNJA PRETPLATA 200·— DINARA

ŠALJE SE NA ADRESU:

GLAVNA ADMINISTRACIJA „BANKARSTVA“

U ZAGREBU 6, MAROVSKA ULICA 30

UNIVERZITETNA KNJIŽNICA MARIBOR

23516/6

COBISS

000604339

ZA ČITALNICO

Hrvatski štamparski zavod d. d., Zagreb.